

LAO KI HE NGA AHI KONGA TAHI 2009

Fokotu'utu'u 'o e ngaahi kupu

KONGA I – TALATEU

KONGA I – TALATEU

- 1 Hingoa nounou
- 2 'UHINGA' I LEA

KONGA II – UNCLOS MO E TU'UNGA 'O E PULE'ANGA

- 3 Ngaue'aki 'o e UNCLOS 'i he Pule'anga

KONGA III – NGA AHI LAINE KAMATA'ANGA

- 4 Ngaahi laine kamata'anga
- 5 Ngaahi laine fakangata 'o e ngaahi potutahi fakalotofonua

**KONGA IV – NGA AHI POTUTAHU FAKALOTOFONUA,
NGA AHI POTUTAHU 'O E 'OTU MOTU, POTUTAHU
FAKAHISITOLIA MO E POTUTAHU FAKAVAHEFONUA**

- 6 Potutahi fakahisitolia
- 7 Potutahi fakavahefonua
- 8 Tu'unga fakalao mo hono ma'u
- 9 Pule tau'atina 'i he ngaahi potutahi fakalotofonua
- 10 Pule tau'atina 'i he ngaahi potutahi 'o e 'otu motu

**KONGA V – KONGA TAHI FEPIKITAKI MO E KONGA TAHI
FAKA'EKONOMIKA MAVAHE**

- 11 Konga tahi fepikitaki
- 12 Konga tahi faka'ekonomika mavahe
- 13 Ngaahi totonu, mafai mo e ngaahi ngaue
- 14 Ngaue'aki 'o e mafai

KONGA VI – KONGA FONUA KONITINENTALE

- 15 Konga fonua konitinentale
- 16 Ngaahi totonu
- 17 Ngaue'aki 'o e mafai

**KONGA VII – FEKUMI FAKASAIENISI 'I TAHI, NGA AHI
KOLOA TUKUFAKALO 'I LALO TAHI MO E NGA AHI
NGATA'ANGA 'O E NGA AHI FONUA KEHE**

- 18 Fekumi fakasaienisi 'i tahi 'i he ngaahi kongatahi
- 19 Ngaahi koloa tukufakalo 'i lalo tahi
- 20 Kongatahi ki he ngaahi koloa tukufakalo
- 21 Faka'ilonga 'i 'o e ngaahi ngata'anga 'o e ngaahi kongatahi mo ngaahi Fonua kehe

KONGA VIII – NGA AHI TU'UTU'UNI

22 Ngaahi Tu'utu'uni

KONGA IX – NGA AHI HIA MO E MO'UA 'I HE MAUMAU LAO

23 Ngaahi hia

24 Mo'ua

KONGA X – NGA AHI TU'UTU'UNI FAKATAIMI

25 Ngaahi tu'utu'uni fakataimi mo e fakahaofi

TEPILE 1 - KONGA II 'O E KONIVESIO 'O E LAO 'O E TAHI

TEPILE 2 - KONGA IV 'O E KONIVESIO 'O E LAO 'O E TAHI

TEPILE 3 - KONGA V 'O E KONIVESIO 'O E LAO 'O E TAHI

TEPILE 4 - KONGA VI 'O E KONIVESIO 'O E LAO 'O E TAHI

**TEPILE 5 - KONIVESIO UNESCO KI HONO MALU'I 'O E NGA AHI
KOLOA TUKUFAKAHOLO 'I LALO TAHI (2001)**

**TEPILE 6 – NGA AHI TU'UTU'UNI FEKAU'AKI MO E NGA AHI
NGAUE KI HE NGA AHI KOLOA TUKUFAKAHOLO
'I LALO TAHI**

- (2) Ko e Pule'anga, 'a ia ko e Fonua ko hono fa'unga ko e motu 'e taha pe lahi hake ai mo e ngaahi tukui motu kehe, 'a ia 'oku ne fakahaa ko e Fonua 'otu motu ia ki he taumu'a ki hono ngaue'aki 'o e UNCLOS 'i he Pule'anga.
- (3) 'Oku toe fakaha foki 'e he Pule'anga 'oku 'i ai hono Konga Tahī Faka'ekonomika Mavahe 'o hange kuo tu'utu'uni 'e he UNCLOS.
- (4) Kuo pau ke tauhi ha tatau 'o e UNCLOS 'i he Potungaue ki Muli pea 'e ngofua ke faka'ata ke vakai ki ai 'a e kakai.

KONGA III – NGAABI LAINE KAMATA'ANGA

4. Ngaahi laine kamata'anga

Fakatatau ki he kupu 22(1)(a), kuo pau ko e ngaahi laine kamata'anga 'a ia 'e ngaue'aki ke fakapapau' i 'a e ngaahi konga tahi 'o e Pule'anga kuo pau ke kau fakataha ki ai 'a e ngaahi me'a ni:

- (a) ngaahi laine kamata'anga hangatonu mei he 'otu motu kuo tu'utu'uni' i 'i he founa 'oku lave ki ai 'i he 'Atikolo 47 'o e UNCLOS; pe
- (b) ngaahi laine kamata'anga angamaheni, 'a ia ko e –
  - (i) ngaahi laine kamata'anga 'oku lele he laine 'o e ma'olalo taha 'o e tahi 'o fakatatau ki he founa 'oku lave ki ai 'i he 'Atikolo 5 'o e UNCLOS;
  - (ii) ngaahi laine kamata'anga 'oku lele mei he tafa'aki ki tahi 'o e laine ma'olalo taha 'o e tahi he ngaahi hakau pipiki 'i he founa 'oku lave ki ai 'i he 'Atikolo 6 'o e UNCLOS; pe
  - (iii) ko e ngaahi laine kamata'anga hangatonu kuo tu'utu'uni 'i he founa 'oku lave ki ai 'i he 'Atikolo 7 'o e UNCLOS.

5. Ngaahi laine fakangata 'o e ngaahi potutahi fakalotofonua

Fakatatau ki he kupu 22(b), 'e ngofua ke tu'utu'uni 'a e ngaahi laine fakangata 'aki hono ngaue'aki 'a e kotoa pe ha taha 'o e ngaahi founa 'oku lave ki ai 'i he 'atikolo 9, 10 mo e 11 'o e UNCLOS.

Tonga.

Fika 10 of 2009.

'Oku ou loto ki ai,

SIAOSI TUPOU V,

23 'o 'Epeleli, 2010

KO E LAO

ki ha

LAO KE FA'U HA NGAABI TU'UTU'UNI KI HONO FOKOTU'U 'O E NGAABI KONGA TAHI 'O E PULE'ANGA PEA MO HONO NGAUE'AKI 'O E NGAABI TOTONU KE PULE TAU'ATAINA 'O E PULE'ANGA PEA MO HONO FAKATOTOLO'I, NGAUE'I, MALU'I, TAUHI 'A E TU'UNGA LELEI, FAKATOLONGA MO HONO PULE'I 'O E NGAABI KONGA TAHI KO IA PEA MO E NGAABI ME'A FELAVE'I MO E NGAABI TAUMU'A KO IA

'OKU TU'UTU'UNI 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he Fakataha Alea 'a e Pule'anga 'o pehe:

KONGA 1 – TALATEU

1. Hingoa nounou

- (1) 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao ki he Ngaahi Konga Tahī 2009.
- (2) Kuo pau ke kamata ngaue'aki 'a e Lao ni 'i he 'aho 'e tu'utu'uni 'e he 'Ene 'Afio 'i he Fakataha Tokoni.

2. 'UHINGA'I LEA

- (1) 'I he Lao ni, tukukehe 'o ka fiema'u ha 'uhinga kehe 'i hono tu'unga:

“ngaahi laine kamata’anga mei he ‘otu motu” ‘oku ‘uhinga ki he ngaahi laine kamata’anga koia kuo tu’utu’uni’i ‘o fakatatau ki he kupu 4(a);

“ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu” ‘oku ‘uhinga ki ha potutahi pe, kehe mei he ngaahi potutahi fakalotofonua ‘oku fakangata’aki ‘a e ngaahi laine kamata’anga mei he ‘otu motu;

“ngaahi laine kamata’anga” ‘oku ‘uhinga ki he ngaahi laine kamata’anga ko ia kuo tu’utu’uni ‘o fakatatau ki he kupu 4;

“ngaahi laine fakangata” ‘oku ‘uhinga ki he ngaahi laine ko ia ‘oku lave ki ai ‘a e kupu 5;

“konga tahi fepikitaki” ‘oku ‘uhinga ki he kongata tahi ‘oku lave ki ai ‘a e kupu 11;

“konga fonua konitinentale” ‘oku ‘uhinga ki kilisitahi mo e kelekele ‘i lalo ‘i he ‘elia ‘i lalo tahi ‘oku lave ki ai ‘i he kupu 15;

“konga tahi faka’ekonomika mavahe” ‘oku ‘uhinga ki he kongata tahi kuo tu’utu’uni ‘o fakatatau ki he kupu 12;

“potutahi fakahisitolia” ‘oku ‘uhinga ki he potutahi kuo tu’utu’uni pe kuo fakaha ‘o fakatatau ki he kupu 6;

“fefolau’aki melino” ‘oku ‘uhinga tatau mo e faka’uhinga ‘o e kupu’i lea ko ia ‘i he ‘atikolo 19 ‘o e UNCLOS;

“ngaahi potutahi fakalotofonua” ‘oku ‘uhinga:

‘i he’ene felave’i mo e ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu, ko e potutahi kotoa ‘oku taupotu ki ‘uta mei he ngaahi laine fakangata; pea

‘i he ngaahi me’a kehe mei ai, ko e potutahi kotoa ‘oku taupotu ki ‘uta mei ha laine kamata’anga;

“laine ‘o e ma’olalo taha ‘o e tahi” ‘oku ‘uhinga ki he ma’ulalo taha ‘a e mamaha faka’asitolonoma ‘a e tahi ‘i he hakau ‘o e Pule’anga ‘a ia kuo fokotu’u mai ‘e he Kautaha Fakavaha’apule’anga ki he Fakatotolo ki he Ngaue ‘o e Tahi;

“konga tahi ki he ngaahi koloa tukufakaholo” ‘oku ‘uhinga ki he ‘elia ‘oku lave ki ai ‘i he kupu 20;

“ngaahi kongata tahi” ‘oku ‘uhinga ki he:

- (a) ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu;
- (b) kongata tahi fepikitaki;

- (c) kongata tahi faka’ekonomika mavahe;
- (d) kongata fonua konitinentale;
- (e) potutahi fakahisitolia;
- (f) ngaahi potutahi fakalotofonua;
- (g) kongata tahi ki he ngaahi koloa tukufakaholo; mo e
- (h) potutahi fakavahefonua;

“ngaahi koloa fakaenatula” ‘oku ‘uhinga ki he –

- (a) ngaahi maka koloa mo e ngaahi koloa ‘oku ‘ikai ke mo’ui ‘i kilisitahi mo e kelekele ‘i lalo ai; mo e
- (b) ngaahi me’a mo’ui ‘oku kau ki he fa’ahinga ‘o e me’a mou’i ‘oku ‘ikai ke nga’unu takai holo;

“maile tahi” ‘oku ‘uhinga ki he mama’o ko e kilomita ‘e 1.852;

“ngaahi koloa ivi faka’atomi” ‘oku ‘uhinga ki he veve, koe tupunga mei he’ene ma’u ‘a e ivi faka’atomi, ‘oku pule’i ‘e ha sisitemi pule’i fakavaha’apule’anga pe tohi fakalao fakavaha’apule’anga ‘oku ngaue’aki fakahangatonu ki he ngaahi koloa ivi ‘atomi;

“ngaahi me’a mo’ui ‘oku ‘ikai nga’unu takai holo” ‘oku ‘uhinga ki he ngaahi me’amo’ui ‘oku, ‘i he taimi ‘oku ala toutai’i ai –

- (a) ‘ikai malava ke ngaue holo ‘i ‘olunga pe ‘i lalo ‘i he kilisitahi; pe
- (b) ‘ikai malava ke ngaue tukukehe ka ‘oku lave ma’u pe hono sino ki he kilisitahi pe ko e kelekele ‘i lalo ai;

“potutahi fakavahefonua” ‘oku ‘uhinga ki he potutahi ‘oku lave ki ai ‘i he kupu 7;

“UNCLOS” ‘oku ‘uhinga ki he Konivesio ‘a e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha ki he Lao ‘o e Tahi ‘o e ‘aho 10 Tisema 1982; mo e

“Konivesio UNESCO” ‘oku ‘uhinga ki he Konivesio UNESCO ki hono Malu’i ‘o e Ngaahi Koloa Tukufakaholo ‘i Lalo Tahi 2001.

- (2) Ko e ngaahi kupu ‘o e UNCLOS pea mo e Konivesio UNESCO ‘oku lave ki ai ‘a e Lao ni pea mo e ngaahi kupu fekau’aki kotoa pe ‘o e ongo konivesio ko ia ‘oku ha ia ‘i he Ngaahi Tepile ‘o e Lao ni.

KONGA II – UNCLOS MO E TU’UNGA ‘O E PULE’ANGA

3. Ngaue’aki ‘o e UNCLOS ‘i he Pule’anga

- (1) Ko e UNCLOS mo e ngaahi tu’utu’uni ngaue, ngaahi fakamatala fakalahi (annexes), ngaahi fakamatala fakalahi (appendices), ngaahi fakamatala fakalahi (addenda) ki he UNCLOS, ‘oku fakahu atu ki he pea ‘oku ne ma’u ‘a e mafai ‘o e lao ‘i he Pule’anga.

14. Ngaue’aki ‘o e mafai

- (1) Ke faka’ataa ‘a e Pule’anga ke ne ngaue’aki hono totonu pule tau’ataina mo e mafai ‘oku ne ma’u ‘i he konga tahi faka’ekonomika mavahe, ‘oku fakalahi atu ki he konga tahi ko ia, ki he fakangatangata ‘oku fakatokanga’i ‘i he lao fakavaha’apule’anga, ‘a e lao ‘oku ngaue’aki ‘i he Pule’anga.
- (2) ‘E ngaue’aki ‘a e lao ‘o e Pule’anga ki he ngaahi ‘otu motu ‘oku fa’u ‘e he tangata, ngaahi me’a kuo fokotu’u mo e ngaahi fa’unga ‘oku ‘i he konga tahi faka’ekonomika mavahe ‘o hange pe ‘oku nau ‘i he potutahi fakavahefonua.
- (3) Kuo pau ki he Pule’anga, ‘i hono ngaue’aki hono ngaahi totonu mo e fakahoko hono fatongia ‘i he konga tahi faka’ekonomika mavahe, ke:
  - (a) fakatokanga’i ‘a e ngaahi totonu mo e ngaahi fatongia ‘o e ngaahi Fonua kehe; pea
  - (b) fakahoko ha founda ‘oku faitatau mo e lao fakavaha’apule’anga.

KONGA VI – KONGA FONUA KONITINENTALE**15. Konga fonua konitinentale**

Ko e konga fonua konitinentale ‘o e Pule’anga, ‘oku kau ki ai ‘a e kilisitahi mo e kelekele ‘i lalo ai ‘o e ‘elia ‘i lalo he fukahi tahi ‘o a’u kitu’a ‘i he potuahi fakavahefonua, ‘i he konga fonua fakanatula ‘o e vahefonua koia:

- (a) fakatau ki he palakalafi 2 ‘o e ‘atikolo 76 ‘o e UNCLOS, ki he tafa’aki ki tu’a ‘o e laine fakangata ‘o e konitinentale; pe
- (b) ki he va mama’o ko e maile tahi ‘e 200 mei he ngaahi laine kamata’anga, ‘a ia ‘oku fua mei ai ‘a e falahi ‘o e potutahi fakavahefonua, kapau ko e tafa’aki ki tu’a ‘o e laine fakangata ‘o e konitinentale ‘oku ‘ikai ke a’u ki he mama’o ko ia.

16. Ngaahi totonu

- (1) ‘E ngofua ki he Pule’anga, fakatau ki he lao fakavaha’apule’anga pea tautefito ki he ‘atikolo 77 ‘o e UNCLOS, ke ngaue’aki hono totonu ke pule tau’ataina ki he konga fonua konitinentale ke fakatotolo’i mo ngaue’aki ‘a hono ngaahi koloa fakaenatula.
- (2) Fakatau ki he ‘Atikolo 80 ‘o e UNCLOS, ‘oku ‘i ai ‘a e totonu ta’efangatangata ‘a e Pule’anga ke langa mo fakamafai pea mo pule’i hono langa, fakalele mo ngaue’aki ‘i he konga fonua konitinentale ‘o e –

KONGA IV – NGAHI POTUTAHU FAKALOTOFONUA, NGAHI POTUTAHU ‘O E ‘OTU MOTU, POTUTAHU FAKAHISITOLIA MO E POTUTAHU FAKAVAHEFONUA**6. Potutahi fakahisitolia**

- (1) ‘Oku fakaha heni ko e ngaahi konga ‘o e tahi ‘oku ‘i loto ‘i ha ‘elia ‘oku lave ki ai ‘i he kupu si’i (2), ko e potutahi fakahisitolia neongo ‘e ngofua pe ke toe kau atu ia ki ha toe konga tahi kehe.
- (2) Ko e ngaahi ‘elia ‘oku lave ki ai ‘i he kupu si’i (1) ko e:
  - (a) ngaahi ‘elia na’e fanongonongo ‘i he Fanongonongo na’e pulusi ‘i he ‘aho 24 ‘o ‘Akosi, 1887 ‘o fakangatangata pea fakamahino’i ‘a e ngata’anga ‘o e Pule’anga, ‘a ia ko e ngaahi ‘otu motu, ngaahi maka, ngaahi hakau, ngaahi mataatahi mo e ngaahi potutahi ‘oku ‘i he vaha’ a ‘o e tikili ‘e hongofulu-ma-nima mo e uofulu-ma-tolu mo e konga ‘o e latitute faka-Tonga pea mo e tikili ‘e teau-fitungofulu-ma-tolu mo e teau-fitungofulu-ma-fitu longitute faka-Hihifo; pea
  - (b) mo e ‘elia ‘oku ha’iha’i ‘e he Fanongonongo na’e fakahoko ‘i he ‘aho 15 ‘o Sune, 1972 ‘o fakapapau’i mo fanongonongo ai ko e Teleki Tokelau mo e Teleki Tonga ko e konga ia ‘o e Pule’anga.

7. Potutahi fakavahefonua

- (1) Kuo pau ko e potutahi fakavahefonua ‘o e Pule’anga ‘a e tahi ‘i he vaha’ a ‘o e ngaahi laine kamata’anga, kuo tu’utu’uni ‘i he kupu 4, mo ha laine ‘a ia ko e poini kotoa ko hono va mama’o ko e maile tahi ‘e 12 mei he poini ofi taha ‘o e ngaahi laine kamata’anga.
- (2) Fakatau ki he UNCLOS, kuo pau ko e ngaahi vaka ‘o e ngaahi Fonua kotoa pe, ‘o tatau ai pe pe ‘oku tu’u matatahi pe ‘ataakai’i ‘e he fonua te ne ma’u ‘a e totonu fefolau’aki melino ‘i he ngaahi potutahi fakavahefonua ‘o e Pule’anga.

8. Tu’unga fakalao mo hono ma’u

- (1) Fakatau ki he ngaahi faka’ataa kuo fakaha ‘i he UNCLOS, ko e pule tau’ataina ‘o e Pule’anga ‘oku a’u ki he pea na’e a’u ma’u pe ki he ngaahi potutahi fakalotofonua, ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu, potutahi fakahisitolia mo e potutahi fakavahefonua.
- (2) Fakatau ki he ngaahi faka’ataa kuo fakaha ‘i he UNCLOS, ko e pule tau’ataina ‘o e Pule’anga ‘oku a’u ki he pea na’e a’u ma’u pe ki he konga ‘o e ‘ataa’i ‘olunga ‘i he ngaahi potutahi fakalotofonua, ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu, potutahi fakahisitolia mo e potutahi fakavahefonua, pea pehe foki ki honau ngaahi kilisitahi mo e kelekele ‘i lalo ai, mo e ngaahi koloa ‘oku ‘i ai.

- (3) Tukukehe ka ‘i ai ha taumu’a kehe, ko ha lao pe ‘e ngaue’aki ‘i he Pule’anga, ‘e ngaue’aki ia ki he ngaahi potutahi fakalotofonua, ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu, potutahi fakahisitolia mo e potutahi fakavahefonua.
- (4) Ko e kongā ‘o e ‘ataa ‘i ‘olunga ‘i he ngaahi potutahi fakalotofonua, ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu, potutahi fakahisitolia mo e potutahi fakavahefonua mo honau ngaahi kilisitahi mo e kelekele ‘i lalo ai, pea mo e ngaahi koloa ‘i ai, ‘oku ‘i he mafai pea na’e ‘i he mafai ma’u pe ‘o e Kalauni.
- (5) ‘E fakahoko fakatatau ‘a e kupu si’i (4) ki hono foaki ‘o ha mafai ‘o tatau ai pe pe na’e fakahoko ‘o fakatatau ki ha lao pe ‘ikai pea tatau aipe pe na’e fakahoko kimu’a pe hili ‘a e kamata ngaue’aki ‘o e Lao ni.

9. Pule tau’ataina ki he ngaahi potutahi fakalotofonua

Kapau ‘e ‘i ai ha ngaahi laine fakangata hangatonu kuo tu’utu’uni ‘o fakatatau ki he kupu 5, ‘oku hoko ai ‘a e fakangata ko e potutahi fakalotofonua ‘a e ngaahi ‘elia na’e ‘ikai ke lau ko e ‘elia pehe kimu’a, kuo pau ke ‘i ai ‘a e totonu ki he fefolau’aki melino, ‘o hange kuo tu’utu’uni ‘i he UNCLOS, ‘i he ngaahi potutahi ko ia.

10. Pule tau’ataina ki he ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu

- (1) ‘E fakahoko fakatatau hono ngaue’aki ‘e he Pule’anga ‘a e pule tau’ataina ki he ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu ki ha:
  - (a) ngaahi totonu kuo fakaha ‘i ha felotoi ‘i he vaha’a ‘o e Pule’anga mo ha toe Fonua kehe; mo e
  - (b) ngaahi totonu ‘i he’ene felave’i mo e ngaahi uaea ‘i lolotahi, ‘oku lolotonga ‘i ai ‘i he taimi ko ia ‘e fokotu’u ai ‘a e ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu.
- (2) ‘E fakahoko fakatatau ki he totonu fefolau’aki melino ‘a hono ngaue’aki ‘e he Pule’anga ‘a e pule tau’ataina ki he ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu.

KONGA V – KONGA TAHI FEPIKITAKI MO E KONGA TAHI FAKA’EKONOMIKA MAVAHE

11. Konga tahi fepikitaki

Kuo pau ko e kongā tahi fepikitaki ‘o e Pule’anga ‘a e ‘elia tahi ‘i he vaha’a ‘o e potutahi fakavahefonua mo ha laine ‘a ia ko e poini kotoa ko hono va mama’o ko e maile tahi ‘e 24 mei he poini ofi taha ‘o e ngaahi laine kamata’anga.

12. Konga Tahī Faka’ekonomika Mavahe

- (1) Kuo pau ko e kongā tahi faka’ekonomika mavahe ‘o e Pule’anga ‘a e ‘elia kitu’a pea hoko atu ki he potutahi fakavahefonua ‘o e Pule’anga ‘o a’u ki ha laine ‘a ia ko e poini kotoa pe ko hono va mama’o ko e maile tahi ‘e 200 mei he poini ofi taha ‘o e ngaahi laine kamata’anga.
- (2) ‘E ngofua ki he Tu’i ‘i he Fakataha Tokoni, ‘i ha Tu’utu’uni, ke tu’utu’uni ‘a e ngaahi laine fakatangata kitu’a ‘o e kongā tahi faka’ekonomika mavahe ‘o hange ko ia kuo tu’utu’uni ‘o fakatatau ki he kupu si’i (1).

13. Ngaahi totonu, mafai mo e ngaahi ngaue

- (1) ‘Oku ‘i he Pule’anga ‘a e totonu pule tau’ataina ‘i he kongā tahi faka’ekonomika mavahe, ‘o fakatatau ki he ‘Atikolo 56 ‘o e UNCLOS mo e ngaahi tu’utu’uni kehe ‘o e lao ‘o e tahi ‘e ala ngaue’aki:
  - (a) ke fakatotolo’i mo ngaue’aki, fakatolonga mo pule’i ‘a e ngaahi koloa fakaenatula, ‘o tatau ai pe pe ko e me’a mo’ui pe ‘ikai, ‘i he ngaahi potutahi ‘oku ‘i ‘olunga ‘i he kilisitahi pea mo e kilisitahi mo e kelekele ‘i lalo ai; pea
  - (b) fekau’aki mo e ngaahi ngaue kehe ki hono ngaue’aki mo fakatotolo’i faka’ekonomika ‘o e kongā tahi, ‘o hange ko hono ngaohi ‘o e ivi mei he vai, ngaahi peau mo e havili.
- (2) ‘Oku ‘i ai ‘a e mafai ‘a e Pule’anga ‘i he kongā tahi faka’ekonomika mavahe, ‘o fakatatau ki he lao fakavaha’apule’anga, ‘i he’ene felave’i mo e:
  - (a) fokotu’u mo ngaue’aki ‘o e ngaahi motu fa’u ‘e he tangata, ngaahi me’a ‘oku fokotu’u mo e ngaahi fa’unga;
  - (b) fekumi fakasaienisi ‘i tahi; mo e
  - (c) malu’i mo tauhi ‘a e tu’unga lelei ‘o e ‘ataakai ‘i tahi.
- (3) ‘Oku toe ‘i ai mo e mafai ‘o e Pule’anga ki he kongā tahi faka’ekonomika mavahe ‘i he’ene felave’i mo e ngaahi totonu mo e ngaahi ngaue kehe ‘o hange ko ia ‘oku tu’utu’uni ‘e he lao fakavaha’apule’anga.
- (4) Ko e ngaahi totonu ‘oku ha atu ‘i he kupu ni ‘o felave’i pea mo e kilisitahi mo e kelekele ‘i lalo ai ‘e ala ngaue’aki ia ‘o fakatatau ki he lao fakavaha’apule’anga, ka e tautefito, ki he Konga VI ‘o e UNCLOS.

- (ii) tautea’i hono maumau’i ‘o e ngaahi lao mo e ngaahi tu’utu’uni ‘i he Pule’anga, potutahi fakavahefonua, ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu mo e ngaahi potutahi fakalotofonua ;
- (j) (i) tu’utu’uni ki hono fakamafai ‘o ha taha ke ne fakatoto’i ‘a e konga tahi faka’ekonomika mavahe pe konga fonua konitinentale ki ha koloa fakaenatula ‘oku ‘ikai ke mo’ui pe ma’u mai pe feinga ke ma’u mai ha ngaahi koloa ko ia ‘o fakataata ki he ngaahi tu’utu’uni mo e ngaahi tu’unga ‘e tu’utu’uni ‘e he Palemia ‘i he loto ki ai ‘a e Kapineti;
- (ii) faka’ilonga’i ‘a e founa ke muimui ki ai ha taha ‘i hono fakatoka ‘o e ngaahi pamu pe ngaahi uaea ‘i he konga tahi faka’ekonomika mavahe pe konga fonua konitinentale;
- (iii) tu’utu’uni ki hono fakamafai mo pule’i ‘o ha vili ‘i he tahi faka’ekonomika mavahe pe ko e fonua konitinentale; mo
- (iv) pule’i hono langa, fakalele mo hono ngaue’aki ‘o e :
  - (a) ngaahi ‘otu motu fa’u ‘e he tangata ;
  - (b) ngaahi me’a kuo fokotu’u mo e ngaahi fa’unga ki he ngaahi taumu’a ‘oku tu’utu’uni ‘i he ‘atikolo 56 pe 77 ‘o e UNCLOS; mo e
  - (c) ngaahi me’a kuo fokotu’u mo e ngaahi fa’unga ‘a ia te ne ala uesia hono ngaue’aki ‘a e ngaahi totonu ‘a e Pule’anga ki he konga tahi faka’ekonomika mavahe pe konga fonua konitinentale;
- (k) fakapapau’i ‘a e ngaahi ngata’anga taupotu ki tu’a ‘o e konga fonua konitinentale ‘o fakataata ki he ‘atikolo 76 ‘o e UNCLOS pea ‘a e ngofua ke tu’utu’uni’i ke fakapapau’i ‘a e ngaahi ngata’anga taupotu ki tu’a ‘i he ngaahi founa ‘oku lave ki ai ‘i he palakalafi 4 ‘o e ‘atikolo 76 ‘o e UNCLOS.
- (l) (i) ke fakapapau’i ‘oku ‘ikai fakahoko ha fekumi fakasaienisi ‘i tahi ‘i ha konga tahi tukukehe ka fakangofua ‘e he Palemia ‘i he loto ki ai ‘a e Kapineti; pea

- (a) ngaahi ‘otu motu fa’u ‘e he tangata;
  - (b) ngaahi me’a kuo fokotu’u mo e ngaahi fa’unga ki he ngaahi taumu’a ‘oku tu’utu’uni ki ai ‘a e ‘Atikolo 77 ‘o e UNCLOS; mo e
  - (c) ngaahi me’a kuo fokotu’u mo e ngaahi fa’unga ‘e ala uesia hono ngaue’aki ‘o e ngaahi totonu ‘a e Pule’anga ki he konga fonua konitinentale
- (3) ‘Oku ma’u ‘e he Pule’anga ‘a e mafai ta’efakangatangata ki he ngaahi ‘otu motu fa’u ‘e he tangata, ngaahi me’a kuo fokotu’u mo e ngaahi fa’unga, kau ki ai ‘a e ngaahi mafai felave’i mo e ngaahi lao mo e ngaahi tu’utu’uni ki he tute, pa’anga, mo’ui, malu mo e ‘imikuleisoni.

17. Ngaue’aki ‘o e mafai

- (1) Fakataata ki he kupu si’i (2), ko e lao ‘oku ngaue’aki ‘i he Pule’anga ‘oku kau ki ai mo e konga fonua konitinentale.
- (2) ‘Oku kau ‘o a’u ki he –
  - (a) fiema’u ke faka’ataa ‘a e Pule’anga ke ngaue’aki ‘a e totonu pule tau’ataina mo e mafai ‘oku ne ma’u ki he konga fonua konitinentale; mo e
  - (b) ngata’anga ‘oku fakatokanga’i ‘i he lao fakavaha’apule’anga.
- (3) ‘Oku ngaue’aki ‘a e ngaahi lao ‘o e Pule’anga ki he ngaahi ‘otu motu fa’u ‘e he tangata, ngaahi me’a kuo fokotu’u mo e ngaahi fa’unga ‘oku ‘i he konga fonua konitinentale ‘o hange pe ‘oku ‘i he potutahi fakavahefonua.

KONGA VII – FEKUMI FAKASAIENISI ‘I TAHI, NGA AHI KOLOA TUKUFAKALOHO ‘I LALO TAHI MO E NGA AHI NGATA’ANGA MO E NGA AHI FONUA KEHE

18. Fekumi fakasaienisi ‘i tahi ‘i he ngaahi konga tahi

- (1) ‘Oku ‘i ai ‘a e totonu pule tau’ataina ‘a e Pule’anga, ‘o hange ko ia kuo tu’utu’uni ‘i he lao fakavaha’apule’anga kae tautefito ki he ‘atikolo 245 ‘o e UNCLOS, ke pule’i, fakamafai mo fakahoko ha fekumi fakasaienisi ‘i tahi ‘i he potutahi fakavahefonua.
- (2) ‘Oku ‘i ai ‘a e totonu ‘a e Pule’anga ‘i hono ngaue’aki hono mafai, ‘o hange ko ia ‘oku tu’utu’uni ‘i he lao fakavaha’apule’anga kae tautefito ki he ‘atikolo 246 ‘o e UNCLOS, ke pule’i, fakamafai mo fakahoko ha fekumi fakasaienisi ‘i tahi ‘i he –

- (a) kongā tahi faka'ekonomika mavahe; mo e
- (b) kongā fonua konitinenitale,

'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo ia 'i he UNCLOS.

19. Ngaahi koloa tukufakaholo 'i lalo tahi

'I hono ngaue'aki 'e he Pule'anga hono totonu pule tau'ataina, 'o hange ko ia kuo tu'utu'uni 'i he lao fakavaha'apule'anga pea tautautefito ki he palakalafi 1 'o e 'Atikolo 7 'o e Konivesio UNESCO, 'oku 'i ai 'a e totonu ta'efakangatangata ke pule'i mo fakamafai 'a e ngaahi ngaue 'oku fakataumu'a ki he ngaahi koloa tukufakaholo 'i lalo tahi 'i he ngaahi potutahi fakalotofonua, ngaahi potutahi 'o e 'otu motu mo e potutahi fakavahefonua.

20. Konga tahi ki he ngaahi koloa tukufakaholo

Ko e kongā tahi ki he ngaahi koloa tukufakaholo 'o e Pule'anga, ko e 'elia tahi tatau mo e kongā tahi fepikitaki.

21. Faka'ilonga'i 'o e ngaahi ngata'anga 'o e ngaahi kongā tahi mo e ngaahi Fonua kehe

Fakatatau ki he lao fakavaha'apule'anga pea tautefito ki he UNCLOS, ko hono faka'ilonga'i 'o e ngata'anga 'o ha kongā tahi 'i he vaha'a 'o e Pule'anga mo ha Fonua kehe ko hono matatahi 'oku tu'u fehangaangai pe fehokotaki 'e fakahoko ia 'i he aleapau 'o makatu'unga 'i he lao fakavaha'apule'anga, 'o hange ko ia 'oku lave ki ai 'a e 'Atikolo 38 'o e Lao 'o e Fakamaau'anga Fakavaha'apule'anga, ko e 'uhi ke ma'u ha ola 'oku totonu.

KONGA VIII – NGAahi TU'UTU'UNI

22. Ngaahi Tu'utu'uni

- (1) 'E ngofua ki he 'Ene 'Afio 'i he Fakataha Tokoni, ke fa'u ha ngaahi tu'utu'uni ke:
  - (a) tu'utu'uni'i ai 'a e ngaahi laine kamata'anga 'a ia 'e fua mei ai 'a e ngaahi kongā tahi 'o e Pule'anga;
  - (b) tu'utu'uni'i ai 'a e ngaahi laine fakangata ke faka'ilonga'i 'a e ngata'anga 'o e ngaahi potutahi fakalotofonua;
  - (c) fakatatau ki he lao fakavaha'apule'anga, 'o tu'utu'uni'i ai 'a e ngata'anga 'o e potutahi fakahisitolia 'o e Pule'anga;

- (d) (i) vahe'i 'a e ngaahi halanga vaka 'i tahi mo e n g a h i halanga vaka 'i he 'ataa ke ngaue'aki 'e he ngaahi vaka mo e ngaahi vakapuna muli 'oku folau mai 'i he pe 'i 'olunga 'i he ngaahi potutahi 'o e 'otu motu, potutahi fakahisitolia, potutahi fakavahefonua mo e ngaahi potutahi fakalotofonua; pea
- (ii) tu'utu'uni ha ngaahi founa ke fakamavahevahe'i 'a e fefolau'aki 'a e ngaahi vaka ke ngaue'aki 'e he ngaahi vaka 'oku nau faifolau 'i he ngaahi folau'anga fasi'i 'i he ngaahi halanga vaka 'i tahi;
- (e) pule'i 'a e faifolau 'a e ngaahi vaka 'oku uta ai 'a e ngaahi veve fakatu'utamaki, mo e ngaahi koloa faka'atomi mo ivi faka'atomi 'i he kotoa pe ha kongā 'o e ngaahi potutahi 'o e 'otu motu, potutahi fakahisitolia, potutahi fakavahefonua mo e ngaahi potutahi fakalotofonua;
- (f) tu'utu'uni ai 'e 'ikai fou 'a e ngaahi vaka 'oku uta ai ha ngaahi koloa ivi faka'atomi 'i ha kongā 'o e ngaahi potutahi 'o e 'otu motu, potutahi fakahisitolia, potutahi fakavahefonua pe ngaahi potutahi fakalotofonua tukukehe:
  - (i) ka tomu'a ma'u ha fanongonongo 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni, 'o e taumu'a ke folau 'a e vaka 'i he ngaahi potutahi pe tahi; mo e
  - (ii) ka tomu'a 'oatu ha fakamafai mo loto ki he folau, 'o fakaha ai 'a e halanga vaka ke ngaue'aki 'e he vaka;
- (g) toloi fakataimi 'a e fefolau'aki melino 'o e ngaahi vaka muli 'i ha 'elia kuo fakamahino'i pau 'i he ngaahi potutahi 'o e 'otu motu, potutahi fakahisitolia, potutahi fakavahefonua mo e ngaahi potutahi fakalotofonua 'o kapau 'oku fiema'u hono toloi fakataimi ke tauhi 'a e malu 'o e Pule'anga.
- (h) kapau ko e palakalafi (d), (e), (f) mo e (g), tu'utu'uni ki ha ngaue 'e ngofua ke fakahoko, kau ai hono ta'ofi mo heka ki he ngaahi vaka, ke fakapapau'i 'oku faipau;
- (i) fakangofua 'i he kongā tahi fepikitaki hono ngaue'aki 'a e ngaahi founa pule'i 'oku taau ke:
  - (i) ta'ofi mei hono maumau'i 'o e ngaahi lao mo e ngaahi tu'utu'uni ki he tute, pa'anga, imikuleisoni pe tauhi 'a e ma'a 'i he Pule'anga, potutahi fakavahefonua, ngaahi potutahi 'o e 'otu motu, potutahi fakahisitolia mo e ngaahi potutahi fakalotofonua; pea

KONGA X – NGAHI TU’UTU’UNI FAKATAIMI**25. Ngaahi tu’utu’uni fakataimi mo e fakahaofi**

- (1) Fakatatau ki he kupu 4 mo e 22(1)(a), kuo pau ko e ngaahi laine kamata’anga, potutahi fakavahefonua, konga tahi faka’ekonomika mavahe mo e kongafonua konitinentale, ki he ngaahi taumu’a ‘o e Lao ni, ke pehe ko ia na’e ‘i he Lao ki he Tahi Fakafeitu’u mo e Sone Faka’ekonomika Mavahe mo e Lao ki he Konitinentale Selifi (Continental Shelf) kimu’a pea kamata ngaue’aki ‘o e Lao ni.
- (2) Kuo pau ki ha ‘elia tahi kuo vahe’i ‘e he ‘Ene ‘Afio ‘i he Fakataha Tokoni ki he ngaahi taumu’a ‘o e Lao Konitinentale Selifi (Continental Shelf), ‘i he ‘aho na’e kamata ngaue’aki ai ‘a e Lao ni, ke pehe na’e vahe’i ko ia pea na’e pehe ma’u pe ko e kongafonua ‘o e kongafonua konitinentale ‘o e Pule’anga.
- (3) Kuo pau ki ha ngaahi felotoi pe ngaahi tu’utu’uni na’e fakahoko ki he ngaahi taumu’a ‘o e Lao ki he Tahi Fakafeitu’u mo e Sone Faka’ekonomika Mavahe pea mo e Lao ki he Konitinentale Selifi (Continental Shelf), pea na’e ngaue’aki kimu’a ‘i he ‘aho na’e kamata ngaue’aki ai ‘a e Lao ni, ke hoko atu hono ngaue’aki ‘o hange pe na’e fakahoko ‘i he Lao ni ki he tu’unga ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha fepaki mo e Lao ni, pea ‘e ngofua ke fakapekia pe fetongi ‘o fakatatau ki he Lao ni.

Na’e tali ‘i he Fale Alea ‘i he aho 29 ni ‘o ‘Okatopa, 2009.

- (ii) (a) fokotu’u ha ngaahi founa ngaue ‘oku ne fakapapau’i ko e fakangofua ‘o ha fekumi fakasaenisi ‘i tahi ‘oku ‘ikai ke toloi pe ‘ikai tali ‘i ha ‘uhinga ta’efakapotopoto;
  - (b) faipau ki he ngaahi tu’utu’uni ‘o e ‘atikolo 245 ki he 253 ‘o e UNCLOS ‘o fakatatau ki he’ene felave’i mo e fekumi fakasaenisi ‘i tahi;
  - (c) fakapapau’i ‘oku tuku ke ‘ataa, ‘e he kakai kuo fakangofua, ki he Pule’anga ‘a e ngaahi ola ‘o ‘enau ngaue; pea
  - (d) fakapapau’i ‘i he ngaahi taimi taau, ‘a e totonu ki he koloa ‘akau pe monumanu ‘oku ma’u ‘e he Pule’anga kuo tali pea ‘i he mafai ‘o e Pule’anga;
- (m) neongo ha toe lao kehe, ke malu’i mo tauhi ‘a e tu’unga lelei ‘a e ‘ataakai ‘i tahi pea ke ta’ofi, fakasi’isi’i mo pule’i ‘a e ‘uli’i ‘a e ‘ataakai ‘i tahi:
- (i) mei he ngaahi koloa mei ‘uta, kau ai ‘a e ngaahi vaitafe, ngaahi ngutu’i vaitafe, ngaahi pamu mo e ngaahi fa’unga fakatafe’anga;
  - (ii) mei he pe ‘i he’ene felave’i mo ha ngaahi ngaue ‘i kilisitahi ‘o fakatatau ki hono mafai pea mei he ngaahi ‘otu motu fa’u ‘e he tangata, ngaahi me’a kuo fokotu’u mo e ngaahi fa’unga ‘oku ‘i hono mafai, fakatatau ki he ‘atikolo 60 mo e 80 ‘o e UNCLOS;
  - (iii) ‘i he lingi veve; pea
  - (iv) mei he pe ‘i he ‘ea, ‘a ia ‘e ala ngaue’aki ki he kongafonua ‘o e ‘ataa ‘oku pule’i tau’ataina pea mo e ngaahi vaka ‘oku fusi ai hono fuka pe ngaahi vaka pe vakapuna ‘oku lesisita ai;
- (m) pule’i mo fakangofua ‘a e ngaahi ngaue ‘oku fakataumu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘i he ngaahi potutahi fakalotofonua, ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu mo e potutahi fakavahefonua;
- (i) fakatatau ki he ‘atikolo 8 ‘o e Konivesio UNESCO, ke pule’i mo fakangofua ‘a e ngaahi ngaue ‘oku fakataumu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘i loto ‘i he kongafonua tahi fepikitaki; pea

- (ii) kuo pau ke fakapapau'i 'oku ngaue'aki 'a e Ngaahi Tu'utu'uni Felave'i mo e Ngaahi Ngaue 'oku Fakataumu'a ki he Ngaahi Koloa Tukufakaholo 'i Lalo Tahi 'a ia 'oku ha atu 'i he Fakamatala Fakalahi 'o e Konivesio UNESCO,
- (p) fakatatau ki he lao fakavaha'apule'anga pea tautefito ki he 'atikolo 10 'o e Konivesio UNESCO, ke tapui pe fakamafai ha ngaue 'oku fakataumu'a ki he ngaahi koloa tukufakaholo 'i lalo tahi 'i he kongatahi faka'ekonomika mavahe pe ko e kongatahi fonua konitinentale ke ta'ofi mei hono uestia 'o e ngaahi totonu pule tau'atana mo e mafai 'o e Pule'anga, 'o hange ko ia 'oku tu'utu'uni 'i he lao fakavaha'apule'anga 'o kau ki ai 'a e UNCLOS; pea
- (q) 'a ia 'e ngofua 'i hono fiema'u pe 'aonga ki hono fakahoko 'o e ngaahi taumu'a 'o e Lao ni.
- (2) Fakatatau ki he kupu si'i 1 (i), (j), (l), (m), (n) mo e (o), 'e ngofua ki he ngaahi tu'utu'uni –
- (a) ke tu'utu'uni ko ha Lao, mo ha lao fakalahi 'oku fa'u 'i ai, 'oku fekau'aki mo ha kongatahi, kuo pau ke a'u ki he kongatahi ko ia mo e ngaahi fakatonutonu 'e tu'utu'uni 'i 'e he ngaahi tu'utu'uni;
- (b) ke tu'utu'uni 'a e ngaahi totongi, ngaahi foomu mo e ngaahi founga fakahoko ngaue;
- (c) ke tu'utu'uni ke totongi 'o e ngaahi totongi (royalties) mo e ngaahi totongi kehe, pea mo e founga 'a ia 'e fakahoko 'aki hono fika'i;
- (d) ke tu'utu'uni ki hono fa'ao 'o e koloa felave'i mo ha hia na'e fakahoko 'i ha kongatahi.
- (e) ke tu'utu'uni ki hono fakanofu 'o e kau 'ofisa 'oku fiema'u ki hono fakahoko 'o e ngaahi tu'utu'uni pea tu'utu'uni honau ngaahi mafai mo e ngaahi ngaue;
- (f) ke kau ki ai 'a e ngaahi tu'utu'uni fakahaofi, fakataimi, si'i, fekau'aki mo fakalahi.
- (3) Kuo pau ke tu'utu'uni 'a e ngaahi laine 'oku ne faka'ilonga'i 'a e ngaahi kongatahi 'i ha ngaahi tu'utu'uni:
- (a) ko e ngaahi lisi 'o e ngaahi tu'utu'anga fakasiokalafi 'o e ngaahi poini, 'o fakaha ai 'a e fakamatala 'o hono tu'unga mo e lahi;

- (b) 'aki hono ngaue'aki 'a e ngaahi saati 'oku 'i ai 'a e fua pe ngaahi fua 'oku fe'unga ki hono fakapapau'i 'a e tu'utu'anga 'o e ngaahi laine kamata'anga mo e ngaahi ngata'anga kehe; pe
- (c) 'i he'ene totonu pe fiema'u ke fakahoko, 'aki hono ngaue'aki fakatou'osi 'a e ongo founga 'oku lave ki ai 'i he palakalafi (a) mo e (b).
- (4) Kuo pau ke faka'ata ke 'ilo fe'unga 'a e kakai ki he ngaahi tu'utu'anga fakasiokalafi pe ngaahi saati ko ia, pe fakatou'osi 'o fakatatau ki he UNCLOS.
- (5) Kuo pau ke tuku atu ha tatau 'o e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi saati ki he Seketali-Lahi 'o e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha.

KONGA IX – NGAHI HIA MO E MO'UA 'I HE MAUMAU LAO

23. Ngaahi hia

- (1) Kuo pau ke halaia ha taha 'a ia 'oku ne maumau'i ha kupu 'o e ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni.
- (2) Kuo pau ke ala mo'ua ha taha 'oku halaia ki ha hia 'i he kupu si'i (1) –
- (a) kapau ko ha taha fakafo'ituitui, ki ha mo'ua pa'anga 'o 'ikai toe lahi hake 'i he \$100,000 pe ko e ngaue popula 'i he vaha'a taimi 'o 'ikai toe laka hake 'i he ta'u 'e 15; pe
- (b) kapau ko ha sino'i kautaha, ki ha mo'ua pa'anga 'o 'ikai toe lahi hake 'i he \$500,000.

24. Mo'ua

- (1) Kapau kuo fakahoko ha maumau lao 'i he kupu 23 'e ha sino'i kautaha pea na'e fakamo'oni 'i na'e fakahoko 'i he loto ki ai pe faka'ata ke hoko, pe ko e kaunga ki ha ta'etokanga 'o ha:
- (a) talekita, pule, sekelitali pe ha lakanga tatau 'o e sino'i kautaha; pe
- (b) ha taha na'e taumu'a ke fakahoko 'i ha founga pehee,
- 'oku halaia 'a e taha ko ia, pea pehee ki he sino'i kautaha ki he hia pea 'e ala faka'ilo ia mo hilifaki hono tautea totonu.
- (2) Kapau 'oku fakahoko 'a e ngaahi ngaue 'o e sino'i kautaha 'e he kau memipa, 'oku ngaue'aki 'a e kupu si'i (1) felave'i mo e ngaahi ngaue mo e ngaahi tonounou 'o ha memipa fekau'aki mo e ngaahi fatongia pule 'a e memipa ko ia 'o hange pe ko e memipa ko ia ko ha talekita 'o e sino'i kautaha.

6. ‘Oku ‘ikai ngaue’aki ‘a e ngaahi palakalafi kimu’a ki he ngaahi fanga ‘oku pehe ‘oku “fakahisitolia” pe ‘i ha taimi ‘a ia ‘e ngaue’aki ai ‘a e sisitemi ‘o e ngaahi laine kamata’anga hangatonu ‘oku tu’utu’uni atu ‘i he ‘atikolo 7.

‘Atikolo 11 – Ngaahi taulanga

Koe’uhi ko e taumu’a ki hono faka’ilonga’i ‘a e ngata’anga ‘o e potutahi fakavahefonua, ko e ngaahi fa’unga tu’u ma’u ‘o e taulanga taupotu taha kitu’a ‘a ia ko ha konga tefito ia ‘o e ngaue ‘i he taulanga ‘oku lau ia ko e konga ‘o e matatahi. Kuo pau ke ‘ikai lau ‘a e ngaahi me’a kuo fokotu’u ‘i ‘uta pe ngaahi ‘otu motu fa’u ‘e he tangata ko ha ngaahi fa’unga tu’u ma’u ‘o e taulanga.

‘Atikolo 12 – Ngaahi feitu’u li taula

Ko e ngaahi feitu’u li taula ‘a ia ‘oku angamaheni hono ngaue’aki ki he fakaheka, fakahifo pea mo li taula ai ‘a e ngaahi vaka, pea ‘a ia ‘e tu’u kakato pe hono konga ‘i tu’a ‘i he fakangatangata kitu’a ‘o e potutahi fakavahefonua, ‘oku kau ia ki he potutahi fakavahefonua.

‘Atikolo 13 – Ngaahi ma’olunga he mamaha ‘a e tahi

1. Ko e ngaahi ma’olunga he mamaha ‘a e tahi ko ha ‘elia ‘o e fonua na’e fa’u fakanatula ‘a ia ‘oku atakai’i pea ‘oku ma’olunga ‘i he vai ‘i he taimi mamaha ka ‘e ngoto ‘i he taimi ‘oku hu’a ai. ‘I he taimi ‘oku tu’u fakakatoa ai pe ha konga ‘o ha ma’olunga he mamaha ‘a e tahi ‘i he mama’o ‘ikai toe lahi hake ‘i he falahi ‘o e potutahi fakavahefonua mei he fonua pe ko ha motu, ‘e ngofua ke ngaue’aki ‘a e laine ma’olalo taha ‘o e tahi ‘i he ma’olunga ko ia ko e laine kamata’anga ia ki hono fua ‘o e falahi ‘o e potutahi fakavahefonua.
2. ‘I he taimi ‘oku tu’u fakakatoa ai ha ma’olunga he mamaha ‘o e tahi ‘i ha mama’o ‘oku lahi hake ‘i he va mama’o ‘o e potutahi fakavahefonua mei he fonua pe ko ha motu, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hano potutahi fakavahefonua ia ‘o’ona pe ‘i ai.

‘Atikolo 14 – Fakataha’i ‘o e ngaahi founa ki hono tu’utu’uni ‘o e ngaahi ngaahi laine kamata’anga

‘E ngofua ki he Fonua matatahi ke tu’utu’uni ‘a e ngaahi laine kamata’anga ‘o fetongitongi hono ngaue’aki ‘a e ngaahi founa ‘oku tu’utu’uni ‘i he ngaahi ‘atikolo kimu’a ke fenapasi mo e ngaahi fa’unga kehekehe.

TEPILE 1

KONGA II ‘O E KONIVESIO ‘O E LAO ‘O E TAHI

POTUTAHĪ FAKAVAHEFONUA MO E KONGA TAHI FEPIKITAKI

KUPU 1

NGAAHI TU’UTU’UNI FAKALUKUFUA

‘Atikolo 2 – Tu’unga fakalao ‘o e potutahi fakavahefonua, ‘ataa ‘i ‘olunga ‘i he potutahi fakavahefonua mo e kilisitahi mo e kelekele ‘i lalo ai

1. ‘Oku laka atu pule tau’ataina ‘o ha Fonua tu’u matatahi ‘oku fakalaka atu ia, ‘i hono kelekele fonua mo e ngaahi potutahi fakalotofonua, pea kapau ko ha Fonua ‘o e ngaahi ‘otu motu, ‘a e ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu, ki he vaha’ahi hoko, ‘a ia ‘oku ui ko e potutahi fakavahefonua.
2. ‘Oku kau ‘i he pule tau’ataina ‘a e ‘ataa ‘i ‘olunga ‘i he potutahi fakavahefonua pea pehe ki he kilisitahi mo e kelekele ‘i lalo ai.
3. ‘E ngaue’aki ‘a e pule tau’ataina ki he potutahi fakavahefonua ‘o fakatatau ki he Konivesio ni pea mo e ngaahi tu’utu’uni kehe ‘o e lao fakavaha’apule’anga.

KUPU 2

NGAAHI FAKANGATANGATA ‘O E POTUTAHĪ FAKAVAHEFONUA

‘Atikolo 3 – Falahi ‘o e potutahi fakavahefonua

‘Oku ‘i ai ‘a e totonu ‘o e Fonua kotoa ke fokotu’u ‘a e falahi ‘o ‘enau potutahi fakavahefonua ‘o ‘ikai toe lahi hake ‘i he maile tahi ‘e 12, ‘o fua mei he ngaahi laine kamata’anga kuo tu’utu’uni ‘o fakatatau ki he Konivesio ni.

‘Atikolo 4 – Ngata’anga kitu’a ‘o e potutahi fakavahefonua

Ko e ngata’anga kitu’a ‘o e potutahi fakavahefonua ko ha laine ko e poini kotoa ko hono va mama’o mei he poini ofi taha ‘o e ngaahi laine kamata’anga ‘a ia ‘oku tatau ki he falahi ‘o e potutahi fakavahefonua.

‘Atikolo 5 – Ngaahi laine kamata’anga angamaheni

Tukukehe ka ‘i ai ha tu’utu’uni kehe ‘i he Konivesio ni, ko e ngaahi laine kamata’anga angamaheni ki hono fua ‘o e falahi ‘o e potutahi fakavahefonua ko e laine ma’olalo taha ‘o e tahi ‘i he matatahi ‘a ia ‘oku faka’ilonga’i ‘i he ngaahi saati lahi ‘oku ngaue’aki ‘i he Fonua matatahi.

‘Atikolo 6 – Ngaahi hakau

Kapau ko ha ngaahi motu ‘oku tu’u ‘i he ngaahi ‘atolo pe koe ‘otu motu ‘oku pipiki ki ai ‘a e ngaahi hakau, ko e ngaahi laine kamata’anga ki hono fua ‘o e falahi ‘o e potutahi fakavahefonua ko e laine ma’olalo taha ‘o e tahi ‘i he fa’ahi ki tahi ‘o e hakau, ‘a ia ‘oku fakaha’aki ‘a e faka’ilonga taau ‘i he ngaahi saati ‘oku ngaue’aki ‘i he Fonua matatahi.

‘Atikolo 7 – Ngaahi laine kamata’anga hangatonu

1. ‘I he ngaahi feitu’u ‘a ia ‘oku ofe ki ‘uta pea ‘aunga ki loto, pe kapau ‘oku ‘i ai ha ngaahi motu vaofi ‘i he matatahi ‘oku ‘i he ‘elia tonu ko ia, ‘e ngofua ke ngaue’aki ‘a e founa ngaahi laine kamata’anga hangatonu ‘o fakafehokotaki ai ‘a e ngaahi poini taau ‘i hono ta ‘o e ngaahi laine kamata’anga ‘a ia ‘e fua mei ai ‘a e falahi ‘o e potutahi fakavahefonua.
2. Kapau, koe’uhi ko ha konga fonua motuhi ‘e he tahi pe ngaahi fa’unga fakanatula kehe ‘a ia ‘e tu’u ta’epau ai ‘a e matatahi, ‘e ngofua ke fili ‘a e ngaahi poini taau ‘i he mama’o taha ‘i he fa’ahi ki tahi ‘o e laine ma’olalo taha ‘o e tahi pea, neongo ‘a e holomui ‘a e laine ma’olalo taha ‘o e tahi, kuo pau ke kei ngaue’aki ‘a e ngaahi laine kamata’anga hangatonu kae ‘oua kuo liliu ‘e he Fonua matatahi ‘o fakatatau ki he Konivesio ni.
3. Kuo pau ‘i hono ta ‘o e ngaahi laine kamata’anga hangatonu ke ‘oua na’a fu’u mavahe mei he tu’u’anga fakalukufua ‘o e matatahi, pea kuo pau ki he ngaahi ‘elia tahi ‘oku ‘i loto ‘i he ngaahi laine ke felave’i vaofi fe’unga mo e fonua tefito, ke pule’i ‘e he founa fakapapau’i ‘o e ngaahi potutahi fakalotofonua.
4. Kuo pau ke ‘ikai ta ‘a e ngaahi laine kamata’anga hangatonu ki he pe mei he ngaahi ma’olunga ‘i he mamaha ‘o e tahi, tukukehe ‘a e ngaahi falemaama kamo pe ha ngaahi me’a kuo fokotu’u faitatau mo ia ‘a ia ‘oku tu’u ma’u ‘o ma’olunga ‘i he fukahi tahi, kuo langa ‘i ai, pe tukukehe ‘a e ngaahi taimi ko hono ta ‘o e ngaahi laine kamata’anga ki he pe mei he ngaahi ma’olunga pehee kuo fakatokanga’i fakalukufua fakavaha’apule’anga.
5. Kapau ‘oku ngaue’aki ‘a e founa ki he ngaahi laine kamata’anga hangatonu ‘i he palakalafi 1, ‘e ala fakatokanga’i, ‘i hono fakapapau’i ‘o ha ngaahi laine kamata’anga pau, ‘a e ngaahi ‘aonga faka’ekonomika ‘oku makehe ‘i he vahefonua fekau’aki mo ia, ko hono mo’oni mo e mahu’inga ‘oku fakamo’oni’i ‘aki ‘a e fuoloa hono faka’aonga’i.
6. ‘E ‘ikai ngofua ke ngaue’aki ‘e ha Fonua ‘a e sisitemi ‘o e ngaahi laine kamata’anga hangatonu ‘i ha founa ke motuhi ai ‘a e potutahi fakavahefonua ‘o ha Fonua kehe mei he tahi lahi pe ko ha konga tahi faka’ekonomika mavahe.

‘Atikolo 8 – Ngaahi potutahi fakalotofonua

1. Tukukehe ‘o hange ko ia ‘oku tu’utu’uni ‘i he Konga IV, ko e ngaahi potutahi ‘i he fa’ahi ki ‘uta ‘o e laine kamata’anga ‘o e potutahi fakavahefonua, ‘oku hoko ia ko e konga ‘o e potutahi fakalotofonua ‘o e Fonua.
2. ‘I hono fokotu’u ha laine kamata’anga hangatonu ‘o fakatatau ki he founa kuo tuku atu ‘i he ‘atikolo 7 pea hoko ia ke fakangata ko e ngaahi ‘elia potutahi fakalotofonua ‘a ia na’e ‘ikai ke lau ko e potutahi pehe, kuo pau ke ‘i ai ‘a e totonu fefolau’aki melino ‘i he ngaahi potutahi ko ia fakatatau ki he Konivesio ni.

‘Atikolo 9 – Ngaahi ngutu’i vaitafe

Kapau ‘oku tafe hangatonu ha vaitafe ki tahi, kuo pau ko e ngaahi laine kamata’anga ko ha laine hangatonu ‘i he ngutu’i vaitafe ‘i he vaha’a ‘o e ongo poini ‘o e laine ma’olalo taha ‘o e tahi ‘i he ongo kauvai.

‘Atikolo 10 – Ngaahi Fanga

1. ‘Oku fekau’aki pe ‘a e ‘atikolo ni mo e ngaahi fanga ‘i he ngaahi matatahi ‘a ia ‘oku tu’u ‘i he Fonua pe ‘e taha.
2. Koe’uhi koe ngaahi taumu’a ‘o e Konivesio ni, ko e fanga ko ha ofe ki ‘uta ‘a ia ko ‘ene hu’u ‘o fakatatau ki he falahi ‘o e ngutu ‘oku ‘i ai ‘a e tahi ‘oku takai’i ‘e he fonua pea ko hono fa’unga ‘oku lahi ia ‘i ha ofe pe ‘o e matatahi. Kuo pau ke ‘ikai lau ha ofe ki ‘uta ko ha fanga tukukehe ka ko hono ‘elia ‘oku lahi ‘o hange, pe lahi hake, ‘i ha vaeua’i siakale ‘a ia ko hono falahi ko ha laine ‘oku lele hangatonu ‘i he ngutu ‘o e ofe ki ‘uta ko ia.
3. Koe’uhi ko e taumu’a ko hono fua, ko e ‘elia ‘o ha ofe ki loto ko e ‘elia ‘oku tu’u ‘i he vaha’a ‘o e laine ma’olalo taha ‘o e tahi ‘i he mataa’uto’uta ‘o e ofe ki loto mo e laine ‘oku ne hoko ‘a e laine ma’olalo taha ‘o e tahi ‘i he ongo poini hu’anga fakanatula. Kapau, koe’uhi ko e tu’u ‘o ha ‘otu motu, ‘oku lahi hake ‘i he taha ‘a e ngutu ‘o e ofe ki loto, kuo pau ke ta ‘a e vaeua’i siakale ‘i ha laine ‘o fakatatau ki he loloa fakakatoa ‘o e ngaahi laine ‘i he ngaahi ngutu kehekehe. Kuo pau ke kau ‘a e ngaahi ‘otu motu ‘oku ‘i loto ‘i ha ofe ki ‘uta ‘o hange pe koe konga ‘o e ‘elia tahi ‘i he ofe ki ‘uta.
4. Kapau ko e va mama’o ‘i he vaha’a ‘o e ongo laine ma’olalo taha ‘o e tahi ‘i he ongo poini hu’anga fakanatula ‘o ha fanga ‘oku ‘ikai ke lahi hake ‘i he maile tahi ‘e 24, ‘e ngofua ke ta ha laine fakangata ‘i he vaha’a ‘o e ongo laine ma’olalo taha ‘o e tahi, pea ko e ngaahi potutahi ‘oku tapuni’i kuo pau ke pehe ko e potutahi fakalotofonua.
5. Kapau ko e va mama’o ‘i he vaha’a ‘o e ongo laine ma’olalo taha ‘o e tahi ‘i he ongo poini hu’anga fakanatula ‘oku lahi hake ‘i he maile tahi ‘e 24, kuo pau ke ta ha laine kamata’anga hangatonu ‘i loto ‘i he fanga ‘i ha founa ke tapuni ‘aki ‘a e ‘elia tahi lahi taha ‘a ia ‘e malava, ‘aki ha laine loloa pehee.

‘Atikolo 22 – Ngaahi halanga vaka mo e ngaahi founa ke fakamavahevahe’i ‘a e fefolau’aki ‘a e ngaahi vaka ‘i he potutahi fakavahefonua

1. ‘E ngofua ki he Fonua matatahi, kapau ‘e fiema’u fekau’aki pea mo e malu ‘o e faifolau, ke fiema’u ‘a e ngaahi vaka muli ‘oku ngaue’aki ‘a e totonu fefolau’aki melino ‘i hono potutahi fakavahefonua, ke ngaue’aki ‘a e ngaahi halanga vaka mo e ngaahi founa ke fakamavahevahe’i ‘a e fefolau’aki ‘a e ngaahi vaka ‘a ia ‘e ngofua ke vahe’i pe tu’utu’uni ki hono pule’i ‘o e faifolau ‘o e ngaahi vaka.
2. Tautefito ki he, ngaahi vaka uta lolo, ngaahi vaka ‘oku fakalele-ivi faka’atomi mo e ngaahi vaka ‘oku uta ai ‘a e ngaahi koloa ivi- faka’atomi pe ngaahi me’a pe naunau’oku fakatu’utamaki pe kona, ke tu’utu’uni ke taafataha ‘enau faifolau ki he halanga vaka ko ia.
3. ‘I hono vahe’i ‘o e ngaahi halanga vaka mo tu’utu’uni ki he ngaahi founa ke fakamavahevahe’i ‘a e fefolau’aki ‘a e ngaahi vaka ‘i he ‘atikolo ni, kuo pau ki he Fonua matatahi ke fakatokanga’i ‘a e ngaahi me’a ni:
  - (a) ngaahi fokotu’u ‘a e kautaha fakavaha’apule’anga totonu;
  - (b) ha halanga ‘oku lahi ngaue’aki ki he faifolau fakavaha’apule’anga;
  - (c) ngaahi ‘ulungaanga makehe ‘o ha ngaahi vaka pe halanga pau; pea
  - (d) mo e lahi ‘o e vaka ‘oku fefolau’aki.
4. Kuo pau ki he Fonua matatahi ke fakahaa’i mahino ‘a e ngaahi halanga vaka mo e ngaahi founa ke fakamavahevahe’i ‘a e fefolau’aki ‘a e ngaahi vaka ‘i he ngaahi saati ‘a ia kuo pau ke faka’ataa ke ‘ilo ki ai ‘a e kakai.

‘Atikolo 23 – Ngaahi vaka muli ‘oku fakalele-ivi faka’atomi mo e ngaahi vaka ‘oku uta koloa faka’atomi pe ngaahi me’a pe naunau kehe ‘oku fakatu’utamaki pe kona

Kuo pau ki he ngaahi vaka muli ‘oku fakalele-ivi faka’atomi mo e ngaahi vaka ‘oku uta ‘a e ngaahi koloa faka’atomi pe ngaahi me’a pe naunau kehe ‘oku fakatu’utamaki pe kona, ‘i hono ngaue’aki ‘o e totonu ke fefolau’aki melino ‘i he potutahi fakavahefonua, ke ‘ave ma’u pe ‘a e ngaahi tohi ngaue mo faka’apa’apa’i ‘a e ngaahi founa fakatokanga kuo fokotu’u ‘i he ngaahi aleapau fakavaha’apule’anga ke ngaue’aki ‘e he ngaahi vaka ko ia.

‘Atikolo 24 – Ngaahi fatongia ‘o e Fonua matatahi

1. Kuo pau ke ‘ikai fakafe’atungia’i ‘e he Fonua matatahi ‘a e totonu ‘o ha vaka muli ki he fefolau’aki melino ‘i he potutahi fakavahefonua tukukehe kapau ‘oku fakahoko ‘o fakatatau ki he Konivesio ni. Tautefito, ‘i hono ngaue’aki ‘o e Konivesio ni pe ha lao pe ngaahi tu’utu’uni kuo ngaue’aki ‘oku faitatau mo e Konivesio ni, kuo pau ‘e ‘ikai ke ngofua ki he Fonua matatahi ke:
  - (a) hilifaki ha ngaahi fiema’u ki he vaka muli ‘a ia ko hono ngaue’aki ‘e ta’ofi pe maumau’i ai ‘a e totonu fefolau’aki melino; pe

‘Atikolo 15 – Faka’ilonga’i ‘a e ngata’anga ‘o e potutahi fakavahefonua ‘i he vaha’a ‘o e ngaahi Fonua ‘oku tu’u fehangaangai pe fehokotaki honau matatahi

Kapau ‘oku tu’u fehangaangai pe fehokotaki ha matatahi ‘o ha ongo Fonua, ‘e ‘ikai ke ‘i ai ha taha ‘o e ongo Fonua ‘e, ‘i ai hono totonu, ka ‘ikai ke ‘i ai ha felotoi ‘i hona vaha’a ‘oku kehe ange, ke fakalahi ‘a hono potutahi fakavahefonua ke ‘ova atu ‘i he laine vaeuamalie ‘a ia ko e poini kotoa ko e vamama’o tatau mei he ngaahi poini ofi taha ‘i he ngaahi laine kamata’anga ‘a ia ‘oku fua mei ai ‘a e falahi ‘o e potutahi fakavahefonua ‘o e ongo Fonua takitaha. Neongo ia ‘oku ‘ikai ngaue’aki ‘a e tu’utu’uni ‘i ‘olunga, ‘i hono fiema’u ‘i he ‘uhinga ‘oku ‘i ai ha totonu fakahisitolia pe ngaahi tu’unga makehe ke faka’ilonga’i ‘aki ‘a e ngata’anga ‘o e potutahi fakavahefonua ‘o e ongo Fonua ‘i ha founa ‘a ia ‘oku toe kehe ange mei ai.

‘Atikolo 16 – Ngaahi saati mo e ngaahi lisi ‘o e ngaahi tu’u’anga fakasiokalafi

1. Kuo pau, ki he ngaahi laine kamata’anga ki hono fua ‘a e falahi ‘o e potutahi fakavahefonua ‘a ia ‘oku tu’utu’uni ‘o fakatatau ki he ‘atikolo 7, 9 mo e 10, pe ko e ngaahi fakangatanga ‘oku tupu mei ai, pea mo e ngaahi laine ki hono faka’ilonga’i ‘o e ngata’anga ‘a ia ‘oku ta ‘o fakatatau ki he ‘atikolo 12 mo e 15 ke fakaha ‘i ha ngaahi saati ‘oku ‘i ai ‘a e fua pe ngaahi fua ‘oku fe’unga ki hono fakapapau’i ‘a honau tu’u’anga. ‘E malava pe ke ngaue’aki ha lisi ‘o e ngaahi poini tu’u’anga fakasiokalafi, ‘a ia ‘oku fakahaa’i pau ai ‘a e fakamatala ki he ngaahi tu’unga pau.
2. Kuo pau ki he Fonua matatahi ke faka’ata ke ‘ilo ‘e he kakai ‘a e ngaahi saati pe tu’u’anga fakasiokalafi ko ia, pea kuo pau ke tuku atu ha tatau ‘o e saati takitaha pe lisi ko ia ki he Seketali-Lahi ‘o e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha.

KUPU 3

**FEFOLAU’AKI MELINO ‘I HE POTUTAHU FAKAVAHEFONUA.
KUPU SI’I A – NGAHI TU’UTU’UNI ‘E NGAUE’AKI KI HE
NGAHI VAKA KOTOA**

‘Atikolo 17 – Totonu ki he Fefolau’aki melino

Fakatatau ki he Konivesio ni, ko e ngaahi vaka ‘o e ngaahi Fonua kotoa, ‘o tatau ai pe pe ‘oku tu’u matatahi pe ‘ataakai’i ‘e he fonua, te nau ma’u ‘a e totonu ki he fefolau’aki melino ‘i he potutahi fakavahefonua.

‘Atikolo 18 – ‘UHINGA ‘O E FEFOLAU’AKI

1. ‘Oku ‘uhinga ‘a e fefolau’aki ki he folau ‘i he potutahi fakavahefonua ‘o fakataumu’a ki hono:
  - (a) folaua ‘a e tahi ko ia kae ‘ikai hu atu ki he ngaahi potutahi fakalotofonua pe tau ‘i ha feitu’u li taula pe taulanga ‘oku ‘i tu’a ‘i he ngaahi potutahi fakalotofonua; pe
  - (b) folau ki he pe mei he ngaahi potutahi fakalotofonua pe tau ‘i he feitu’u li taula pe taulanga ko ia.

2. Kuo pau ko e fefolau’aki ke hokohoko pea mo vave. Neongo ia, ko e fefolau’aki ‘oku kau ki ai ‘a e tu’u pea li taula, ka ‘i he tu’unga ‘oku fekau’aki tonu ia mo e folau angamaheni pe ‘oku fiema’u ko e ‘uhi ko ha malohi fakanatula pe fakatu’utamaki pe ki he taumu’a ko hono tokoni’i ha kakai, vaka pe vakapuna ‘oku hoko ki ai ha fakatu’utamaki pe ‘oku fiema’u tokoni.

‘Atikolo 19 – ‘UHINGA ‘O E FEFOLAU’AKI MELINO

1. ‘Oku melino ‘a e fefolau’aki kapau ‘oku ‘ikai ke ne uesia ‘a e melino, mau lelei pe malu ‘o e Fonua matatahi. Kuo pau ki he fefolau’aki ko ia ke fakahoko ‘o fakatatau ki he Konivesio ni pea mo e ngaahi tu’utu’uni kehe ‘o e lao fakavaha’apule’anga.
2. Kuo pau ke lau ‘a e fefolau’aki ‘o ha vaka muli ‘oku ne uesia ‘a e melino, mau lelei pe malu ‘o e Fonua matatahi, kapau ‘oku kau atu ki ha taha ‘o e ngaahi ngaue ni ‘i he potutahi fakavahefonua:
- (a) ‘oku ‘i ai ha fakamanamana pe ngaue’aki ha fakamalohi ki he pule tau’ataina, mau fakavahefonua pe tau’ataina fakapolitikale ‘o e Fonua matatahi, pe fakahoko ‘i ha founa kehe ‘o maumau’i ‘a e ngaahi kave’inga ‘o e lao fakavaha’apule’anga ‘oku tefito ai ‘a e Tohi Fa’unga ‘o e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha;
- (b) ngaue’aki pe ngaue ‘oku fakahoko’aki, ha fa’ahinga me’atau;
- (c) ha ngaue ‘oku fakataumu’a ke tanaki ha fakamatala ‘a ia te ne uesia ‘a e malu’i mo e malu ‘a e Fonua matatahi;
- (d) ha fa’ahinga ngaue hu’uhu’u fakakaukau ‘oku fakataumu’a ke ne uesia ‘a e malu mo e hao ‘a e Fonua matatahi;
- (e) ko e fakapuna, to pe fakaheka ki ha vaka ha vakapuna;
- (f) ko e fakapuna, to pe fakaheka ki ha vaka ha me’angaue faka-kautau;
- (g) fakaheka pe fakahifo ‘o ha koloa, pa’anga pe taha ‘o maumau ai ‘a e ngaahi lao ki he tute, pa’anga, ‘imikuleisoni pe mo’ui ‘o e Fonua matatahi;
- (h) ha ngaue ‘uli’i fakalotokovi pea mamafa ‘oku ne maumau’i ‘a e Konivesio ni;
- (i) ha ngaahi ngaue toutai;
- (j) ko hono fakahoko ‘o e ngaahi ngaue fekumi pe fakasavea;
- (k) ha ngaue ‘oku fakataumu’a ke kaunoa ‘i ha me’angaue fetu’utaki pe ko ha ngaahi naunau pe ngaahi me’a kuo fokotu’u, ‘i he Fonua matatahi;

- (l) ha toe ngaue kehe ‘oku ‘ikai ke fekau’aki tonu mo e fefolau’aki.

‘Atikolo 20 – Ngaahi vaka uku mo e ngaahi me’a faifononga ‘i lalo tahi

‘I he potutahi fakavahefonua ‘oku fiema’u ‘a e ngaahi vaka uku mo e ngaahi me’a faifononga ‘i lalo tahi ke nau faifolau ‘i he fukahi tahi mo fakaha honau fuka.

‘Atikolo 21 – Ngaahi lao mo e ngaahi tu’utu’uni ‘o e Fonua matatahi fekau’aki mo e fefolau’aki melino

1. ‘E ngofua ki he Fonua matatahi ke ngaue’aki ‘a e ngaahi lao mo e ngaahi tu’utu’uni, ‘oku faitatau mo e ngaahi tu’utu’uni ‘o e Konivesio ni mo e ngaahi tu’utu’uni kehe ‘o e lao fakavaha’apule’anga, fekau’aki mo e fefononga’aki melino ‘i he potutahi fakavahefonua, ‘o fekau’aki mo e kotoa pe ha taha ‘o e ngaahi me’a ni :
- (a) malu ‘a e faifolau mo e ngaahi tu’utu’uni ki he fefononga’aki ‘i tahi;
- (b) malu’i ‘o e ngaahi me’a ‘oku tokoni ki he faifolau mo e ngaahi naunau mo e ngaahi naunau kehe pe ngaahi me’a kuo fokotu’u kehe;
- (c) malu’i ‘o e ngaahi uaea mo e ngaahi pamu kuo fakatoka;
- (d) tauhi ke tolonga ‘a e ngaahi koloa mo’ui ‘o tahi;
- (e) ta’ofi hono maumau’i ‘o e ngaahi lao mo e ngaahi tu’utu’uni ‘o e Fonua matatahi ki he toutai;
- (f) tauhi ‘a e tu’unga lelei ‘o e ‘ataakai ‘a e Fonua matatahi mo faka’ehi’ehi, fakasi’isi’i mo pule’i ‘a hono ‘uli’i hono ‘ataakai;
- (g) ngaahi fekumi fakasaienisi ‘i tahi mo e ngaahi savea fakatotolo ki he ngaue ‘o e tahi;
- (h) ta’ofi hono maumau’i ‘o e ngaahi lao mo e ngaahi tu’utu’uni ki he tute, pa’anga, ‘imikuleisoni pe ki he tauhi ‘a e ma’a ‘o e Fonua matatahi;
2. Kuo pau ke ‘ikai ngaue’aki ‘a e ngaahi lao mo e ngaahi tu’utu’uni ko ia ki hono fa’u, langa pe fakakaungaue pe naunau ‘o e ngaahi vaka muli tukukehe kapau ‘oku ngaue’aki ‘a e ngaahi tu’utu’uni mo e ngaahi tu’unga fakavaha’apule’anga fakalukufua kuo tali.
3. Kuo pau ki he Fonua matatahi ke ne faka’ataa ki he kakai ‘a e ngaahi lao mo e ngaahi tu’utu’uni ko ia.
4. Kuo pau ki he ngaahi vaka muli kotoa ‘oku nau ngaue’aki ‘a e totonu fefolau’aki melino ‘i he potutahi fakavahefonua ke faipau ki he ngaahi lao mo e ngaahi tu’utu’uni ko ia pea mo e ngaahi tu’utu’uni fakavaha’apule’anga kuo ngaue’aki fakalukufua fekau’aki mo e faka’ehi’ehi mei he fepaki ‘i tahi.

**KUPU SI’I C
NGAAHI TU’UTU’UNI ‘E NGAUE’AKI KI HE NGAHI
VAKATAU MO E NGAHI VAKA FAKA-PULE’ANGA KEHE
‘OKU NGAUE’AKI KI HE NGAHI TAUMU’A ‘OKU ‘IKAI
FAKAKOMISIALE**

‘Atikolo 29 – Faka’uhinga ‘o e vakatau

Koe’uhi ko e ngaahi taumu’a ‘o e Konivesio ni, ko e “vakatau” ‘oku ‘uhinga ki ha vaka ‘o ha kautau ‘o ha Fonua ‘a ia ‘oku ‘i ai honau ngaahi faka’ilonga ‘oku ha ‘i he vaka ‘oku ne fakafaikehekehe’i ‘a e fonua ‘o e vaka ko ia, ‘a ia ‘oku pule’i ‘e ha ‘ofisa kuo fakanofa ‘e he pule’anga ‘o e Fonua pea ‘oku ha hono hingoa ‘i he ngaahi lisi ngaue taau pe ko ha tohi ngaue tatau mo ia, pea ‘oku fakalele ‘e ha kau kauvaka ‘oku ‘i he malumalu ‘o e tu’utu’uni fakakautau.

‘Atikolo 30 – ‘Ikai ke faipau ‘a e ngaahi vakatau ki he ngaahi lao mo e ngaahi tu’utu’uni ‘o e Fonua matatahi

Kapau ‘e ‘i ai ha vakatau ‘oku ‘ikai ke faipau ki he ngaahi lao mo e ngaahi tu’utu’uni ‘o e Fonua matatahi fekau’aki mo e fefolau’aki ‘i he potutahi fakavahefonua pea ‘oku ‘ikai ke ne fakahoko ha fa’ahinga kole ke faipau ki he ngaahi me’a ko ia ‘a ia na’e fakahoko atu ki ai, ‘e ngofua ki he Fonua matatahi ke tu’utu’uni ‘a e vakatau ko ia ke mavahe mei he potutahi fakavahefonua ‘i he vave taha.

‘Atikolo 31 – Fatongia ‘o e Fonua ‘o kinautolu ‘a e fuka ‘oku fusi he vaka ki ha maumau na’e fakatupu ‘e ha vakatau pe fa’ahinga vaka fakapule’anga kehe ‘oku ngaue’aki ki he ngaahi taumu’a ‘oku ‘ikai fakakomesiale

Kuo pau ki he Fonua ‘o’ona ‘a e fuka ‘oku fusi ‘i ha vaka ke hoko ko hono fatongia fakavaha’apule’anga ha mole pe maumau ki ha Fonua matatahi, tupu mei he ‘ikai ke fai pau ‘a e vakatau pe vaka fakapule’anga kehe, ki he ngaahi taumu’a ‘ikai ke fakakomesiale, ki he ngaahi lao mo e ngaahi tu’utu’uni ‘o e Fonua matatahi fekau’aki pea mo e fefolau’aki ‘i he potutahi fakavahefonua pe ko e ngaahi tu’utu’uni ‘o e Konivesio ni pe ha toe tu’utu’uni kehe ‘o e lao fakavaha’apule’anga.

‘Atikolo 32 – Ngaahi faka’ata ki he ngaahi vakatau mo e ngaahi vaka fakapule’anga kehe ki he ngaahi taumu’a ‘ikai fakakomesiale

Fakatatau ki he ngaahi faka’ataa ‘a ia ‘oku ‘i he kupusi’i A pea mo ia ‘oku ‘i he ‘atikolo 30 mo e 31, ‘e ‘ikai uesia ‘e ha me’a ‘i he Konivesio ni ‘a e ngaahi faka’ataa ‘o e ngaahi vakatau mo e ngaahi vaka fakapule’anga kehe ‘oku ngaue’aki ki he ngaahi taumu’a ‘oku ‘ikai fakakomesiale.

(b) filifili manako ‘i he fakafotunga pe hoko tonu ki he ngaahi vaka ‘o ha Fonua pe ngaahi vaka ‘oku uta ai ha ngaahi koloa ki he, pe mei he pe fakafofonga’i ha Fonua.

2. Kuo pau ke faka’ataa ‘e he Fonua matatahi ke ‘ilo’ e he kakai ha fakatu’utamaki ki he faifolau, ‘i he potutahi fakavahefonua ‘a ia ‘oku ‘ilo ki ai.

‘Atikolo 25 – Ngaahi totonu ‘o e Fonua matatahi ki he malu

1. ‘E ngofua ki he Fonua matatahi ke fakahoko ‘a e ngaahi ngaue ‘oku fiema’u ‘i he potutahi fakavahefonua ke faka’ehi’ehi mei he faifolau ‘oku ‘ikai melino.

2. Kapau ‘oku ‘i ai ha vaka ‘oku faifolau ki he ngaahi potutahi fakalotofonua pe tau ki ha taulanga ‘i tu’a ‘i he ngaahi potutahi fakalotofonua, ‘oku ‘i ai ‘a e totonu ‘a e Fonua matatahi ke fakahoko ‘a e ngaahi founa kotoa ‘oku fiema’u ke faka’ehi’ehi mei hono maumau’i ‘a e ngaahi tu’utu’uni ‘oku ne pule’i hono tukuange ke tu’uta ‘a e ngaahi vaka ki he potutahi fakalotofonua pe tau pehe.

3. ‘E ngofua ki he Fonua matatahi, ‘o ta’efilifilimanako ‘i he fakafotunga pe hoko tonu ki he ngaahi vaka muli, ke ta’ofi fakataimi ‘i ha ngaahi ‘elia pau ‘o e potutahi fakavahefonua ‘a e fefolau’aki melino ‘o e ngaahi vaka muli, kapau ko e ta’ofi ko ia ‘oku mahu’inga ki hono tauhi ‘o e malu, kau ai ‘a e ngaahi ngaue mo e me’ataa. Kuo pau ‘e fakahoko pe ha ta’ofi pehe hili hano pulusi.

‘Atikolo 26 – Ngaahi totongi ‘e ngofua ke hilifaki ki he ngaahi vaka muli

1. ‘E ‘ikai ngofua ke hilifaki ha ngaahi totongi ki he ngaahi vaka muli ‘i he ‘uhinga ko e faifolau ‘i he potutahi fakavahefonua.

2. ‘E ngofua ke hilifaki ‘a e ngaahi totongi ki he ngaahi vaka muli ‘a ia ‘oku faifolau ‘i he potutahi fakavahefonua ‘a ia ko e totongi ia ‘o e ngaahi ngaue kuo fakahoko ki he vaka. Ko e ngaahi totongi ni kuo pau ke hilifaki ta’efilifilimanako.

**KUPU SI’I B – NGAHI TU’UTU’UNI ‘E NGAUE’AKI KI HE
NGAAHI VAKA UTA KOLOA MO E NGAHI VAKA FAKA-
PULE’ANGA ‘OKU NGAUE’AKI KI HE NGAHI TAUMU’A
FAKA-KOMESIALE**

‘Atikolo 27 – Ngaahi mafai ki he ngaahi hia ‘i he vaka muli

1. Kuo pau ‘e ‘ikai ngaue’aki ‘e he Fonua matatahi hono mafai ki he ngaahi hia ki ha vaka muli ‘oku faifolau ‘i he potutahi fakavahefonua, ke puke ha taha pe fakahoko ha fakatotolo felave’i mo ha hia na’e fakahoko ‘i he vaka lolotonga ‘a e faifolau, tukukehe pe ‘a e taimi ‘oku hoko ai ‘a e ngaahi me’a ni:

- (a) kapau ko e ola ‘o e hia na’e fakahoko te ne uesia ‘a e Fonua matatahi;
  - (b) kapau ko e hia ‘oku natula ke maumau’i ‘a e nofo melino ‘o e fonua pe maau lelei ‘o e potutahi fakavahefonua;
  - (c) kapau na’e fakahoko ha kole tokoni ki he ma’u mafai fakalotofonua ‘e he ‘eikivaka pe ‘e ha fakafonganga tu’apule’anga pe ‘ofisa konisela ‘o e Fonua ‘oku ‘o kinautolu ‘a e fuka ‘oku fusi he vaka; pe
  - (d) kapau ko e ngaahi ngaue koia ‘oku fiema’u ke ta’ota’ofi’aki ‘a e fehu’aki ta’efakalao ‘o e ngaahi faito’o konatapu pe ngaahi kemikale pule’i.
2. Ko e ngaahi tu’utu’uni ‘oku ha ‘i ‘olunga ‘oku ‘ikai ke ne uesia ‘a e totonu ‘a e Fonua matatahi ke fakahoko ha ngaahi ngaue ‘a ia ‘oku fakamafai’i ‘e he lao ki he taumu’a ke puke pe fakahoko ha fakatotolo ‘i he vaka muli ‘a ia ‘oku faifolau ‘i he potutahi fakavahefonua hili ‘ene mavahe mei he ngaahi potutahi fakalotofonua.
  3. ‘I he ngaahi taimi ‘oku hoko ai ‘a e me’a ‘oku lave ki ai ‘i he palakalafi 1 mo e 2, kuo pau ki he Fonua matatahi, kapau ‘e kole ‘e he ‘eikivaka, ke fakaha ki ha fakafonganga tu’apule’anga pe ‘ofisa konisela ‘o e Fonua ‘o kinautolu ‘a e fuka ‘oku fusi he vaka, kimu’a pea nau fakahoko ha ngaue, pea kuo pau ke fakafaingofua’i ‘a e fetu’utaki ‘i he va ‘o e fakafonganga pe ‘ofisa ko ia mo e kau kavvaka. Kapau ko ha fakatamaki ‘e ngofua ke fakahoko ‘a e fetu’utaki lolotonga ‘oku fakahoko ‘a e ngaahi ngaue.
  4. ‘I hono fakakaukau’i pe ‘e founa fefe hono puke ha taha, kuo pau ki he kau ma’u mafai fakalotofonua ke nau matu’aki tokanga ki he ngaahi me’a ‘oku lelei ki he faifolau.
  5. Tukukehe ‘i hono tu’utu’uni ‘i he Konga XII pe fekau’aki mo hono maumau’i ‘o e ngaahi lao mo e ngaahi tu’utu’uni ‘oku ngaue’aki ‘o fakatatau ki he Konga V, ‘e ‘ikai ngofua ki ha Fonua matatahi ke hu ki ha vaka muli ‘oku faifolau ‘i he potutahi fakavahefonua ke puke ha taha pe fakahoko ha fakatotolo fekau’aki mo ha hia na’e fakahoko kimu’a pea hu ‘a e vaka ki he potutahi fakavahefonua, kapau ko e vaka ‘oku mavahe mei ha taulanga muli, pea ‘oku faifolau ‘i he potutahi fakavahefonua kae ‘ikai ke hu ki he ngaahi potutahi fakalotofonua.

‘Atikolo 28 – Ngaahi mafai sivile felave’i mo e ngaahi vaka muli

1. ‘Oku ‘ikai totonu ke ta’ofi ‘e ha Fonua matatahi pe afe’i ha vaka muli ‘oku fou ‘i he potutahi fakavahefonua ‘i he taumu’a ke ngaue’aki ‘a honau mafai sivile felave’i mo ha taha ‘i he loto vaka.

2. ‘E ‘ikai ngofua ki he Fonua matatahi ke nau hilifaki ha totongi tautea pe puke ha vaka ki ha taumu’a hopo sivile, tukukehe ‘a e taimi ‘oku felave’i ai mo e ngaahi fatongia mo e ngaahi mo’ua ‘o e vaka lolotonga ‘o e folau pe ki he taumu’a ‘o e folau ‘i he ngaahi potutahi ‘a e Fonua matatahi.
3. ‘Oku ‘ikai ke uesia ‘e he palakalafi 2 ‘a e totonu ‘a e Fonua matatahi, fakatatau ki honau ngaahi lao, ke hilifaki ha totongi tautea pe puke, ko e taumu’a ki ha hopo sivile, ki ha vaka muli ‘oku ‘i he potutahi fakavahefonua, pe ‘oku faifolau ‘o fou hifo ‘i he potutahi fakavahefonua hili ha’ane mavahe mei he potutahi fakalotofonua.

3. ‘Oku ngaue’aki ‘a e pule tau’ataina ‘o fakatatau ki he Konga ni.
4. Kuo pau ke ‘ikai uesia ‘a e tu’unga ‘o e ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu ‘e he founa fefolau’aki ‘i he ngaahi halanga vaka ‘i he ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu kuo fokotu’u ‘i he Konga ni, kau ki ai mo e ngaahi halanga vaka, pe ko e ngaue’aki ‘e he Fonua ‘otu motu ‘a e pule tau’ataina ‘i he ngaahi potutahi ko ia mo e ‘ataa, kilisitahi mo e kekele ‘i lalo ai, pea mo e ngaahi koloa ‘oku ma’u ‘i ai.

‘Atikolo 50 – Fakangatangata ‘o e ngaahi potutahi fakalotofonua

‘E ngofua ki he Fonua ‘otu motu ke ta ha ngaahi laine fakangata ke fakangatangata ‘a e ngaahi potutahi fakalotofonua, ‘i loto i he ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu, ‘o fakatatau ki he ‘atikolo 9, 10 mo e 11.

‘Atikolo 51 – Ngaahi aleapau, ngaahi totonu fangota fakafonua mo e ngaahi uaea ‘oku lolotonga fakatoka ‘i lalo tahi

1. ‘O ‘ikai uesia ‘a e ‘atikolo 49, kuo pau ki ha Fonua ‘otu motu, ke faka’apa’apa’i ha ngaahi aleapau lolotonga mo ha ngaahi Fonua kehe pea kuo pau ke nau fakatokanga’i ‘a e ngaahi totonu fangota fakafonua mo e ngaahi ngaue totonu kehe ‘o e ngaahi tukui fonua kaunga’api ‘i he ngaahi ‘elia pau ‘a ia ‘oku tu’u ‘i he ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu. Kuo pau ki he ngaahi tu’utu’uni mo e ngaahi tu’unga ki hono ngaue’aki ‘o e ngaahi totonu mo fakahoko ‘a e ngaahi ngaue ko ia, kau ki ai ‘a e natula, ngata’anga pea mo e ngaahi ‘elia ‘a ia ‘e ngaue’aki ki ai, ‘i hano fiema’u mei ha taha ‘o e ngaahi Fonua, ke pule’i ‘e ha felotoi ‘i he vaha’a ‘o e ongo fonua. Kuo pau ke ‘ikai ngofua ke hiki ki ha pe kaunga kau ki he ngaahi totonu ko ia ha Fonua kehe pe ko hono kakai.
2. Kuo pau ki ha Fonua ‘otu motu ke faka’apa’apa’i ‘a e ngaahi uaea kuo fakatoka ‘i lalo tahi ‘e ha Fonua kehe pea ‘oku fakatoka ‘i he ngaahi potutahi pea ‘oku ‘ikai ke hake ki ‘uta. Kuo pau ki he Fonua ‘otu motu ke fakangofua ‘a hono tauhi mo fetongi ‘o e ngaahi uaea ko ia ‘i hono ma’u ha fanongonongo ‘o e feitu’u ‘oku ‘i ai pea mo e taumu’a ke ngaahi pe fetongi.

‘Atikolo 52 – Totonu fefolau’aki melino

1. Fakatatau ki he ‘atikolo 53 pea ‘ikai uesia ‘a e ‘atikolo 50, kuo pau ki he ngaahi vaka ‘o e ngaahi Fonua kotoa ke faka’aonga’i ‘a e totonu fefolau’aki melino ‘i he ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu, ‘o fakatatau ki he Konga II, kupu 3.
2. ‘E ngofua ki he Fonua ‘otu motu, ‘o ta’efilifilimanako ‘i he fakafotunga pe hoko tonu, ki he ngaahi vaka muli, ke ta’ofi fakataimi ‘i ha ngaahi ‘elia kuo fakahaa’i pau ‘i he potutahi ‘o e ngaahi ‘otu motu ‘a e fefolau’aki melino ‘o e ngaahi vaka muli, kapau ko e ta’ofi fakataimi ko ia ‘oku mahu’inga ki hono tauhi ‘o e malu. Ko e ta’ofi fakataimi ko ia kuo pau ke fakahoko hili hono fakahaa ke ‘ilo fe’unga ki ai ‘a e kakai.

KUPU 4 KONGA TAHI FEPIKITAKI

‘Atikolo 33 – Konga Tahī Fepikitaki

1. ‘I ha kongā tahi ‘oku fepikitaki ki hono potutahi fakavahefonua, ‘a ia ‘oku ui ko e kongā tahi fepikitaki, ‘e ngofua ki he Fonua matatahi ke ne ngaue’aki hono mafai ke pule’i ‘a e fiema’u ke:
  - (a) ta’ofi ‘a hono maumau’i ‘o e ngaahi lao mo e ngaahi tu’utu’uni ki he tute, pa’anga, imikuleisoni pe fekau’aki mo e ma’a ‘i hono vahefonua pe potutahi fakavahefonua;
  - (b) tautea’i ‘a hono maumau’i ‘a e ngaahi lao mo e ngaahi tu’utu’uni ‘oku ha ‘i ‘olunga ‘a ia ‘oku fakahoko ‘i hono vahefonua pe potutahi fakavahefonua.
2. ‘E ‘ikai ngofua ke fakalaka ‘a e kongā tahi fepikitaki ‘i he maile tahi ‘e 24 mei he ngaahi laine kamata’anga ‘a ia ‘oku fua mei ai ‘a e falahi ‘o e potutahi fakavahefonua.

TEPILE 2

KONGA IV 'O E KONIVESIO KI HE LAO 'O E TAHI

NGAAHI FONUA 'OTU MOTU

'Atikolo 46 – Ngaue'aki 'o e ngaahi kupu'i lea

Ki he ngaahi taumu'a 'o e Konivesion ni:

- (a) "Fonua 'otu motu' 'oku 'uhinga ki ha Fonua 'a ia ko hono fa'unga fakakatoa 'e ha 'otu motu 'e taha pe lahi ange pea 'e ala kau atu ki ai 'a e ngaahi 'otu motu kehe;
- (b) "'otu motu" 'oku 'uhinga ki ha fanga ki'i 'otu motu, kau ki ai ha ngaahi konga 'o ha motu, 'a ia 'oku fakafehokotaki 'aki 'a e ngaahi potutahi mo e ngaahi me'a fakanatula kehe 'a ia 'oku felave'i vaofi, pea hoko ai 'a e ngaahi 'otu motu, ngaahi potutahi mo e ngaahi me'a fakanatula kehe ko ha sino fakataha'i fakasiokalafi, faka'ekonomika mo e fakapolitikale, pe 'a ia kuo lau 'i he hisitolia ko e sino pehee.

'Atikolo 47 – Ngaahi laine kamata'anga mei he 'otu motu

1. 'E ngofua ki ha Fonua 'otu motu ke nau ta ha ngaahi laine kamata'anga hangatonu mei he 'otu motu 'o fehokotaki 'a e ngaahi poini taupotu kitu'a 'o e ngaahi 'otu motu taupotu taha kitu'a mo e ngaahi hakau momoa 'o e ngaahi 'otu motu ka kuo pau 'i loto 'i he ngaahi laine kamata'anga 'e kau ki ai 'a e ngaahi motu lalahi pea mo ha 'elia 'a ia ko e fua tatau 'o e 'elia 'o e vai ki he fonua, kau ki ai 'a e ngaahi 'atolo, 'oku 'i he 1 ki he 1 mo e 9 ki he 1.
2. Kuo pau ke 'ikai laka hake 'a e loloa 'o e ngaahi laine kamata'anga 'i he maile tahi 'e 100, tukukehe ka a'u ki he peseti 'e 3 'o e fika fakakatoa 'o e ngaahi laine kamata'anga 'a ia 'oku ne fakangata ha 'otu motu, 'e ngofua ke lahi hake ia 'i he loloa ko ia, ki he loloa 'o 'ikai lahi hake 'i he maile tahi 'e 125.
3. Kuo pau 'i hono ta 'o e ngaahi laine kamata'anga ko ia ke 'ikai na'a mavahe mei he tu'u fakalukufua 'o e 'otu motu.
4. Kuo pau ke 'ikai ngofua ke ta 'a e ngaahi laine kamata'anga ko ia ki he pe mei he ngaahi ma'olunga 'i he mamaha 'a e tahi, tukukehe ka kuo langa ha ngaahi fale maamakamo pe ngaahi me'a kuo fokotu'u ma'u ki ai hange ko ia 'a ia 'oku ma'olunga ma'u pe 'i he tahi pe 'i he taimi 'oku tu'u kakato pe kongā ai 'a e ma'olunga 'i he mamaha 'o e tahi 'i he va mama'o 'oku 'ikai ke laka hake 'i he falahi 'o e potutahi fakavahefonua mei he motu ofi taha.
5. 'E 'ikai ngofua ke ngaue'aki 'a e sisitemi 'o e ngaahi laine kamata'anga ko ia 'e ha Fonua 'otu motu 'i ha founa 'e motuhi ai 'a e tahi lahi pe kongā tahi faka'ekonomika mavahe mo e potutahi fakavahefonua 'o ha Fonua kehe.

6. Kapau ko e kongā 'o ha potutahi 'o e 'otu motu 'o ha Fonua 'otu motu 'oku tu'u 'i he vaha'a 'o ha kongā 'o e ongo fonua kaunga'api, kuo pau ke hokohoko atu pe 'a hono ngaue'aki 'o e ngaahi totonu 'oku lolotongā ngaue'aki mo e ngaahi totonu kehe 'a ia kuo ngaue'aki 'e he fonua 'i he ngaahi potutahi ko ia pea mo e ngaahi totonu na'e felotoi ki ai 'a e ongo Fonua.
7. Ki he taumu'a hono fika'i 'o e fua tatau 'o e vai ki he fonua 'a ia 'oku ha 'i he palakalafi 1, 'e ngofua ke kau ki he fonua 'a e ngaahi potutahi 'a ia 'oku tu'u 'i he ngaahi hakau pipiki 'o e ngaahi motu mo e ngaahi 'atolo, kau ki ai mo e kongā laulau fonua lilifa kitu'a 'a ia 'oku tapuni pe meimei tapuni 'e ha 'otu motu makalahe tu'u hohoko pea mo e ngaahi hakau momoa 'oku tu'u takatakai 'i he lilifa kitu'a.
8. Ko e ngaahi laine kamata'anga 'oku ta 'o fakatatau ki he 'atikolo ni kuo pau ke fakaha ia 'i he ngaahi saati 'oku 'i ai hono fua pe ngaahi fua 'oku fe'unga ki hono fakapapau'i hono tu'u'anga. 'E malava ke ngaue'aki ha lisi 'oku ha ai 'a e ngaahi tu'u'anga fakasiokalafi 'o e ngaahi poini, 'a ia 'oku ne fakaha'a'i pau ai, 'a e fakamatala ki he ngaahi tu'u'anga pau, ko hano fetongi.
9. Kuo pau ki he Fonua 'otu motu ke tuku atu 'a e ngaahi saati pe lisi 'o e ngaahi tu'u'anga fakasiokalafi ke 'ilo fe'unga ki ai 'a e kakai pea kuo pau ke tuku atu ha tatau 'o e saati pe lisi ko ia takitaha ki he Sekelitali Lahi 'o e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha.

'Atikolo 48 – Fua 'o e falahi 'o e potutahi fakavahefonua, ko e kongā tahi fepikitaki, kongā tahi faka'ekonomika mavahe pea mo e kongā fonua konitinenitale

Ko e falahi 'o e potutahi fakavahefonua, kongā tahi fepikitaki, kongā tahi faka'ekonomika mavahe pea mo e kongā fonua konitinenitale kuo pau ke fua mei he ngaahi laine kamata'anga mei he 'otu motu kuo ta fakatatau ki he 'atikolo 47.

'Atikolo 49 – Tu'unga fakalao 'o e ngaahi potutahi 'o e 'otu motu, 'o e 'ataa 'i 'olunga 'i he ngaahi potutahi 'o e 'otu motu mo e kilisitahi mo e kelekele 'i lalo ai

1. Ko e pule tau'ataina 'o ha Fonua 'otu motu 'oku kau ai 'a hono ngaahi potutahi 'a ia 'oku tapuni 'e he ngaahi laine kamata'anga mei he 'otu motu 'a ia kuo ta 'o fakatatau ki he 'atikolo 47, 'a ia 'oku ui ko e ngaahi potutahi 'o e 'otu motu, 'o tatau ai pe pe ko e ha hono loloto pe mama'o mei he matatahi.
2. 'Oku kau ki he pule tau'ataina ko 'eni 'a e 'ataa 'i 'olunga 'i he ngaahi potutahi 'o e 'otu motu, pea pehe ki kilisitahi pea mo e kelekele 'i lalo ai, pea mo e ngaahi koloa 'e ma'u 'i ai.

3. Ko e ngaahi totonu kuo fakaha atu 'i he 'atikolo ni fekau'aki pea mo e kilisitahi mo e kelekele 'i lalo ai kuo pau ke fakahoko 'o fakatatau ki he Konga VI.

'Atikolo 57 – Falahi 'o e kongatahi faka'ekonomika mavahe

Kuo pau ke 'ikai laka hake 'a e kongatahi faka'ekonomika mavahe 'i he maile tahi 'e 200 mei he ngaahi laine kamata'anga, 'a ia 'oku fua mei ai 'a e falahi 'o e kongatahi fakavahefonua.

'Atikolo 58 – Ngaahi totonu mo e ngaahi fatongia 'o e ngaahi fonua kehe 'i he kongatahi faka'ekonoika mavahe

1. 'I he kongatahi faka'ekonomika mavahe, ko e ngaahi Fonua kotoa pe, 'o tatau aipe pe 'oku tu'u matatahi pe 'oku 'atakai' 'i 'e he fonua, te ne ma'u, 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e Konivesio ni, 'a e ngaahi tau'ataina koia 'oku lave ki ai 'i he 'atikolo 87 ki he faifolau 'i tahi mo e faifolau 'i he 'ataa pea mo hono fakatoka 'o e ngaahi uaea 'i lalo tahi mo e ngaahi pamu, pea mo e ngaahi ngaue'aki fakalao fakavaha'apule'anga kehe 'o e tahi 'oku felave' i pea mo e ngaahi tau'ataina ko ia, 'o hange ko ia fekau'aki mo hono fakalele 'o e ngaahi vaka, vakapuna mo e ngaahi uaea 'i lalo tahi mo e ngaahi pamu, pea fenapasi mo e ngaahi tu'utu'uni kehe 'o e Konivesio ni.
2. 'Oku ngaue'aki 'a e 'atikolo 88 ki he 115 mo e ngaahi tu'utu'uni fekau'aki 'o e lao fakavaha'apule'anga ki he kongatahi faka'ekonomika mavahe 'o a'u ki he tu'unga 'oku 'ikai ke fepaki mo e Konga ni.
3. Kuo pau ki he ngaahi Fonua, 'i hono ngaue'aki 'o e ngaahi totonu mo hono fakahoko 'a e ngaahi fatongia 'i he Konivesio ni 'i he kongatahi faka'ekonomika mavahe, ke fakakaukau'i lelei 'a e ngaahi totonu mo e ngaahi fatongia 'o e Fonua matatahi pea kuo pau ke faipau ki he ngaahi tu'utu'uni 'oku ngaue'aki 'e he Fonua matatahi 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e Konivesio ni pea mo e ngaahi tu'utu'uni kehe 'o e lao fakavaha'apule'anga 'o a'u ki he tu'unga 'oku 'ikai ke fepaki mo e Konga ni.

'Atikolo 59 – Ngaahi makatu'unga ki hono fakalelei' 'o e ngaahi fefaikehekehe'aki felave' i mo hono vahevahe 'o e ngaahi totonu mo e mafai 'i he kongatahi faka'ekonomika mavahe.

'I he ngaahi taimi 'a ia 'oku 'ikai ke vahevahe ai 'e he Konivesio ni 'a e ngaahi totonu mo e ngaahi mafai ki he Fonua matatahi pe ngaahi Fonua kehe 'i loto 'i he kongatahi faka'ekonomika mavahe, pea 'i ai ha fefaikehekehe'aki 'i he kaunga 'o e Fonua matatahi pea mo ha Fonua kehe pe ngaahi Fonua kehe, kuo pau ke fakalelei' 'a e ngaahi fefaikehekehe'aki ko ia 'o makatu'unga 'i he fakamaau 'oku totonu pea 'i he mahino kotoa 'a e ngaahi tu'unga fekau'aki, pea fakakaukau' i mo e ngaahi me'a 'oku mahu'inga felave' i moe kaunga 'o e ngaahi fa'ahi pea pehee foki ki he komiuniti fakavaha'apule'anga fakalukufua.

'Atikolo 53 – Totonu ki he folau 'i he ngaahi halanga vaka 'o e potutahi 'o e 'otu motu

1. 'E ngofua ki ha Fonua 'otu motu ke vahe' i ha ngaahi halanga vaka mo ha ngaahi halanga vakapuna 'i 'olunga ai, 'a ia 'oku fe'unga ki he fefononga'aki hokohoko mo vave 'a e ngaahi vaka mo e ngaahi vakapuna muli, 'o fou pe puna 'i 'olunga 'i he ngaahi potutahi 'o e 'otu motu mo e potutahi fakavahefonua hoko mai.
2. Kuo pau ki he ngaahi vaka mo e ngaahi vakapuna kotoa ke faka'aonga' i 'a e totonu fefolau'aki 'i he ngaahi halanga vaka mo e ngaahi halanga vakapuna ko ia.
3. 'Oku 'uhinga 'a e folau 'i he ngaahi halanga vaka 'i he ngaahi potutahi 'o e 'otu motu ki hono ngaue'aki 'o fakatatau ki he Konivesio ni, 'a e ngaahi totonu ki he faifolau mo e puna fakalaka 'i he founa angamaheni 'a ia 'oku taafataha pe ki he taumu'a ke hokohoko, vave pea 'ikai fakafe'atungia' i 'a e faifolau 'o fou 'i ha kongatahi faka'ekonomika mavahe pea mo ha kongatahi faka'ekonomika mavahe.
4. Kuo pau ki he ngaahi halanga vaka mo e ngaahi halanga vakapuna ko ia, ke folau 'i he ngaahi potutahi 'o e 'otu motu pea mo e potutahi fakavahefonua hoko mai, pea kuo pau ke kau ki ai 'a e ngaahi halanga folau angamaheni 'a ia 'oku ngaue'aki ki he faifolau mo e puna fakalaka fakavaha'apule'anga 'i he pe 'i 'olunga 'i he ngaahi potutahi 'o e 'otu motu pea, 'i he ngaahi halanga ko ia, 'i he 'ene felave' i pe mo e ngaahi vaka, mo e ngaahi halanga faifolau angamaheni, ka kuo pau ke 'ikai fiema'u 'a e fakatatau 'o e ngaahi halanga 'oku fakafaingofua tatau 'i he vaha'a 'o e feitu'u hu'anga ki loto mo tu'a tatau.
5. Kuo pau ke faka'ilonga' i 'a e ngaahi halanga vaka mo e ngaahi halanga vakapuna ko ia 'aki ha ngaahi laine hokohoko tu'u loto mei he poini hu'anga 'o e halanga folau ki he poini hu'anga ki tu'a. Kuo pau ke 'ikai mavahe 'a e ngaahi vaka mo e ngaahi vakapuna 'oku 'i he ngaahi halanga vaka 'o e 'otu motu 'o lahi hake 'i he maile tahi 'e 25 ki ha taha pe 'o e ongo tafa'aki 'o e laine tu'u loto ko ia lolotonga 'a e folau, ka kuo pau ki he ngaahi vaka mo e vakapuna ko ia ke 'oua na'a faifolau 'o ofi ki he matatahi 'aki 'a e peseti 'e 10 'i he vaha'a mama'o 'o e ongo poini ofi taha ki he ngaahi 'otu motu 'a ia 'oku ofi mai ki he halanga vaka.
6. 'E ngofua ki ha Fonua 'otu motu 'a ia kuo ne vahe' i ha ngaahi halanga vaka 'i he 'atikolo ni ke tu'utu'uni ki he ngaahi founa fakamavahe' i 'o e ngaahi vaka ki he malu 'a e folau 'o e ngaahi vaka 'i he ngaahi halanga 'oku fasi' i 'i he ngaahi halanga vaka ko ia.
7. 'E ngofua ki ha Fonua 'otu motu, 'i he taimi 'e fiema'u ai, hili hono tuku atu ke 'ilo fe'unga ki ai 'a e kakai, ke nau fetongi 'a e ngaahi halanga vaka kehe pe ngaahi founa fakamavahe' i 'o e ngaahi vaka mei ha halanga vaka pe ngaahi founa fakamavahe' i 'o e ngaahi vaka na'e vahe' i pe tu'utu'uni kimu'a.

8. Kuo pau ki he ngaahi halanga vaka mo e ngaahi founa fakamavahe'i 'o e ngaahi vaka ko ia ke faitatau mo e ngaahi tu'utu'uni fakavaha'apule'anga kuo ngaue'aki fakalukufua.
9. 'I hono vahe'i pe fetongi 'o e ngaahi halanga vaka pe tu'utu'uni pe fetongi 'o ha ngaahi founa fakamavahe'i 'o e ngaahi vaka, kuo pau ki he Fonua 'otu motu ke nau tuku atu 'a e ngaahi fokotu'u ki he kautaha ma'u mafai fakavaha'apule'anga mo 'enau fakakaukau ki hono ngaue'aki. 'E ngofua ki he kautaha ko ia ke nau ngaue'aki 'a e ngaahi halanga vaka pe ngaahi founa fakamavahe'i 'o e ngaahi vaka ko ia 'a ia 'e felotoi ki ai pea mo e Fonua 'otu motu, hili ia pea 'e vahe'i, tu'utu'uni'i pe fetongi kinautolu 'e he Fonua 'otu motu.
10. Kuo pau ki he Fonua 'otu motu ke nau fakaha mahino 'a e laine tu'u loto 'o e ngaahi halanga vaka mo e ngaahi founa fakamavahe'i 'o e ngaahi vaka 'a ia kuo vahe'i pe tu'utu'uni'i 'i ha ngaahi saati 'a ia kuo pau ke tuku atu ke 'ilo fe'unga ki ai 'a e kakai.
11. Kuo pau ki he ngaahi vaka 'oku 'i he ngaahi halanga vaka 'o e 'otu motu ki he folau, ke faka'apa'apa'i 'a e ngaahi halanga vaka 'e ngaue'aki pea mo e ngaahi founa fakamavahe'i 'o e ngaahi vaka 'a ia kuo fokotu'u 'o fakatautu ki he 'atikolo ni.
12. Kapau 'e 'ikai ke vahe'i 'e ha Fonua 'otu motu ha ngaahi halanga vaka pe halanga vakapuna, 'e ngofua ke ngaue'aki 'a e ngaahi totonu ke folau 'i he ngaahi halanga vaka 'o e 'otu motu 'i he ngaahi halanga vaka ko ia 'oku angamaheni hono ngaue'aki ki he faifolau fakavaha'apule'anga.

'Atikolo 54 – Ngaahi fatongia 'o e ngaahi vaka mo e vakapuna lolotonga 'a e folau, ngaahi ngaue fekumi mo savea, ngaahi fatongia 'o e Fonua 'otu motu pea mo e ngaahi lao mo e tu'utu'uni 'a e Fonua 'otu motu felave'i mo e ngaahi halanga vaka ki he folau 'o e 'otu motu.

'Oku ngaue'aki 'a e 'atikolo 39, 40, 42 mo e 44 ki he ngaahi halanga vaka ki he folau 'o e 'otu motu.

TEPILE 3

KONGA V 'O E KONIVESIO KI HE LAO 'O E TAHI

KONGA TAHI FAKA'EKONOMIKA MAVAHE

'Atikolo 55 – Ngaahi founa ngaue fakalao pau ki he kongā tahi faka'ekonomika mavahe

Ko e kongā tahi faka'ekonomika mavahe ko e 'elia kitu'a pea hoko atu ki he potutahi fakavahefonua, fakatautu ki he ngaahi founa ngaue fakalao pau kuo fokotu'u 'i he Konga ni, 'oku 'i ai 'a e ngaahi totonu mo e ngaahi mafai 'o e Fonua matatahi pea mo e ngaahi totonu mo e ngaahi tau'ataina 'o e ngaahi Fonua kehe 'a ia 'oku pule'i 'e he ngaahi tu'utu'uni fekau'aki 'o e Konivesio ni.

'Atikolo 56 – Ngaahi totonu, mafai mo e ngaahi fatongia 'o e Fonua matatahi 'i he kongā tahi faka'ekonomika mavahe

1. 'I he kongā tahi faka'ekonomika mavahe, 'oku 'i he Fonua matatahi 'a e:
  - (a) ngaahi totonu pule tau'ataina ki he ngaahi taumu'a ki he fakatotolo mo ngaue'aki, fakatolonga mo pule'i 'a e ngaahi koloa fakaenatula, 'o tatautu ai pe pe ko e me'a mo'ui pe 'ikai, 'o e ngaahi kongā tahi 'i he fukahi kilisitahi, kilisitahi pea mo e kekelele 'i lalo ai, pea 'i he'ene felave'i pea mo e ngaahi ngaue kehe ki hono ngaue'aki faka'ekonomika mo fakatotolo 'o e kongā tahi, 'o hange ko e ma'u 'o e ivi mei he vai, peau pea mo e havili.
  - (b) ko e ngaahi mafai ko ia kuo tuku atu 'i he ngaahi tu'utu'uni fekau'aki 'o e Konivesio ni felave'i mo hono:
    - (i) fokotu'u mo ngaue'aki 'o e ngaahi 'otu motu ngaohi 'e he tangata, ngaahi me'a kuo fokotu' u pea mo e ngaahi fa'unga;
    - (ii) fekumi fakasaienisi 'o tahi;
    - (iii) malu'i mo hono tauhi 'a e tu'unga lelei 'o e 'ataakai 'i tahi;
  - (c) ngaahi totonu mo e ngaahi fatongia kehe kuo tu'utu'uni 'i he Konivesio ni.
2. 'I hono ngaue'aki hono ngaahi totonu mo hono fakahoko hono ngaahi fatongia 'i he Konivesio ni ki he kongā tahi faka'ekonomika mavahe, kuo pau ki he Fonua matatahi ke ne fakakaukau'i lelei 'a e ngaahi totonu mo e ngaahi fatongia 'o e ngaahi Fonua kehe pea kuo pau ke nau fakahoko 'a 'enau ngaue 'i ha founa 'oku fenapasi pea mo e ngaahi tu'utu'uni 'o e Konivesio ni.

lao mo e ngaahi tu’utu’uni ‘o e Fonua matatahi. Kuo pau ki he ngaahi lao mo e ngaahi tu’utu’uni ko ‘eni ke faitatau pea mo e Konivesio ni pea ‘e ngofua ke fekau’aki, fakataha mo ha ngaahi me’a kehe, pea mo e ngaahi me’a ni:

- (a) laiseni ‘o e kau toutai, ngaahi vaka mo e ngaahi naunau toutai, kau ki ai mo e ngaahi totongi pea mo e ngaahi founa kehe hono totongi, ‘a ia, ‘i he taimi ko ia ko ha Fonua matatahi langalanga hake, ‘e malava ke kau ki ai ‘a e founa totongi fe’unga ‘i he tafa’aki fakapa’anga, fakanaunau mo e fakatekinolosia ‘a ia ‘oku felave’i pea mo e ngaahi ngaue toutai;
- (b) fakapapau’i ‘a e fa’ahinga me’a mo’ui ‘e malava ke ma’u, pea fokotu’u mo e ngaahi fakangatangata ‘e ala toutai’i, ‘o tatau ai pe pe felave’i mo ha ika pau pe ngaahi kulupu ‘o e ngaahi ika pau pe lahi ala toutai’i ‘e ha vaka ‘i ha vaha’ a taimi pe ko e lahi ala toutai’i ‘e he kakai ‘o ha fonua lolotonga ha taimi kuo fakamahino pau;
- (c) pule’i ‘a e ngaahi faha’i ta’u mo e ngaahi ‘elia ki he toutai, ngaahi fa’ahinga, lalahi mo e lahi ‘o e naunau toutai, mo e fa’ahinga, ngaahi lalahi mo e lahi ‘o e vaka toutai ‘e ala ngaue’aki;
- (d) fokotu’u ‘a e ta’u motu’a pe lahi ‘o e ika mo e fa’ahinga me’a mo’ui kehe ‘e ala toutai’i;
- (e) fakamahino pau ‘a e ngaahi fakamatala ‘oku fiema’u mei he ngaahi vaka toutai, kau ki ai ‘a e ngaahi fakamatala fakafika ki he ika kuo toutai’i mo e fakahoko toutai pea mo e ngaahi lipooti tala tu’u’anga ‘o e vaka;
- (f) fiema’u, ‘i hono fakamafai mo e pule ‘o e Fonua matatahi, ko e fakahoko ‘o e ngaahi polokalama fekumi toutai kuo fakamahino pau pea pule’i ‘a e fakahoko ‘o e fekumi ko ia, kau ki ai hono to’o ‘a e kongā ‘o e fangota, natula ‘o e ngaahi kongā, mo e lipooti ‘o e ngaahi fakamatala fakasaienisi fekau’aki;
- (g) ko hono fakaheka ‘o e kau faisivi mo e kau ako ki he ngaahi vaka ko ia ‘e he fonua matatahi;
- (h) ko hono fakahifo ‘o e kotoa pe ha kongā ‘o e fangota ‘e he ngaahi vaka ko ia, ‘i he ngaahi taulanga ko ia ‘o e fonua matatahi;
- (i) ngaahi tu’utu’uni mo e ngaahi tu’unga fekau’aki mo e ngaahi fengaue’aki fakataha pe ngaahi fokotu’utu’u fengaue’aki fakataha kehe;
- (j) ngaahi fiema’u ki hono ako’i ‘o ha kakai pea mo hono tuku atu ‘o e ngaahi tekinolosia toutai, kau ki ai hono fakalelei’i ‘a e ivi ‘o e ngaahi fonua matatahi ke fakahoko ‘a e ngaahi fekumi fakatoutai;
- (k) ngaahi founa ngaue ki hono ngaue’aki.

‘Atikolo 60 – Ngaahi motu fa’u ‘e he tangata, ngaahi me’a kuo fokotu’u pea mo e ngaahi fa’unga ‘i he kongā tahi faka’ekonomika mavahe

1. Kuo pau ke ma’u ‘e he Fonua matatahi, ‘i he kongā tahi faka’ekonomika mavahe, ‘a e totonu ta’efakangatangata ke langa pea mo fakangofua mo pule’i ‘a e langa, fakalele mo e ngaue’aki ‘o e:
  - (a) ngaahi ‘otu motu fa’u ‘e he tangata;
  - (b) ngaahi me’a kuo fokotu’u mo e ngaahi fa’unga ki he ngaahi taumu’a kuo tu’utu’uni atu ‘i he ‘atikolo 56 pea ki he ngaahi taumu’a faka’ekonomika kehe;
  - (c) ngaahi me’a kuo fokotu’u mo e ngaahi fa’unga ‘a ia te ne ala fakafe’atungia’i hono ngaue’aki ‘a e ngaahi totonu ‘a e Fonua matatahi ‘i he kongā tahi ko ia.
2. Kuo pau ke ma’u ‘e he Fonua matatahi ‘a e mafai ta’efakangatangata ki he ngaahi ‘otu motu fa’u ‘e he tangata, ngaahi me’a kuo fokotu’u mo e ngaahi fa’unga, kau ki ai ‘a e mafai felave’i mo e ngaahi lao mo e ngaahi tu’utu’uni ki he tute, pa’anga, mo’ui, malu mo e ‘imikuleisoni.
3. Kuo pau ke tuku atu ha fanongonongo ha taimi fe’unga ki mu’a ‘a hono langa ko ia ‘o e ngaahi motu fa’u ‘e he tangata, ngaahi me’a kuo fokotu’u pe ngaahi fa’unga, pea mo ha ngaahi founa tu’uma’u ki hono fakatokanga ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi me’a ko ia. Kuo pau ki he ngaahi me’a kuo fokotu’u mo e ngaahi fa’unga ‘a ia kuo li’aki pe ‘ikai ke kei ngaue’aki ke to’o ia ke fakapapau’i ‘e malu ‘a e faifolau, pea ke fakakaukau’i ‘a e ngaahi tu’unga fakavaha’apule’anga kuo tali fakalukufua ‘a ia kuo fokotu’u ‘e ha kautaha ma’u mafai fakavaha’apule’anga. Kuo pau ki hono to’o ko ia ke fakakaukau’i lelei ‘a e toutai, malu’i ‘o e ‘ataakai ‘i tahi pea mo e ngaahi totonu mo e ngaahi fatongia ‘o e ngaahi Fonua kehe. Kuo pau ke tuku atu ke ‘ilo fe’unga ki ai ‘a e kakai, ‘a e loloto, tu’u’anga mo e ngaahi fua ‘o ha me’a kuo fokotu’u pe fa’unga ‘a ia ‘oku ‘ikai ke to’o kakato.
4. ‘E ngofua ki he Fonua matatahi, ‘i hono fiema’u, ke fokotu’u ha ngaahi kongā tahi fakapotopoto ki he malu takatakai ‘i he ngaahi motu fa’u ‘e he tangata ko ia, ngaahi me’a kuo fokotu’u mo e ngaahi fa’unga ‘a ia ‘e ngofua ke ne fakahoko ‘a e ngaahi ngaue fe’unga ke fakapapau’i ‘oku malu fakatou’osi ki he faifolau pea mo e ngaahi motu fa’u ‘e he tangata, ngaahi me’a ‘oku fokotu’u mo e ngaahi fa’unga.
5. Kuo pau ke fakapapau’i ‘e he Fonua matatahi ‘a e falahi ‘o e ngaahi kongā tahi malu, pea fakakaukau’i ai mo e ngaahi tu’unga fakavaha’apule’anga ‘e ala ngaue’aki. Ko e ngaahi kongā tahi ko ia kuo pau ke fa’u ke fakapapau’i ‘oku ‘i ai ‘a e felave’i fakapotopoto mo e natula pea mo e ngaue ‘o e ngaahi ‘otu motu fa’u ‘e he tangata, ngaahi me’a kuo fokotu’u pe ngaahi fa’unga, pea kuo pau ke ‘ikai laka hake ‘i he va mama’o ko e mita ‘e 500 takatakai,

‘o fua mei he poini takitaha ‘i he tafa’aki taupotu ki tu’a, tukukehe ka fakangofua ‘i he ngaahi tu’unga fakavaha’apule’anga kuo tali fakalukufua, pe hange ko ia kuo fokotu’u atu ‘e ha kautaha ma’u mafai fakavaha’apule’anga. Kuo pau ke tuku atu ke ‘ilo fe’unga ‘a e kakai ki hono fakalahi ‘o e ngaahi konga tahi malu.

6. Kuo pau ki he vaka kotoa pe ke tauhi lelei ‘a e ngaahi konga tahi malu pea kuo pau ke nau faipau ki he ngaahi tu’unga fakavaha’apule’anga kuo tali fakalukufua felave’i pea mo e faifolau ‘i he ngaahi ‘elia ofi ‘i he ngaahi ‘otu motu fa’u ‘e he tangata, ngaahi me’a kuo fokotu’u, ngaahi fa’unga mo e ngaahi konga tahi malu.
7. ‘E ‘ikai ngofua ke fokotu’u ha ngaahi ‘otu motu fa’u ‘e he tangata, ngaahi me’a kuo fokotu’u, ngaahi fa’unga mo e ngaahi potutahi malu ‘oku takatakai ai, ‘a ia ‘e ala fakatupu ha uesia ki hono ngaue’aki ‘o e ngaahi halanga vaka angamaheni ‘a ia ‘oku ngaue’aki ki he faifolau fakavaha’apule’anga.
8. Ko e ngaahi ‘otu motu fa’u ‘e he tangata, ngaahi me’a kuo fokotu’u pea mo e ngaahi fa’unga ‘oku ‘ikai ke nau ma’u ‘a e tu’unga ‘o e ngaahi ‘otu motu. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai hano potutahi fakavahefonua pe ‘o’ona’, pea ko hono fokotu’u ai, ‘e ‘ikai uesia ai ‘a e faka’ilonga ‘o e ngata’anga ‘o e potutahi fakavahefonua, kongā tahi faka’ekonomika mavahe pe ko e kongā fonua konitinentale.

‘Atikolo 61 – Tauhi ke tolonga ‘a e ngaahi koloa mo’ui

1. Kuo pau ki he Fonua matatahi ke nau fakapapau’i ‘a e lahi ‘o e toutai ‘e ala fakangofua ki hono toutai’i ‘o e koloa mo’ui ‘i honau kongā tahi faka’ekonomika mavahe.
2. ‘I hono fakakaukau’i ‘a e fakamo’oni fakasaienisi lelei taha ala ma’u ki ai, kuo pau ke fakapapau’i ‘o ngaue’aki ‘a e founa totonu ki hono tauhi ke tolonga mo hono pule’i ko e ‘uhi ke ‘oua ‘e mole ‘i hono ngaue kovi’i ‘aki ‘a e ngaahi koloa mo’ui ‘i he kongā tahi faka’ekonomika mavahe. ‘I he’ene taau, kuo pau ki he Fonua matatahi pea mo e ngaahi kautaha ma’u mafai fakavaha’apule’anga, ‘o tatau ai pe pe ko ha vahefonua si’i, vahefonua pe fakamamani lahi, ke nau faipau ki ai.
3. Kuo pau ko e ngaahi founa ko ia ke fa’u ke tauhi pe toe fakafoki ‘a e tokolahi ‘o e ngaahi me’a mo’ui kuo toutai’i ‘i ha ngaahi tu’unga ‘e lava ‘o tuku atu ai ‘a e lahi taha fakapotopoto taha ‘e ala lava, ‘a ia kuo fakangofua ‘e ha ngaahi tu’unga faka’ataakai mo faka’ekonomika fekau’aki, ‘o kau ki ai ‘a e ngaahi fiema’u faka’ekonomika ‘a e ngaahi kolo matatahi toutai pea mo e ngaahi fiema’u makehe ‘a e ngaahi Fonua langalanga hake, pea fakakaukau’i ‘a e ngaahi sipinga ‘o e taumata’u, ko e felave’i ‘o e ngaahi me’a mo’ui pea mo ha ngaahi tu’unga si’isi’i taha fakavaha’apule’anga kuo fokotu’u atu fakalukufua, ‘o tatau ai pe pe ‘oku vahefonua si’i, vahefonua pe fakamamani lahi.

4. Kuo pau ki he fonua matatahi ‘i hono fakahoko ‘o e ngaahi founa ko ia, ke fakakaukau’i ‘a e ngaahi uesia ‘i he ngaahi me’amo’ui ‘a ia ‘oku fekau’aki pe ‘oku fakafalala ‘i he ngaahi me’amo’ui ‘oku toutai’i pe fakafalala ki he me’a mo ha fakakaukau ke tauhi pe fakafoki ‘a e tokolahi ‘a e ngaahi me’amo’ui ko ia ‘oku fekau’aki pea mo fakafalala ki ai ki ha ngaahi tu’unga ma’olunga ‘a ia ‘e ‘ikai fu’u uesia lahi ‘aupito ‘a honau fakafanau’i.
5. Ko e ngaahi fakamatala fakasaienisi, ngaahi sitesitika ‘o e lahi ‘o e toutai ‘oku ma’u pe mo e ngaahi toutai, pea mo e ngaahi fakamatala kehe pe ‘oku fe’unga mo hono tauhi ke tolonga ‘a e lahi ‘o e ika, kuo pau ke tufaki atu ia pea fefakafetongi’aki fakamatala fakahili taimi tatau ‘o fou atu ‘i he ngaahi kautaha fakavaha’apule’anga fe’unga ‘o tatau ai pe pe ‘oku fakavahefonua si’i, fakavahefonua pe fakamamani lahi, pea ‘i hano fiema’u, ke kau atu ki ai mo e ngaahi Fonua fekau’aki kotoa pe, ‘o kau ai ‘a e ngaahi Fonua ‘a ia ko hono kakai kuo faka’ataa ke nau toutai ‘i he kongā tahi faka’ekonomika mavahe.

‘Atikolo 62 – Ngaue’aki ‘o e ngaahi koloa mo’ui

1. Kuo pau ki he Fonua matatahi ke faka’ai’ai ‘a e taumu’a ‘o e ngaue’aki lelei ‘o e ngaahi koloa mo’ui ‘i he kongā tahi faka’ekonomika mavahe ‘o ‘ikai uesia ai ‘a e ‘atikolo 61.
2. Kuo pau ki he Fonua matatahi ke nau tu’utu’uni’i ‘a e lahi ‘o hono toutai’i ‘o e ngaahi koloa mo’ui ‘i he kongā tahi faka’ekonomika mavahe. ‘I he taimi ‘oku ‘ikai ke lava ai ‘e he Fonua matatahi ‘o toutai’i kakato ‘a e lahi taha kuo fakangofua ke toutai’i, kuo pau ke ne tuku atu ki he ngaahi Fonua kehe ‘i ha ngaahi aleapau pe ngaahi fokotu’utu’u ‘o fakatatau ki he ngaahi tu’utu’uni mo e ngaahi tu’unga, ngaahi lao mo e ngaahi tu’utu’uni ko ia ‘oku lave ki ai ‘i he palakalafi 4, ke toutai’i ‘a e toenga ‘o e lahi taha kuo fakangofua ke toutai’i, ka kuo pau ke fakakaukau’i makehe ‘a e ngaahi tu’utu’uni ‘o e ‘atikolo 69 mo e 70, tautautefito ‘i he felave’i pea mo e ngaahi Fonua langalanga hake ‘a ia ‘oku lave ki ai.
3. ‘I hono faka’ataa ‘o e ngaahi Fonua kehe ki he kongā tahi faka’ekonomika mavahe ‘i he ‘atikolo ni, kuo pau ki he Fonua matatahi ke nau fakakaukau’i ‘a e ngaahi tu’unga fekau’aki kotoa, ‘o kau ki ai ‘a e, fakataha mo ha ngaahi me’a kehe, ‘a e mahu’inga ‘o e ngaahi koloa mo’ui ‘i he ‘elia ko ia ki he ‘ekonomika ‘a e Fonua matatahi ko ia pea mo me’a fakafonua kehe, ngaahi tu’utu’uni ‘o e ‘atikolo 69 mo e 70, ngaahi fiema’u ‘a e Fonua langalanga hake ‘i he vahefonua si’i pe vahefonua ‘i hono toutai’i ‘a e kongā ‘o e toenga pea mo e fiema’u ke fakasi’isi’i ‘a e uesia ‘o e ‘ekonomika ‘i he ngaahi Fonua kuo toutai ‘a e kakai ‘i he kongā tahi ko ia pe ‘a ia kuo fakahoko ha ngaue lahi ki hono fekumi mo fakapapau’i ‘a e lahi ‘o e ngaahi me’a mo’ui.
4. Kuo pau ki he kakai ‘o e ngaahi fonua kehe ‘oku toutai ‘i he kongā tahi faka’ekonomika mavahe ke faipau ki he ngaahi founa tauhi ke tolonga pea mo e ngaahi tu’utu’uni mo e ngaahi tu’unga kehe kuo fokotu’u ‘i he ngaahi

fakasiokalafi ‘o e kotoa ‘o e ngaahi fonua fekau’aki pea faitatau mo e ngaahi tu’utu’uni ‘o e ‘atikolo ni mo e ‘atikolo 61 pea mo e 62.

2. Kuo pau ko e ngaahi tu’utu’uni mo e ngaahi founa ‘o e kau atu ko ia, ‘e fokotu’u ‘e he ngaahi fonua fekau’aki ‘o fakafou ‘i he ngaahi aleapau ‘a e ongo fonua, fakavahefonua si’i pe fakavahefonua ‘o fakatokanga’i fakataha mo ha ngaahi me’a kehe:
  - (a) ‘a e ngaahi fiema’u ke ta’ofi ‘a e uesia kovi ‘o e ngaahi komiuniti toutai pe ngaahi ngaue toutai ‘o e fonua matatahi;
  - (b) ‘a e ngata’anga ‘a e kau atu pe ala kau atu ‘a e Fonua ‘ataakai’i ‘e he fonua, ‘o fakatau ki he ngaahi tu’utu’uni ‘a e ‘atikolo ni, ‘i ha ngaahi aleapau ‘a e ongo fonua, fakavahefonua si’i pe fakavahefonua, ‘i hono ngaue’aki ‘o e ngaahi koloa mo’ui ‘o e ngaahi kongatahi faka’ekonomika mavahe ‘o e ngaahi Fonua matatahi kehe;
  - (c) ‘a e ngata’anga ‘a e kau atu ‘o ha ngaahi fonua ‘ataakai’i ‘e he fonua kehe mo e ngaahi fonua ‘oku uesia koe’uhi ko e tu’u fakasiokalafi ki hono ngaue’aki ‘o e ngaahi koloa mo’ui ‘o e ngaahi kongatahi ‘ekonomika mavahe ‘o e Fonua matatahi pea mo e fiema’u totonu ke ta’ofi ha faingata’a’ia ha Fonua matatahi ‘e taha pe ha kongatahi ‘o ia;
  - (d) ngaahi fiema’u fakame’atokoni ‘a e kakai ‘o e ngaahi Fonua takitaha.
3. ‘I he a’u ‘a e ivi toutai ‘o ha Fonua matatahi ki ha tu’unga ‘a ia ‘e malava ke toutai’i kotoa ‘a e lahi fakakatoa kuo fakangofua ke toutai’i ‘o ha ngaahi koloa mo’ui ‘i hono kongatahi faka’ekonomika mavahe, kuo pau ki he Fonua matatahi mo e ngaahi Fonua kehe fekau’aki ke fengae’aki ‘i hono fokotu’u ‘o e ngaahi fokotu’utu’u ‘oku tonu’oku makatu’unga’i he vaha’a ‘o ha ongo fonua, fakavahefonua si’i pe fakavahefonua ke faka’ataa ‘a e kau atu ‘o e ngaahi Fonua ‘ataakai’i ‘e he fonua langalanga hake ‘i he vahefonua si’i pe vahefonua tatau ke ngaue’aki ‘a e ngaahi koloa mo’ui ‘i he ngaahi kongatahi faka’ekonomika mavahe ‘o e ngaahi Fonua matatahi ‘o e vahefonua si’i pe vahefonua, ‘a ia ‘e taau mo e ngaahi tu’unga ko ia pea ‘i he ngaahi tu’unga ‘a ia ‘oku fakafiemalie ki he ngaahi fa’ahi kotoa. ‘I hono fakahoko ‘o e tu’utu’uni ni, kuo pau ke fakatokanga’i ‘a e ngaahi me’a ko ia ‘oku lave ki ai ‘i he palakalafi 2.
4. Kuo pau ke ‘i ai ‘a e totonu ‘a e ngaahi Fonua ‘ataakai’i ‘e he fonua fakalalaka fakatau ki he ngaahi tu’utu’uni ‘o e ‘atikolo ni, ke kau ‘i hono ngaue’aki ‘o e ngaahi koloa mo’ui ko ia ‘oku ‘i he ngaahi kongatahi faka’ekonomika mavahe ‘o e ngaahi Fonua matahi fakalalaka, ‘i he vahefonua si’i pe vahefonua tatau pea fakatokanga’i ‘a e fakangatanga ‘a ia ‘i he taimi ‘e faka’ataa atu ai ‘e he Fonua matatahi ‘a e ngaahi Fonua kehe ki he ngaahi koloa mo’ui ‘o e kongatahi faka’ekonomika mavahe, kuo nau ‘osi fakakaukau’i ‘a e fiema’u ke fakasi’isi’i ‘a e ngaahi uesia kovi ‘o e ngaahi komiuniti toutai mo e uesia faka’ekonomika ‘i he ngaahi Fonua ‘a ia ko hono kakai ‘oku angamaheni ki he toutai ‘i he kongatahi.

5. Kuo pau ki he ngaahi Fonua matatahi ke tuku atu ha fanongongo ‘i ha taimi ki mu’a ke ‘ilo fe’unga ki ai ‘a e kakai ki he ngaahi lao mo e ngaahi tu’utu’uni ki he fakatolonga mo e pule’i.

‘Atikolo 63 : Ngaahi me’a mo’ui ‘i loto ‘i he ngaahi Kongatahi faka’ekonomika mavahe ‘o ha Fonua matatahi ‘e ua pe lahi ange pe fakatou’osi ‘i he Kongatahi faka’ekonomika mavahe pea ‘i ha ‘elia ki tu’a pe hoko atu ki ai.

1. Kapau ‘oku ‘i ai ha me’a mo’ui pe ngaahi me’a mo’ui ‘o ha fa’ahinga fekau’aki tatau ‘i he kongatahi faka’ekonomika mavahe, ‘o ha Fonua matatahi ‘e ua pe lahi hake, kuo pau ke feinga ‘a e ngaahi fonua ko ia, ‘o tatau ai pe pe ‘e fakahangatonu pe fakafou ‘i ha ngaahi kautaha vahefonua pe vahefonua si’i taau, ke felotoi ki ha ngaahi founa ‘e fiema’u ke fengae’aki fakataha pea fakapapau’i ‘a e fakatolonga mo fakaili ‘o e ngaahi me’a mo’ui ko ia, ‘o ‘ikai uesia ai ‘a e ngaahi kupu kehe ‘o e kongatahi.
2. Kapau ‘oku ‘iai fakatou’osi ha me’a mo’ui pe ngaahi me’a mo’ui ‘o ha fa’ahinga fekau’aki tatau ‘i he kongatahi faka’ekonomika mavahe mo e ‘elia ki tu’a pe hoko atu ki he kongatahi ko ia, kuo pau ke feinga ‘a e Fonua matatahi mo e ngaahi Fonua kehe ‘oku nau toutai’i ‘a e ngaahi me’a mo’ui ko ia ‘i he ‘elia hoko atu ‘o tatau ai pe pe ‘e fakahaangatonu pe fakafou ‘i ha ngaahi kautaha vahefonua pe vahefonua si’i taau, ke felotoi ki ha ngaahi founa ‘e fiema’u ki hono fakatolonga ‘o e ngaahi me’a mo’ui ko ia ‘i he ‘elia hoko mai.

‘Atikolo 64 – Fa’ahinga ika taka

1. Kuo pau ke fengae’aki fakataha, ‘a e Fonua matatahi mo e ngaahi Fonua kehe, ‘a ia ko e ika tu’ufonua ‘i he vahefonua ki he ngaahi fa’ahinga ika taka ‘oku lisi ‘i he fakamatala fakalahi I, fakahangatonu pe fakafou ‘i ha ngaahi kautaha fakavaha’apule’anga taau mo e fakakaukau ke fakapapau’i hono fakatolonga pea faka’ai’ai ‘a e taumu’a ke ngaue’aki lelei ‘a e ngaahi fa’ahinga ika koia ‘i he vahefonua, ‘i he kongatahi faka’ekonomika mavahe mo ki tu’a fakatou’osi. ‘I he ngaahi vahefonua ‘a ia ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha kautaha fakavaha’apule’anga taau, kuo pau ki he Fonua matatahi mo e ngaahi fonua kehe ko hono kakai ‘oku nau toutai’i ‘a e fa’ahinga ika ko ia ‘i he vahefonua ke fengae’aki fakataha ke fokotu’u ha kautaha pehe pea kau atu ki hono ngaue’i.
2. ‘Oku ngaue’aki ‘a e ngaahi tu’utu’uni ‘i he palakafi 1 ‘o tanaki atu ki he ngaahi tu’utu’uni kehe ‘i he kongatahi.

‘Atikolo 65 – Ngaahi Monumanu ‘o tahi

‘Oku ‘ikai ‘iai ha me’a ‘i he kongatahi te ne fakangatanga ‘a e totonu ‘o ha Fonua matatahi pe ko e tu’unga lelei ‘o ha kautaha fakavaha’apule’anga ‘i he ‘ene taau, ke tapui, fakangata pe pule’i hono toutai’i ‘o e ngaahi

monumanu ‘o tahi ‘o mamafa ange ‘i hono tu’utu’uni ‘i he kongani. Kuo pau ke fengaue’aki ‘a e ngaahi Fonua ‘i he fakakaukau ke fakatolonga ‘a e ngaahi monumanu ‘o tahi pea kapau ko ha fa’ahinga ‘o e tofua’ a petolofini, kuo pau ke ngaue ‘o fakafou ‘i he ngaahi kautaha fakavaha’apule’anga taau ‘o tautefito ki hono fakatolonga, pule’i mo ho ‘analaiso.

‘Atikolo 66 – Ngaahi me’amo’ui ‘Anatolomusi (Anadromous)

- 1 Kuo pau ko e ngaahi Fonua ko hono ngaahi vaiatafe ‘oku tupu ai ‘a e ngaahi me’amo’ui ‘Anatolomusi (Anadromous) te ne kaunga tefito mo tokanga’i ‘a e ngaahi me’amo’ui ko ia.
- 2 Kuo pau ki he Fonua tupu’a ‘o e ngaahi me’amoui ‘Anatolomusi (Anadromous) ke fakapapau’i hono fakatolonga ‘aki hono fokotu’u ha ngaahi founa pule’i taau ki he toutai ‘i he ngaahi potutahi kotoa ‘i he fa’ahi ki ‘uta ‘o e fakangatanga ki tu’a ‘o e Kongatahi faka’ekonomika mavahe mo e toutai ‘oku tu’utu’uni ki ai ‘a e palakalafi 3 (b). ‘E ngofua ki he Fonua tupu’a hili ha fepotalanoa’aki mo e ngaahi Fonua kehe ‘oku lave ki ai ‘a e palakalafi 3 mo e 4 ‘a ia ‘oku nau toutai’i ‘a e ngaahi me’amo’ui ko’eni, ke fokotu’u ‘a e lahi taha ‘o e toutai ‘e ala fakangofua ki he ngaahi me’amo’ui ‘oku tupu ‘i honau vaiatafe.
- 3 (a) Kuopau ke fakahoko pe ‘a e toutai’i ‘o e ngaahi me’amo’ui ‘Anatolomusi (Anadromous) ‘i he ngaahi potutahi ‘o e fa’ahi ki ‘uta ‘o e fakangatanga kitu’a ‘o e ngaahi kongatahi faka’ekonomika mavahe, tukukehe ‘i ha taimi ‘e tupu mei he tu’utu’uni ni ha uesia faka’ekonomika ki ha Fonua kehe mei he fonua tupu’a. ‘I he felave’i mo e ngaahi toutai pehe kitu’a ‘o e fakangatanga kitu’a ‘o e kongatahi faka’ekonomika mavahe, kuo pau ki he ngaahi fonua fekau’aki ke hoko atu ‘a e fepotalanoa’aki ‘i he fakakaukau ke a’usia ha felotoi ‘i he ngaahi tu’utu’uni mo e ngaahi tu’unga ki he toutai ko ia, ‘o fakatokanga’i ‘a e ngaahi fiema’u ‘a e Fonua tupu’a ke fakatolonga ‘o felave’i mo e ngaahi me’amo’ui ko ia.
- (b) Kuo pau ke tokoni ‘a e Fonua tupu’a ki hono fakasi’isi’i ‘a e uesia faka’ekonomika ‘o e ngaahi Fonua kehe ‘a ia ‘oku nau toutai’i ‘a e ngaahi me’a mo’ui ni, ‘o fakatokanga’i ‘a e toutai angamaheni mo e founa fakalele ngaue ‘o e ngaahi Fonua ko ia, pea mo e ngaahi ‘elia kotoa na’e fakahoko ai ‘a e toutai ko ia.
- (c) Kuo pau ki he ngaahi Fonua ‘oku lave ki ai ‘a e palakalafi si’i (b), ‘oku kau ‘i he ngaahi founa ‘aki ha aleapau mo e Fonua tupu’a ke fakaili ‘a e ngaahi me’a mo’ui ‘Anatolomusi (Anadromous), tautefito ki he ngaahi fakamole ki he ngaahi taumu’a ko ia, ke fakatokanga’i makehe ‘e he fonua tupu’a ‘i hono toutai’i ‘o e ngaahi me’amo’ui ‘oku tupu ‘i honau ngaahi vaiatafe.
- (d) Kuo pau ke ‘i ha aleapau, hono ngaue’aki ‘a e ngaahi tu’utu’uni fekau’aki mo e ngaahi me’a mo’ui ‘Anatolomusi (Anadromous), ki tu’a ‘i he Kongatahi faka’ekonomika mavahe ‘i he vaha’a ‘o e fonua tupu’a mo e ngaahi Fonua fekau’aki kehe.

- 4 ‘I he taimi ‘oku taka ai ‘a e ngaahi me’a mo’ui ‘Anatolomusi (Anadromous) ki he fa’ahi ki ‘uta ‘o e kongatahi faka’ekonomika mavahe ‘o ha Fonua kehe mei he Fonua tupu’a, kuo pau ke fengaue’aki ‘a e Fonua ko ia mo e fonua tupu’a ‘o fekau’aki mo e fakatolonga mo e pule’i ‘o e ngaahi me’a mo’ui ko ia.
- 5 Kuo pau ki he Fonua tupu’a ‘o e ngaahi me’a mo’ui ‘Anatolomusi (Anadromous) mo e ngaahi fonua kehe ‘oku nau toutai’i ‘a e ngaahi me’amo’ui ko ia, ke fakahoko ha ngaahi fokotu’utu’u ki hono ngaue’aki ‘o e ngaahi kupu ‘o e ‘atikolo ni, ‘i he’ene taau, ‘o fakafou ‘i ha ngaahi kautaha fakavahe fonua.

‘Atikolo 67 - Fa’ahinga me’a mo’ui Katatolumusi (Catadromous)

- 1 Kuo pau ki he Fonua matatahi ko hono ngaahi potutahi ‘oku lahi taha ‘a e nofo ki ai ‘a e fa’ahinga me’a mo’ui Katatolumusi (Catadromous) lolotonga ‘ene mo’ui ke tokanga’i ‘a e pule’i ‘a e ngaahi me’a mo’ui ko ia, pea kuo pau ke fakapapau’i ‘a e hu atu mo e hu mai ‘o e ika taka.
- 2 Kuo pau ko hono toutai’i ‘o e ngaahi me’a mo’ui Katatolumusi (Catadromous) ‘e fakahoko pe ‘i he ngaahi potutahi fa’ahi ki ‘uta ‘o e tafa’aki ki tu’a ‘o e kongatahi faka’ekonomika mavahe, ‘i hono fakahoko ‘i he ngaahi Kongatahi faka’ekonomika mavahe, kuo pau ke faipau ‘a e toutai ki he ‘atikolo ni mo ha ngaahi tu’utu’uni kehe ‘i he konivesio ni fekau’aki mo e toutai ‘i he ngaahi kongatahi ko ia.
- 3 ‘I he taimi ‘oku taka ai ‘a e ika Katatolumusi (Catadromous) ki ha kongatahi faka’ekonomika mavahe ‘o ha fonua kehe, ‘o tatau aipe pe ko ha ika mata iiki pe mata lalahi, ko e pule’i, kau ki ai ‘a hono toutai’i ‘o e ika ko ia kuo pau ke pule’i ‘i ha aleapau ‘i he vaha’a ‘o e Fonua ‘oku lave ki ai ‘a e palakalafi 1 mo e Fonua fekau’aki kehe. Kuo pau ki he aleapau ko ia ke fakapapau’i ‘a e tu’unga pule’i lelei ‘o e ngaahi fa’ahinga pea fakatokanga’i ‘a e fatongia ‘o e Fonua ‘oku lave ki ai ‘a e palakalafi 1 ki hono tauhi ‘o e ngaahi fa’ahinga ko ia.

‘Atikolo 68 - Ngaahi me’amo’ui ‘oku ‘ikai nga’unu holo

‘Oku ‘ikai ngaue’aki ‘a e kongani ki he ngaahi me’amo’ui ‘oku ‘ikai nga’unu holo ‘i hono ‘uhinga’i ‘i he ‘atikolo 77, palakalafi 4.

‘Atikolo 69 – Ngaahi totonu ‘o e ngaahi Fonua ‘ataakai’i ‘e he fonua

- 1 Kuo pau ke ma’u ‘e he ngaahi fonua ‘ataakai’i ‘e he Fonua ‘a e totonu ke kau atu, ‘i ha makatu’unga totonu, ki he faka’aonga’i ‘o ha kongatahi taau ‘o e toenga ‘o e ngahi koloa me’a mo’ui ‘o e ngaahi kongatahi faka’ekonomika mavahe ‘o e ngaahi fonua matatahi ‘i he vahefonua si’i pe vahefonua tataa, ‘o fakatokanga’i ‘a e ngaahi tu’unga fekau’aki faka’ekonomika mo

3. Kuo pau ki he ngaahi Fonua fekau’aki, ‘i he ngaahi aleapau ‘oku fakahoko ki ai ‘a e ngaue ‘o hange ko ia ‘oku tu’utu’uni ‘i he palakalafi 1, ‘i he laumalie femahino’aki pea mo fengaue’aki, ke kau atu ki he ngaahi fokotu’utu’u fakataimi ‘a ia ‘oku fakapotopoto, pea lolotonga ‘a e vaha’a taimi ‘oku fakahoko ai ‘a e ngaue ni, ke ‘oua na’a maumau’i pe fakafe’atungia’i ai ‘a e a’u ki ha felotoi aofangatuku. Kuo pau ke ‘ikai uesia ‘a e ngaahi fokotu’utu’u ko ia ‘o a’u ki he ngaahi faka’ilonga ngata’anga aofangatuku.

Kuo pau ‘i he ngaue’aki ‘o ha alea pau ‘i he vaha’a ‘o e ngaahi fonua fekau’aki, ngaahi fehu’i fekau’aki mo e ngaahi faka’ilonga ‘o e ngata’anga ‘o e kongatahi faka’ekonomika mavahe, ke fakapapau’i ‘o fakatatau ki he ngaahi tu’utu’uni ‘o e aleapau ko ia.

‘Atikolo 75 – Ngaahi saati mo e ngaahi lisi ‘o e ngaahi tu’u’anga fakasiokalafi

1. Kuo pau ke fakaha, fakatatau ki he kongani, ‘i ha ngaahi saati ko hono sikeili pe ngaahi sikeili ‘oku totonu ki hono fakapapau’i ‘a honau tu’u’anga ‘a e ngaahi laine ngatangata’anga fa’ahi ki tu’a ‘o e kongatahi faka’ekonomika mavahe pea mo e ngaahi laine faka’ilonga ‘o e ngata’anga kuo ta ‘o fakatatau ki he ‘atikolo 74 . ‘I he’ene taau, ‘e ngofua ki he ngaahi lisi ‘o e ngaahi tu’u’anga fakasiokalafi ‘o e ngaahi poini, ‘a ia ‘oku ne fakaha mahino ‘a e ngaahi fakamatala tu’u’anga pau ke fetongi’aki ‘a e ngaahi laine ngatangata’anga taupotu ki tu’a pe ngaahi laine faka’ilonga ‘o e ngata’anga ko ia.
2. Kuo pau ki he Fonua matatahi ke nau tuku atu ke ‘ilo fe’unga ‘e he kakai ki he ngaahi saati ko ia pe ngaahi lisi ‘o e ngaahi tu’u’anga fakasiokalafi pea kuo pau ke ne tuku atu ha tatau ‘o e saati pe lisi takitaha ki he Sekelitali lahi ‘o e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha.

5. ‘Oku ‘ikai uesia ‘e he ngaahi tu’utu’uni ‘i ‘olunga’ a e ngaahi fokotu’utu’u kuo felotoi ki ai ‘i he ngaahi vahefonua si’i mo e ngaahi vahefonua, ‘a ia ‘e ngofua ki he ngaahi Fonua matatahi ke nau foaki ki ha ngaahi Fonua ‘ataakai’i ‘e ha fonua ‘o e vahefonua si’i pe vahefonua tatau ‘a e ngaahi totonu tatau pe makehe ki hono ngaue’aki ‘o e ngaahi koloa mo’ui ‘i he ngaahi kongatahi faka’ekonomika mavahe.

‘Atikolo 70 – Totonu ‘o e ngaahi fonua ‘oku uesia koe’uhi ko e tu’u fakasiokalafi

1. Kuo pau ke ma’u ‘e he ngaahi fonua ‘oku uesia koe’uhi ko e tu’u fakasiokalafi a e totonu ke kau atu, ‘i he makatu’unga totonu, ki hono ngaue’aki ‘o ha kongatahi ‘a ia ‘oku taau, ‘o e koloa mo’ui ‘oku toe ke toutai’i ‘i he kongatahi faka’ekonomika mavahe ‘o e Fonua matatahi ‘i he vahefonua si’i pe vahefonua tatau, ka ke fakakaukau’i ‘a e ngaahi tu’unga fekau’aki faka’ekonomika pe fakasiokalafi ‘o e ngaahi Fonua fekau’aki pea fakahoko ‘o fakatatau ki he ngaahi tu’utu’uni ‘o e ‘atikolo ni pea mo e ‘atikolo 61 moe 62.
2. Ki he ngaahi taumu’a ‘o e Kongani, ko e ngaahi fonua ‘oku uesia koe’uhi ko e tu’u fakasiokalafi ‘oku ‘uhinga ki ha Fonua matatahi, kau ai ‘a e ngaahi Fonua ‘a ia ‘oku tu’u ‘i he ngaahi potutahi ‘a ia ‘oku tapuni pe tapuni-fakakonga, ‘a ia ko honau tu’unga fakasiokalafi ko ha me’a ia ke nau fakafalala ‘i hono ngaue’aki ‘o e ngaahi koloa mo’ui ‘o e kongatahi faka’ekonomika mavahe ‘o e ngaahi Fonua matatahi kehe ‘i honau vahefonua si’i pe vahefonua ke ma’u ha’anau ika fe’unga ki he ngaahi taumu’a me’atokoni ‘a hono kakai pe ko hano kongatahi, pea mo e ngaahi Fonua matatahi ‘a ia ‘oku ‘ikai ke nau lava ‘o ma’u ha’anau kongatahi faka’ekonomika mavahe pe ‘ia kinautolu.
3. Kuo pau ko e ngaahi tu’utu’uni mo e ngaahi founa ‘o e kau atu ko ia, ‘e fokotu’u ‘e he ngaahi fonua fekau’aki ‘o fakafou’i he ngaahi aleapau ‘a e ongo fonua, fakavahefonua si’i pe fakavahefonua ‘o fakatokanga’i fakataha mo ha ngaahi me’a kehe :
- (a) ‘a e ngaahi fiema’u ke ta’ofi ‘a e uesia kovi ‘o e ngaahi komiuniti toutai pe ngaahi ngaue toutai ‘o e fonua matatahi;
- (b) ‘a e ngata’anga ‘a e kau atu pe ala kau atu ‘a e fonua ‘oku uesia koe’uhi ko e tu’u fakasiokalafi, ‘o fakatatau ki he ngaahi tu’utu’uni ‘a e ‘atikolo ni, ‘i ha ngaahi aleapau ‘a e ongo fonua, fakavahefonua si’i pe fakavahefonua, ‘i hono ngaue’aki ‘o e ngaahi koloa mo’ui ‘o e ngaahi kongatahi faka’ekonomika mavahe ‘o e ngaahi Fonua matatahi kehe;
- (c) ‘a e ngata’anga ‘a e kau atu ‘o ha ngaahi fonua ‘oku uesia koe’uhi ko e tu’u fakasiokalafi kehe mo e ngaahi fonua ‘ataakai’i ‘e he fonua ki hono ngaue’aki ‘o e ngaahi koloa mo’ui ‘o e ngaahi kongatahi ‘ekonomika mavahe ‘o e Fonua matatahi pea mo e fiema’u totonu ke ta’ofi ha faingata’a’ia ha Fonua matatahi ‘e taha pe ha kongatahi ‘o ia;

(d) ngaahi fiema’u fakame’atokoni ‘a e kakai ‘o e ngaahi Fonua takitaha.

4. ‘I he a’u ‘a e ivi toutai ‘o ha Fonua matatahi ki ha tu’unga ‘a ia ‘e malava ke toutai’i kotoa ‘a e lahi fakakatoa kuo fakangofua ke toutai’i ‘o ha ngaahi koloa mo’ui ‘i hono kongā tahi faka’ekonomika mavahe, kuo pau ki he Fonua matatahi mo e ngaahi Fonua kehe fekau’aki ke fengaue’aki ‘i hono fokotu’u ‘o e ngaahi fokotu’utu’u ‘oku tonu’oku makatu’unga’i he vaha’a ‘o ha ongo fonua, fakavahefonua si’i pe fakavahefonua ke faka’ataa ‘a e kau atu ‘o e ngaahi Fonua’ataakai’i ‘e he fonua langalanga hake ‘i he vahefonua si’i pe vahefonua tatau ke ngaue’aki ‘a e ngaahi koloa mo’ui’i he ngaahi kongā tahi faka’ekonomika mavahe ‘o e ngaahi Fonua matatahi ‘o e vahefonua si’i pe vahefonua, ‘a ia ‘e taau mo e ngaahi tu’unga ko ia pea ‘i he ngaahi tu’unga ‘a ia ‘oku fakafiemalie ki he ngaahi fa’ahi kotoa. ‘I hono fakahoko ‘o e tu’utu’uni ni, kuo pau ke fakatokanga’i ‘a e ngaahi me’a ko ia ‘oku lave ki ai’i he palakalafi 3.
5. Kuo pau ke ‘iai ‘a e totonu ‘a e ngaahi fonua’oku uesia koe’uhi ko e tu’u fakasiokalafi fakalalaka fakatatau ki he ngaahi tu’utu’uni ‘o e ‘atikolo ni, ke kau ‘i hono ngaue’aki ‘o e ngaahi koloa mo’ui ko ia ‘oku ‘i he ngaahi kongā tahi faka’ekonomika mavahe ‘o e ngaahi Fonua matatahi fakalalaka, ‘i he vahefonua si’i pe vahefonua tatau pea fakatokanga’i ‘a e fakangatangata ‘a ia ‘i he taimi ‘e faka’ataa atu ai ‘e he Fonua matatahi ‘a e ngaahi Fonua kehe ki he ngaahi koloa mo’ui ‘o e kongā tahi faka’ekonomika mavahe, kuo nau ‘osi fakakaukau’i ‘a e fiema’u ke fakasi’isi’i ‘a e ngaahi uesia kovi ‘o e ngaahi komiuniti toutai mo e uesia faka’ekonomika ‘i he ngaahi Fonua ‘a ia ko hono kakai ‘oku angamaheni ki he toutai ‘i he kongatahi
6. ‘Oku ‘ikai uesia ‘e he ngaahi tu’utu’uni ‘i ‘olunga’ a e ngaahi fokotu’utu’u kuo felotoi ki ai ‘i he ngaahi vahefonua si’i mo e ngaahi vahefonua, ‘a ia ‘e ngofua ki he ngaahi Fonua matatahi ke nau foaki ki he ngaahi fonua’oku uesia koe’uhi ko e tu’u fakasiokalafi ‘o e vahefonua si’i pe vahefonua tatau ‘a e ngaahi totonu tatau pe makehe ki hono ngaue’aki ‘o e ngaahi koloa mo’ui ‘i he ngaahi kongā tahi faka’ekonomika mavahe.

‘Atikolo 71 – ‘Ikai ke ngaue’aki ‘a e ‘atikolo 69 mo e 70

‘Oku ‘ikai ke ngaue’aki ‘a e ngaahi tu’utu’uni ‘o e ‘atikolo 69 mo e 70 ‘i he taimi ko ha tu’unga fakapa’anga ‘o ha Fonua matatahi ‘oku matu’aki fakafalala ‘i hono ngaue’aki ‘o e ngaahi koloa mo’ui ‘i he kongā tahi faka’ekonomika mavahe.

‘Atikolo 72 – Ngaahi fakangatangata ‘i hono tuku atu ‘o e ngaahi totonu

1. Kuo pau ko e ngaahi totonu ‘oku tuku atu ‘i he ‘atikolo 69 mo e 70 ki hono ngaue’aki ‘o e ngaahi koloa mo’ui ke ‘ikai tuku atu fakahanganu pe ta’efakahanganu ki he ngaahi Fonua ko ha paati hono tolu pe ki hono kakai ‘aki hono lisi pe laiseni, ‘aki hono fokotu’u fengaue’aki fakataha pe ‘i ha toe founga kehe ‘a ia ‘e hoko ai hano tuku atu pehee tukukehe ‘o kapau kuo fai ha felotoi ‘a e ngaahi Fonua fekau’aki.

2. ‘Oku ‘ikai ke ta’ofi ‘e he ngaahi tu’utu’uni kuo ha ‘i mu’a ‘a hono ma’u ‘e he ngaahi Fonua fekau’aki ha ngaahi tokoni fakatekinikale pe fakapa’anga mei ha ngaahi Fonua ko ha paati hono tolu kehe pe mei ha ngaahi kautaha fakavaha’apule’anga ke fakafaingofua’i ‘a e ngaue’aki ‘a e ngaahi totonu ‘o fakatatau ki he ‘atikolo 69 mo e 70, ka ‘e ‘ikai hoko ‘a e me’a ko ia ‘oku lave ki ai ‘i he palakalafi 1.

‘Atikolo 73 – Ngaue’aki ‘a e ngaahi lao mo e ngaahi tu’utu’uni ‘o e Fonua matatahi

1. ‘E ngofua ki he Fonua matatahi, ‘i hono ngaue’aki ‘a hono ngaahi totonu puletau’ataina ki he fakatoto mo e hono ngaue’aki, fakatolonga mo pule’i ‘a e ngaahi koloa fakaenatula ‘i he kongā tahi faka’ekonomika mavahe, ke fakahoko ‘a e ngaahi founga ngaue, ‘o kau ai ‘a e fakaheka ki vaka, sivi’i, fakahu pea mo ha ngaahi ngaue fakalao pe, ‘a ia ‘e fiema’u ke fakapapu’i ‘oku faipau ki he ngaahi lao mo e ngaahi tu’utu’uni ‘oku ngaue’aki ‘o fakatatau ki he Konivesio ni.
2. Kuo pau ke tukuange ‘i he vave taha ‘a e ngaahi vaka pea mo hono kau kavaka ‘i hano fakaha ‘o ha ponite pe ko ha malu’i kehe ‘oku fakapotopoto.
3. ‘E ‘ikai ngofua ki he ngaahi tautea ‘a e Fonua matatahi ki hono maumau’i ‘o e ngaahi lao mo e ngaahi tu’utu’uni ki he toutai ‘i he kongā tahi faka’ekonomika mavahe, ke kau ki ai ‘a e ngaue popula, ‘i ha ‘ikai ke fakahoko ‘a e ngaahi alepau ‘o fakatatau ki he ngaahi Fonua fekau’aki, pe ko ha toe founga tautea kehe.
4. ‘I he taimi ‘oku fakahoko ai ha fakahu pe puke ‘o ha ngaahi vaka muli, kuo pau ki he Fonua matatahi ke nau fakaha ki he Fonua ‘onautolu ‘a e fuka ‘oku fusi ‘i he vaka ko ia, ‘o fou ‘i he ngaahi founga taau, ‘a e ngaahi ngaue ke fakahoko mo e ngaahi tautea ‘a ia kuo hilifaki ki ai.

‘Atikolo 74 – Faka’ilonga ‘a e ngata’anga ‘o e ngaahi kongā tahi faka’ekonomika mavahe ‘i he vaha’a ‘o e Fonua ‘oku tu’u fehanganagai pe hoko atu hono matatahi

1. Kuo pau ke fakahoko ‘i ha alea pau ‘i he makatu’unga totonu ‘o e ngaahi lao fakavaha’apule’anga ‘a e faka’ilonga ‘o e ngata’anga ‘o e kongā tahi faka’ekonomika mavahe ‘i he vaha’a ‘o e ngaahi Fonua ‘a ia ‘oku tu’u fehanganagai pe hoko mai ‘a hono matatahi, ‘o hange ko ia ‘oku lave ki ai ‘i he ‘Atikolo 38 ‘o e Lao ‘o e Fakamaau’anga Fakavaha’apule’anga, ko e ‘uhi ke ma’u ha fakamaau ‘oku totonu.
2. Kuo pau ki he Fonua fekau’aki ke fakahoko ‘a e ngaahi founga ngaue kuo tu’utu’uni ‘i he Konga XV, ‘o kapau ‘e ‘ikai fai ha felotoi ‘i loto ‘i ha vaha’a taimi fakapotopoto,

‘Atikolo 80 – Ngaahi ‘otu motu fa’u he tangata, ngaahi me’a kuo fokotu’u mo e ngaahi fa’unga ‘i he kongā fonua konitinentale

‘Oku ngaue’aki ‘a e ‘atikolo 60 ki he ngaahi ‘otu motu fa’u he tangata, ngaahi me’a kuo fokotu’u pea mo e ngaahi fa’unga ‘i he kongā fonua konitinentale.

‘Atikolo 81 – Keli ‘i he kongā fonua konitinentale

Kuo pau ki he Fonua matatahi ke ‘i ai ‘a honau totonu ta’efakangatangata ke fakangofua mo pule’i hano fakahoko ha keli ‘i he kongā fonua konitinentale ki ha ngaahi taumu’a pe.

‘Atikolo 82 – Totongi mo e ngaahi tokoni pa’anga felave’i mo hono ngaue’aki ‘o e kongā fonua konitinentale fakalaka ‘i he maile tahi ‘e 200

1. Kuo pau ki he Fonua matatahi ke nau fakahoko ha ngaahi totongi pe ngaahi tokoni pa’anga ko e tu’unga ‘i hono ngaue’aki ‘o e ngaahi koloa ‘ikai mo’ui ‘o e kongā fonua konitinentale ‘a ia ‘oku fakalaka atu ‘i he maile tahi ‘e 200 mei he ngaahi laine kamata’anga ‘a ia ‘oku fua mei ai ‘a e falahi ‘o e potutahi fakavahefonua.
2. Ko e ngaahi totongi pea mo e ngaahi tokoni pa’anga kuo pau ke fakahoko fakata’u ia ‘o fakatatau ki he ngaahi me’a kotoa ‘oku ma’u mei ha feitu’u hili ‘a e fuofua ta’u ‘e nima ‘o e me’a ‘oku ma’u. Ki he ta’u hono ono, ko e tu’unga ‘o e totongi pe tokoni pa’anga kuo pau ko e peseti pe ‘e taha ‘o e mahu’inga pe lahi ‘o e me’a ‘oku ma’u ‘i he feitu’u ko ia. Kuo pau ki he tu’unga ‘o e totongi ko ia ke fakalahi ‘aki ‘a e peseti ‘e taha ‘i he ta’u ‘e taha kotoa pe kae ‘oua kuo a’u ki he ta’u hono taha ua pea kuo pau ke hokohoko atu mei ai ke tu’uma’u ‘i he peseti ‘e 7. Ko e me’a ‘oku ma’u ‘oku ‘ikai ke kau ai ‘a e ngaahi koloa ‘oku ngaue’aki fekau’aki mo hono ngaue’aki ‘o e ngaahi me’a ko ia.
3. ‘Oku faka’ataa ha Fonua langalanga hake ‘a ia ‘oku nau hu mai ‘a e ngaahi koloa ‘o e fonua ‘oku ma’u mei he kongā fonua konitinentale mei hono fakahoko ‘o e ngaahi totongi pe ngaahi tokoni pa’anga pehe fekau’aki pea mo e ngaahi koloa ‘o e fonua.
4. Kuo pau ke fakahoko ‘a e ngaahi totongi mo e ngaahi tokoni pa’anga ‘o fakafou ‘i he Ma’u Mafai, ‘a ia kuo pau ke ne hanga ‘o tufaki ia ki he ngaahi Fonua Memipa ‘o e Konivesio ni, ‘i he makatu’unga ‘oku vahevahe totonu, pea ke nau fakakaukau’i ‘a e ngaahi kaunga pea mo e ngaahi fiema’u ‘a e ngaahi Fonua langalanga hake, tautautefito kia kinautolu ‘oku ‘ikai fakalalaka pe ‘oku takai’i ‘e he fonua.

TEPILE 4

KONGA VI ‘O E KONIVESIO ‘O E LAO ‘O E TAHI

KONGA FONUA KONITINENTALE

‘Atikolo 76 – ‘UHINGA ‘O E KONGA FONUA KONITINENTALE

4. (a) Ki he ngaahi taumu’a ‘o e Konivesio ni, kuo pau ki he Fonua matatahi ke nau fokotu’u ha tapa taupotu ki tu’a ‘o e konitinentale, ‘i ha feitu’u pe ‘oku fakalaka atu ai ‘a e laine ‘i he maile tahi ‘e 200 mei he ngaahi laine kamata’anga ‘a ia ko e falahi ‘o e potutahi fakavahefonua ‘oku fua mei ai, ‘i he taha ‘o e ongo me’a ni:
    - (i) ‘a e laine ‘a ia kuo faka’ilonga’i ‘o fakatatau ki he palakalafi 7 ‘aki hono ngaue’aki ‘a e ngaahi poini tu’uma’u taupotu taha kitu’a ‘a ia ko e matolu ‘o e maka ‘i kilisitahi ko e peseti ‘e 1 ‘o e va mama’o nounou taha mei he poini ko ia ki he kamata’anga ‘o e hake fakakonitinentale; pe
    - (ii) ‘o e laine ‘a ia kuo faka’ilonga’i ‘o fakatatau ki he palakalafi 7 ‘aki hono ngaue’aki ‘a e ngaahi poini tu’u ma’u ‘oku ‘ikai ke toe lahi hake ‘i he maile tahi ‘e 60 mei he kamata’anga ‘o e hake fakakonitinentale.
  - (b) ‘I he ‘ikai ke ‘i ai ha fakamo’oni ke kehe ai, kuo pau ki he kamata’anga ‘o e hake fakakonitinentale ke fakapapau’i ko e poini ia ‘o e liliu lahi taha ki he ma’olunga ‘i hono faliki.
5. Ko e ngaahi poini tu’uma’u ko ia ‘oku kau atu ki ai ‘a e ngaahi ngata’anga taupotu kitu’a ‘o e kongā fonua konitinentale ‘i kilisitahi, ‘a ia ‘oku ta’o fakatatau ki he palakalafi 4(a)(i) mo e (ii), kuo pau ke ‘ikai lahi hake ‘i he maile tahi ‘e 350 mei he ngaahi laine kamata’anga ‘a ia ‘oku fua mei ai ‘a e potutahi fakavahefonua pe kuo pau ke ‘ikai lahi hake ‘i he maile tahi ‘e 100 mei he poini mita ‘e 2,500, ‘a ia ko ha laine ‘oku ne hoko ‘a e loloto ko e mita ‘e 2,500.
  6. Neongo ‘a e ngaahi tu’utu’uni ‘o e palakalafi 5, ‘i he ngaahi hake ‘i lalo tahi, kuo pau ke ‘ikai na’ a lahi hake ‘a e kongā fonua konitinentale ‘i he maile tahi ‘e 350 mei he ngaahi laine kamata’anga ‘a ia ‘oku fua mei ai ‘a e falahi ‘o e potutahi fakavahefonua. ‘Oku ‘ikai ke ngaue’aki ‘a e palakalafi ni ki he ngaahi ma’olunga ‘i lalo tahi ‘a ia ko e ngaahi kongā fakanatula ‘o e tapa’i konitinentale, ‘o hange ko hono ‘ataa, ngaahi tafunga, ngaahi funga, tapa mo e ngaahi tapatapa.
  7. Kuo pau ki he Fonua matatahi ke faka’ilonga’i ‘a e ngaahi ngata’anga taupotu ki tu’a ‘o e kongā fonua konitinentale, ‘i he feitu’u ko ia ‘oku fakalaka ai ‘a e kongā fonua ko ia ‘i he maile tahi ‘e 200 mei he ngaahi laine

kamata’anga ‘a ia ‘oku fua mei ai ‘a e falahi ‘o e potutahi fakavahefonua, ‘aki ‘a e ngaahi laine hangatonu ‘oku ‘ikai toe lahi hake ‘i he maile tahi ‘e 60 ‘a hono loloa, ‘a ia ‘oku ne hoko ‘a e ngaahi poini tu’uma’u, kuo faka’ilonga’i ‘aki ‘a e ngaahi fika ‘o e latitute pea mo e longitute.

8. Kuo pau ke tuku atu ‘e he Fonua matatahi ‘a e fakamatala ki he ngaahi ngata’anga ‘o e konga fonua konitinenitale ‘oku ‘ova ‘i he maile tahi ‘e 200 mei he ngaahi laine kamata’anga ‘a ia ‘oku fua mei ai ‘a e falahi ‘o e potutahi fakavahefonua, ki he Komisoni ki he Ngaahi Ngata’anga ‘o e Konga Fonua Konitinenitale ‘a ia kuo fokotu’u ‘i he Fakamatala Fakalahi II ‘i he makatu’unga ‘oku totonu ‘a e fakafotunga fakasiokalafi. Kuo pau ki he Komisoni ke nau fakahoko ha ngaahi fokotu’u ki he ngaahi Fonua matatahi ‘i he ngaahi me’a fekau’aki mo hono fokotu’u ‘o e ngaahi laine ngata’anga taupotu ki tu’a ‘o e konga fonua konitinenitale. Ko e ngaahi ngata’anga ‘o e konga fonua ‘a ia kuo fokotu’u ‘e he Fonua matatahi ‘o makatu’unga ‘i he ngaahi fokotu’u ko ‘eni kuo pau ke aofangatuku ia pea ngaue’aki.
9. Kuo pau ki he Fonua matatahi ke ne tuku atu ki he Sekelitali Lahi ‘o e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha ‘a e ngaahi saati pea mo e ngaahi fakamatala ‘oku ‘aonga, ‘o kau ai ‘a e ngaahi fakamatala ‘o e tu’u’anga pau, ‘a ia ‘oku ne fakamatala tu’uma’u ‘a e ngaahi ngata’anga taupotu ki tu’a ‘o e konga fonua konitinenitale. Kuo pau ki he Sekelitali Lahi ke ne tuku atu ia ke ‘ilo fe’unga ki ai ‘a e kakai.
10. ‘Oku ‘ikai ke uesia ‘e he ngaahi tu’utu’uni ‘o e ‘atikolo ni ki he ngaahi fehu’i fekau’aki pea mo e faka’ilonga ‘o e ngata’anga ‘o e konga fonua konitinenitale ‘i he vaha’ a ‘o e ngaahi Fonua ‘oku tu’u fehanganhangai pe va ofi ‘a honau ngaahi matatahi.

‘Atikolo 77 – Ngaahi totonu ‘o e Fonua matatahi ki he konga fonua konitinenitale

1. ‘Oku ngaue’aki ‘e he Fonua matatahi ‘a honau ngaahi totonu pule tau’ataina ki he konga fonua konitinenitale ‘i he taumu’a ko hono fakatotolo mo hono ngaue’aki ‘a e ngaahi koloa fakaenatula.
2. Ko e ngaahi totonu ‘oku lave ki ai ‘i he palakalafi 1 ‘oku ‘ikai ke fakangatanga ‘i he ‘uhinga ‘o kapau ‘e ‘ikai ke fakatotolo’i ‘e he Fonua matatahi ‘a e konga fonua konitinenitale pe ngaue’aki ‘a e ngaahi koloa fakaenatula, ‘e ‘ikai ngofua ki ha taha ke ne fakahoko ‘e ia ‘a e ngaahi ngaue ko ia ‘ikai tomu’a ma’u ha fakangofua mahino mei he Fonua matatahi.
3. ‘Oku ‘ikai ke fakafalala ‘a e totonu ‘a e Fonua matatahi ki he konga fonua konitinenitale ‘i hono nofo’i, tonu pe fakafotunga, pe ko ha fa’ahinga fanongonongo pau.
4. Ko e ngaahi koloa fakaenatula ‘a ia ‘oku lave ki ai ‘i he Konga ni ‘oku kau ki ai ‘a e ngaahi me’a mo e ngaahi koloa kehe ‘oku ‘ikai ke mo’ui ‘i he kilisitahi pea mo e kekelekele ‘i lalo ai fakataha pea mo e ngaahi me’a mo’ui ‘oku kau ki he fa’ahinga ‘o e me’a mo’ui ‘oku ‘ikai nga’unu takai holo, ‘a

ia ko e ngaahi me’a mo’ui ia ‘oku ala lava ‘o toutai’i, pea ‘oku ‘ikai lava ‘o ngaue holo ‘i he funga pe ‘i lalo kilisitahi pe ‘oku ‘ikai lava ‘o ngaue holo tukukehe ‘o kapau ‘oku pipiki ma’u pe ki he kilisitahi pe ko e kekelekele ‘i lalo ai.

‘Atikolo 78 – Tu’unga fakalao ‘o e ngaahi potutahi ‘i ‘olunga pea mo e konga ‘o e ‘ataa pea mo e ngaahi totonu mo e tau’ataina ‘o e ngaahi Fonua kehe

1. Ko e ngaahi totonu ‘a e Fonua matatahi ‘i he konga fonua konitinenitale ‘oku ‘ikai ke ne uesia ‘a e totonu fakalao ‘i he ngaahi potutahi ‘i ‘olunga pea mo e konga ‘o e ‘ataa ‘i ‘olunga ‘i he potutahi ko ia.
2. Ko hono ngaue’aki ‘o e ngaahi totonu ‘o e Fonua matatahi ki he konga fonua konitinenitale kuo pau ke ‘ikai maumau’i pe hoko ia ko ha kaunoa ta’e ‘i ai ha ‘uhinga pea mo e faifolau pea mo e ngaahi totonu mo e tau’ataina kehe ‘o e ngaahi Fonua kehe ‘o hange ko ia ‘oku tu’utu’uni ‘i he Konivesio ni.

‘Atikolo 79 – Ngaahi uaea kilisitahi pea mo e ngaahi pamu fakatoka ‘i he konga fonua konitinenitale

1. ‘Oku ‘i ai ‘a e totonu ‘a e ngaahi Fonua kotoa ke fakatoka ‘a e ngaahi uaea kilisitahi mo e ngaahi pamu ‘i he konga fonua konitinenitale, ‘o fakatautu ki he ngaahi tu’utu’uni ‘o e ‘atikolo ni.
2. Fakatatau ki he ‘enau totonu ke fakahoko ‘a e ngaahi ngaue fakapotopoto ki hono fakatotolo’i ‘o e konga fonua konitinenitale, ko hono ngaue’aki ‘a e ngaahi koloa fakaenatula pea mo hono ta’ofi, fakasi’isi’i pea mo pule’i ‘a e ‘uli mei he ngaahi pamu, ‘e ‘ikai ngofua ki he Fonua matatahi ke ne fakafe’atungia’i ‘a hono fakatoka pe tauhi ‘o e ngaahi uaea pe ngaahi pamu ko ia.
3. Ko hono faka’ilonga’i ‘o e ngaahi feitu’u ke fakatoka ai ‘a e ngaahi pamu ko ia ‘i he konga fonua konitinenitale kuo pau ke fakahoko ‘o fakatautu ki he fakangofua mei he Fonua matatahi.
4. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ‘i he Konga ni te ne uesia ‘a e totonu ‘o e Fonua matatahi ke ne fokotu’u ‘a e ngaahi tu’unga ki he ngaahi uaea pe ngaahi pamu mei he hu atu ki honau vahefonua pe potutahi fakavahefonua, pe ko ‘enau mafai ke pule’i ‘a e ngaahi uaea pea mo e ngaahi pamu kuo fa’u pe ngaue’aki felave’i pea mo hono fakatotolo’i ‘o e konga fonua konitinenitale pe ngaue’aki ‘o e ngaahi koloa fakaenatula pe ko hono ngaue’aki ‘o e ngaahi ‘otu motu fa’u ‘e he tangata, ngaahi me’a kuo fokotu’u pea mo e ngaahi fa’unga ‘oku nau pule’i.
5. ‘I he taimi ‘oku fakatoka ai ‘a e ngaahi uaea kilisitahi pe ngaahi pamu, kuo pau ki he ngaahi Fonua ke nau matu’aki tokanga ki he ngaahi pamu ko ia kuo ‘osi fokotu’u. Tautautefito ‘eni ki he ngaahi taimi faingamalie ki hono ngaahi ‘o e ngaahi uaea pe ngaahi pamu kuo ‘osi fokotu’u ke ‘oua na’ a uesia.

Matu 'aki hoha'a ki he tupulekina 'a e ngaue 'aki fakakomesiale 'a e ngaahi koloa tukufakaholo 'i lalo tahi, kae tautautefito ki he ngaahi ngaue pau 'oku fakataumu'a ki hono fakatau atu, ma'u mai pe fefakafetongi 'o e ngaahi koloa tukufakaholo 'i lalo tahi,

'Ilo 'i 'oku ala ma'u 'a e ngaahi tekinolosio fakaeonopooni 'a ia 'oku ne fakalelei 'i ange 'a hono 'ilo 'o e mo e malava ke a'u ki he ngaahi koloa tukufakaholo 'i lalo tahi,

Tui ko e fengaue 'aki 'a e ngaahi Fonua, ngaahi kautaha fakavaha'apule'anga, ngaahi ngaue 'aki fakasaenisi, ngaahi kautaha fakapalofesinale, kau fekumi fakasaenisi ki he ngaai koloa fakahisitolia, kau uku mo kinautolu 'oku nau kau mai ki ai pea mo e kakai fakalukufua, 'oku mahu'inga ki hono malu'i 'o e koloa tukufakaholo 'i lalo tahi,

Fakakaukau 'i ko hono fakahoko 'o e savea, keli mo hono malu'i 'o e ngaahi koloa tukufakaholo 'i lalo tahi 'oku ne fakafaingofua 'i 'a hono ma'u mo hono ngaue 'aki 'o e ngaahi founa ngaue fakasaenisi pea mo hono ngaue 'aki 'o e ngaahi founa mo e ngaahi me'a ngaue 'oku taau pea pehee foki ki he tu'unga ma'olunga 'o e ngaue pau fakapalofesinale, 'oku mahino mei he ngaahi me'a kotoa ko 'eni 'oku fiema'u 'a e ngaahi fiema'u pule'i tatau,

Fakatokanga 'i 'a e fiema'u ke tohi pea langa hake mamalie ha ngaahi tu'utu'uni fekau'aki pea mo hono malu'i mo hono tauhi 'a e tu'unga lelei 'o e ngaahi koloa tukufakaholo 'i lalo tahi 'o fakatatau ki he lao mo e founa ngaue fakavaha'apule'anga, 'o kau ki ai 'a e Konivesio UNESCO 'i he ngaahi Founa i hono Tapui mo Ta'ofi 'a e Hu Atu, Hu Mai, Fe'aveaki Ta'efakalao 'o e 'Ounasipi 'o e Ngaahi Koloa Tukufakaholo 'a Mamani mo Fakaenatula 'o e 'aho 16 Novema 1972 pea mo e Konivesio 'o e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha 'i he Lao 'o e Tahi 'i he 'aho 10 'o Tisema 1982,

Tokanga makehe ki hono fakalelei 'i 'a e ngaue lelei 'o e ngaahi founa fakahoko ngaue 'i he ngaahi tu'unga fakavaha'apule'anga, fakavahefonua pea mo e fakafonua ki hono tauhi 'o e tu'unga lelei 'i hono tu'unga totonu pe, 'i hano fiema'u ki he ngaahi taumu'a fakasaenisi pe ki he ngaahi taumu'a ki hono malu'i, 'a e fakahaofi fakalelei 'o e ngaahi koloa tukufakaholo 'i lalo tahi,

Kuo tu'utu'uni 'i he fakataha hono uangofulu-ma-hiva 'oku tonu ke fakahoko 'a e fehu'i ni ko e taumu'a 'o e konivesio fakavaha'apule'anga,

Ngaue 'aki ia 'i he 'aho ua 'o Novema 2001 'i he Konivesio ni.

'Atikolo 83 – Faka'ilonga'i 'o e ngata'anga 'o e konga fonua konitinentale 'i he vaha'a 'o e ngaahi Fonua 'oku tu'u fehangahanga'i pe vaofi 'a honau ngaahi matatahi

1. Ko hono faka'ilonga'i 'o e ngata'anga 'o e konga fonua konitinentale 'i he vaha'a 'o e ngaahi Fonua 'oku tu'u fehangahanga'i pe vaofi 'a honau ngaahi matatahi kuo pau ke fakahoko ia 'i ha aleapau 'o makatu'unga 'i he lao fakavaha'apule'anga, 'o hange 'oku lave ki ai 'i he 'Atikolo 38 'o e Lao 'o e Fakamaau'anga Fakavaha'apule'anga, ke ma'u ha fakamaau totonu.
2. 'O kapau 'e 'ikai ke fai ha felotoi 'i loto 'i ha vaha'a taimi fakapotopoto, kuo pau ki he ngaahi Fonua fekau'aki ke nau fakahoko 'a e ngaahi founa ngaue 'a ia 'oku tu'utu'uni 'i he Konga XV.
3. 'I hono fakahoko ha ngaue ki he ngaahi aleapau 'o hange ko ia kuo tu'utu'uni 'i he palakalafi 1, kuo pau ki he ngaahi Fonua fekau'aki ke nau fakahoko 'i ha laumalie femahino'aki mo fetokoni'aki 'a e ngaahi me'a kotoa pe ke nau kau atu ki ha ngaahi fokotu'utu'u fakataimi 'oku ala fakahoko, pea lolotonga 'a e vaha'a taimi fakataimi ko ia, ke 'oua na'a uesia pe fakafe'atungia'i ha a'u ki ha felotoi aofangatuku. Kuo pau ki he ngaahi fokotu'utu'u ko ia ke 'ikai na'a uesia ki he faka'ilonga'i faka'osi 'o e ngata'anga.
4. 'I he taimi 'oku 'i ai 'a e felotoi 'oku fakahoko 'i he vaha'a 'o e ongo Fonua fekau'aki, kuo pau ke fakapapau'i 'a e ngaahi fehu'i fekau'aki pea mo hono faka'ilonga'i 'o e ngata'anga 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e felotoi koia.

'Atikolo 84 – Ngaahi saati mo e lisi 'o e ngaahi tu'u'anga fakasiokalafi

1. Fakatatau ki he Konga ni, ko e ngaahi laine ngata'anga taupotu ki tu'a 'o e konga fonua konitinentale pea moe ngaahi laine 'o e faka'ilonga ngata'anga 'a ia kuo fakapapau'i 'o fakatatau ki he 'atikolo 83 kuo pau ke fakaha 'i he ngaahi saati ko hono fua pe ngaahi fua 'oku fe'unga ki hono fakapapau'i 'a honau tu'u'anga. 'I he'ene taau, 'e ngofua ke fetongi'aki 'a e ngaahi lisi 'o e ngaahi tu'u'anga fakasiokalafi 'o fakaha ai 'a e fakamatala ki he ngaahi tu'unga pau ki he ngaahi laine ngata'anga taupotu ki tu'a pe ngaahi laine faka'ilonga ngata'anga.
2. Kuo pau ki he Fonua matatahi ke nau tuku atu ke 'ilo fe'unga 'e he kakai ki he ngaahi saati pe lisi 'o e ngaahi tu'u'anga fakasiokalafi ko ia pea kuo pau ke nau tuku atu ha tatau 'o e saati pe lisi takitaha ki he Sekelitali Seniale 'o e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha pea, 'i he taimi 'oku ha ai 'i ai 'a e ngaahi laine ngata'anga taupotu ki tu'a 'o e konga fonua konitinentale, ke tuku atu ki he Sekelitali Lahi 'o e Ma'u Mafai.

'Atikolo 85 – Hu'anga 'i lalo fonua

'Oku 'ikai ke uesia 'e he Konga ni 'a e ngaahi totonu 'o ha Fonua matatahi ke nau ngaue'aki 'a e kelekele 'i lalo he kilisitahi ke keli ha hu'anga 'i lalo fonua, 'o 'ikai ke 'i ai ha kaunga ki ai 'a e loloto 'o e vai 'i 'olunga 'i he kelekele 'i lalo.

TEPILE 5**KONIVESIO UNESCO KI HONO MALU'I 'O E NGAAHI KOLOA TUKUFAKAHOLO 'I LALO TAHI (2001)****KONIVESIO UNESCO KI HONO MALU'I 'O E NGAAHI KOLOA TUKUFAKAHOLO 'I LALO TAHI**

UNESCO

Palesi, 2 Novema 2001

KONIVESIO KI HE MALU'I 'O E NGAAHI KOLOA TUKUFAKAHOLO 'I LALO TAHI

Ko e Fakataha Lahi 'o e Kautaha Fakaako, Fakasaieinisi mo e 'Ulungaanga Tu'ufonua 'a e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha, 'a ia na'e fakahoko 'i Palesi 'i he 'aho 15 'Okatopa ki he 'aho 3 'o Novema 2001, 'i hono fakataha hono 31,

Na'e fakamamafa'i ai 'a e mahu'inga ai 'a e mahu'inga 'a e ngaahi koloa tukufakaholo 'i lalo tahi ko e konga mahu'inga 'o e 'ulungaanga tu'ufonua tukufakaholo 'a e tangata pea ko ha tefito'i konga mahu'inga 'i he hisitolia 'o e kakai, ngaahi pule'anga, pea mo 'enau ngaahi va feveitokai'aki mo 'enau ngaahi 'ulungaanga tukufakaholo 'oku nau tatau ai,

Fakatokanga'i 'a e mahu'inga 'a hono malu'i mo hono tauhi 'a e tu'unga lelei 'o e ngaahi koloa tukufakaholo 'i lalo tahi pea ko e fatongia ko ia 'oku 'i he ngaahi Fonua kotoa,

Fakatokanga'i 'a e lahi 'o e tokanga 'a e kakai ki he pea mo 'enau mahu'inga'ia 'i he koloa tukufakaholo 'i lalo tahi.

'Ilo'i fakapapau 'a e mahu'inga 'a e fekumi, fakamatala mo e ako ki he malu'i mo hono tauhi 'a e tu'unga lelei 'o e ngaahi koloa tukufakaholo 'i lalo tahi,

'Ilo'i fakapapau 'a e mahu'inga 'a e fekumi, fakamatala mo e ako ki he malu'i mo hono tauhi 'a e tu'unga lelei 'o e ngaahi koloa tukufakaholo 'i lalo tahi,

'Ilo'i fakapapau 'a e totonu 'a e kakai ke nau ma'u 'a e ngaahi lelei mei he ngaahi ako pea mo e ngaahi me'a faka-manako 'o e tokanga'i 'o e ngofua 'e 'ikai lava uesia ai 'a e tu'unga totonu 'o e koloa tukufakaholo 'i lalo tahi, pea mo e mahu'inga 'a e ako 'a e kakai mo 'enau tokoni 'oku fai ki he 'ilo, mahu'inga'ia mo malu'i 'o e koloa tukufakaholo ko ia,

'Ilo 'a e mo'oni ko e koloa tukufakaholo 'i lalo tahi 'oku ala uesia 'i hono fakahoko ki ai 'a e ngaahi ngaue ta'e fakamafai, pea mo hono fiema'u 'a e ngaahi founa ngaue 'oku toe malohi ange ke ta'ofi 'a e ngaahi ngaue ko ia,

Fakatokanga'i 'a e fiema'u ke matatali fe'unga 'a e ngaahi uesia kovi 'e ala hoko ki he ngaahi koloa tukufakaholo 'i lalo tahi tupu mei he ngaahi ngaue totonu 'a ia te ne malava ke ne uesia ia,

‘Atikolo 5 – Ngaahi ngaue ‘oku fakahoko ‘oku ne uesia ‘a e koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi

Kuo pau ki he Fonua Memipa takitaha ke nau ngaue’aki ‘a e founa lelei taha ‘e ala lava ke nau fakahoko ke ta’ofi pe fakasi’isi’i ha ngaahi uesia kovi ‘e malava ke tupu mei he ngaahi ngaue kuo fakahoko ‘i hono mafai te ne uesia ‘a e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi.

‘Atikolo 6 – Ngaahi felotoi ‘a e ongo fonua, fakavahefonua pe ngaahi fonua kehe

1. ‘Oku faka’ai’ai ‘a e ngaahi Fonua Memipa ke nau kau atu ki ha ngaahi felotoi ‘o ha ongo fonua, fakavahefonua pe ngaahi fonua kehe pe fakalelei’i ‘a e ngaahi felotoi lolotonga, ki hono tauhi ‘a e tu’unga lelei ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi. Kuo pau ki he ngaahi felotoi kotoa ko ia ke fakahoko ‘o fakatatau ki he ngaahi tu’utu’uni ‘o e Konivesio ni pea kuo pau ‘e ‘ikai te ne fakavaivai’i ‘a hono tu’unga fakamamani lahi. ‘E ngofua ki he ngaahi Fonua, ‘i he ngaahi felotoi ko ia, ke nau ngaue’aki ha ngaahi lao mo e ngaahi tu’utu’uni ‘a ia te ne fakapapai’i ‘e leleiange ‘a hono malu’i ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, ‘i he ngaahi tu’utu’uni ‘oku ‘i he Konivesio ni.
2. ‘E ngofua ki he Fonua ‘oku kau atu ki ha ngaahi felotoi ‘o ha ongo fonua, fakavahefonua pe ngaahi fonua kehe ke fakaafe’i ‘a e ngaahi Fonua ‘oku ‘i ai ‘a ‘enau kaunga tonu, kae tautautefito ki ha kaunga faka-‘ulungaanga tu’ufonua, fakahisitolia pe mahu’inga fakahisitolia, ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi fekau’aki, ke nau kau mai ki he ngaahi felotoi ko ia.
3. Kuo pau ‘e ‘ikai liliu ‘e he Konivesio ni ‘a e ngaahi totonu mo e ngaahi ngaue ‘a e ngaahi Fonua Memipa ‘i he’ene felave’i mo hono malu’i ‘o e ngaahi vaka ngoto, ‘a ia ‘oku ‘ohake mei ha ngaahi felotoi ‘o ha ongo fonua, fakavahefonua pe ngaahi fonua kehe ‘a ia kuo ‘osi aofangatuku kimu’ a hono ngaue’aki, pea tautautefito, ki he ngaahi me’a ‘oku faitatau mo e ngaahi taumu’a ‘o e Konivesio ni.

‘Atikolo 7 - Ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘i he ngaahi potutahi fakalotofonua, ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu mo e potutahi fakavahefonua

1. ‘Oku ‘i ai ‘a e totonu ta’efakangatangata ‘a e ngaahi Fonua Memipa, ‘i he ngaue’aki hono totonu pule tau’ataina, ke pule’i mo fakamafai ‘a e ngaahi ngaue ‘oku fakataumu’a ki he koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘i he ngaahi potutahi fakalotofonua, ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu mo e potutahi fakavahefonua.
2. ‘Oku ‘ikai uesia ‘a e ngaahi felotoi fakavaha’apule’anga kehe mo e ngaahi tu’utu’uni ‘o e lao fakavaha’apule’anga fekau’aki pea mo e malu’i ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, kuo pau ki he Fonua Memipa ke nau

‘Atikolo 1 – Ngaahi ‘uhinga’i lea

1. (a) “koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi” ‘oku ‘uhinga ia ki he ngaahi me’a kotoa pe felave’i pea mo e mo’ui ‘o e tangata ‘oku ne ma’u ‘a e ‘ulungaanga tu’ufonua, fakahisitolia pe mahu’inga fakahisitolia ‘a ia ko hono konga pe kotoa ‘oku ‘i lalo tahi, fakataimi pe hokohoko, ‘o ‘ikai toe si’i hifo ‘i he ta’u ‘e 100 ‘o hange ko e:
  - (i) ngaahi matanga, ngaahi fa’unga, ngaahi fale, ngaahi ngaue fakame’aa mo e sino ‘o ha tangata, fakataha mo honau mahu’inga fakahisitolia mo e tu’unga fakaenatula;
  - (ii) ngaahi vaka, vakapuna mo e ngaahi misini kehe pe ko hano konga, ko hono ngaahi uta pe ngaahi me’a kehe, fakataha mo honau to’onga faka’akiolosia mo fakaenatula; mo e
  - (iii) ngaahi me’a kehe ‘oku ‘i ai honau ‘ulunganganga fakakuongamu’a.
- (b) Kuo pau ‘e ‘ikai ke lau ‘a e ngaahi pamu pea mo e ngaahi uaea kuo fakatoka ‘i kilistahi ko e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi.
- (c) Kuo pau ‘e ‘ikai lau ‘a e ngaahi me’a kuo fokotu’u, kehe mei he ngaahi pamu pea mo e ngaahi uaea kuo fakatoka ‘i kilisitahi pea ‘oku kei ngaue’aki, ko e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi.
2. (a) “Ngaahi Fonua Memipa” ‘oku ‘uhinga ia ki he ngaahi Fonua ‘a ia kuo nau loto ke nau kau mai ki he Konivesio ni pea ‘a ia ‘oku ngaue’aki ai ‘a e Konivesio ni.
- (b) ‘Oku ngaue’aki ‘a e Konivesio ni ki he ngaahi vahefonua ko ia ‘oku lave ki ai ‘i he ‘Atikolo 26, palakalafi 2(b), ‘a ia kuo nau hoko ko e memipa ‘i he Konivesio ni ‘o fakatatau ki he ngaahi tu’unga kuo fakaha ‘i he palakalafi ko ia, pea ki he ngata’anga ko ia, ko e “Ngaahi Fonua Memipa” ‘oku ‘uhinga ki he ngaahi vahefonua ko ia.
3. “UNESCO” ‘oku ‘uhinga ki he Kautaha Fakaako, Fakasaienisi mo e Tukufakaholo ‘a e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha.
4. “Talekita-Lahi” ‘oku ‘uhinga ki he Talekita-Lahi ‘a e UNESCO.
5. “‘Elia” ‘oku ‘uhinga ki he kilisitahi mo e funga kilisitahi pea mo e kelekele ‘i lalo ai, ‘a ia ‘oku fakalaka atu ‘i he ngaahi ngatangata’anga ‘a e mafai fakafonua.
6. “Ngaahi ngaue fakataumu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi” ‘oku ‘uhinga ki he ngaahi ngaue ko hono tefito’i taumu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘a ia ‘e malava ke ne uesia, fakahangatonu pe ta’efakahangatonu, ‘a e koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi.

7. “Ngaahi ngaue ‘e malava ke ne uesia ‘a e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi” ‘oku ‘uhinga ki he ngaahi ngaue ‘a ia, neongo ‘oku ‘ikai ko ‘ene tefito’i taumu’ a ko e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi pe ko ha taha ‘o e ngaahi me’ a ko ia, te ne malava ke ne uesia pe maumau’i ‘a e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi.
8. “Ngaahi vaka mo e ngaahi vakapuna Pule’anga” ‘oku ‘uhinga ki he ngaahi vaka tau mo e ha ngaahi vaka pe vakapuna kehe pe ‘a ia na’ e ma’u pe na’ e fakalele ‘e ha Fonua pea ngaue’aki, ‘i he taimi na’ e ngoto ai, ki he ngaahi taumu’ a ‘a e pule’anga ‘oku ‘ikai fakakomesiale, pea ‘oku faka’ ilonga’i ko e vaka pehe pea ‘oku faka’uhinga’i ko e koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi.
9. “Ngaahi Tu’utu’uni” ‘oku ‘uhinga ki he Ngaahi Tu’utu’uni fekau’aki pea mo e ngaahi ngaue ‘oku fakataumu’ a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, ‘o hange ko ia ‘oku lave ki ai ‘i he ‘Atikolo 33 ‘o e Konivesio ni.

‘Atikolo 2 – Ngaahi taumu’ a mo e ngaahi tefito’i kaveinga

1. ‘Oku fakataumu’ a ‘a e Konivesio ni ke ne fakapapau’i mo fakamalohiange ‘a hono malu’i ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi.
2. Kuo pau ki he ngaahi Fonua Memipa ke nau kau fakataha ‘i hono malu’i ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi.
3. Kuo pau ki he ngaahi Fonua Memipa ke nau tauhi ‘a e tu’unga lelei ‘a e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ki he lelei ‘a e mo’ui ‘a e tangata pea fakahoko ‘o fakatatau pea mo e ngaahi tu’utu’uni ‘o e Konivesio ni.
4. Kuo pau ki he ngaahi Fonua Memipa, ke nau fakahoko fakataha pe fakafaituitui pe ‘i he’ene taau, ‘a e ngaahi founa ngaue kotoa pe ‘oku taau pea fakatatau ki he Konivesio ni pea mo e lao fakavaha’apule’anga, ‘a ia ‘oku fiema’u ke malu’i’aki ‘a e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, ‘o ngaue’aki ki he taumu’ a ni ‘a e founa lelei taha ala ngaue’aki ‘a ia te nau lava ‘o fakahoko pea ke fakahoko ‘o fakatatau ki he ngaahi me’ a te nau lava ‘o fakahoko.
5. Ko hono tauhi ‘a e tu’unga lelei ‘i hono tu’unga totonu ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, kuo pau ke lau ia ko e fuofua me’ a ia ke fakahoko kimu’ a pea faka’ataa pe kau atu ki ha ngaahi ngaue ‘oku fakataumu’ a ki he koloa tukufakaholo ko ‘eni.
6. Kuo pau ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘a ia kuo toe ma’u hake ke tauhi, fakatolonga pea mo pule’i ‘i ha founa te ne fakapapau’i ‘e fuoloa ‘a hono tauhi ‘a hono tu’unga lelei.
7. Kuo pau ke ‘ikai na’ ngaue’aki fakakomesiale ‘a e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi.

8. Fakatatau ki he ngaahi founa fakahoko ngaue ‘a e Fonua pea mo e lao fakavaha’apule’anga, kau ki ai ‘a e Konivesio ‘o e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha ‘i he Lao ‘o e Tahī, kuo pau ‘e ‘ikai ‘i ai ha me’ a ‘i he Konivesio ni ‘e faka’uhinga’i ‘oku ne liliu ‘a e ngaahi tu’utu’uni ‘o e lao fakavaha’apule’anga pea mo e ngaahi founa fakahoko ngaue ‘a e Pule’anga fekau’aki pea mo e ngaahi faka’ataa ki he pule tau’ataina, pe ko ha ngaahi totonu ‘o ha Fonua fekau’aki pea mo ‘enau vaka pe vakapuna faka-Pule’anga.
9. Kuo pau ki he ngaahi Fonua Memipa ke nau fakapapau’i ‘oku ‘oange ‘a e faka’apa’apa totonu ki he ngaahi sino ‘o e tangata kotoa pe ‘oku ‘i he ngaahi potutahi.
10. Kuo pau ki he ngaahi hu atu fakapotopoto ‘oku ‘ikai ala uesia ke siofi pe lekooti ‘a e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i hono tu’unga totonu ke faka’ ai’ ai ko e ‘uhi ke ‘ilolahia, fakatokanga’i pea mo malu’i ‘e he kakai ‘a e koloa tukufakaholo tukukehe ‘a e taimi ‘oku ‘ikai ke faipau ai ‘a e ngaahi hu atu ko ia ki hono malu’i pea mo hono pule’i ‘o e koloa tukufakaholo.
11. Kuo pau ‘e ‘ikai ke ‘i ai ha me’ a ‘e fakahoko pe ha ngaue ‘e fakahoko ‘o makatu’unga ‘i he Konivesio ni te ne fokotu’u ha ngaahi makatu’unga ke ‘eke’i, fakakikihi’i pe fakahalaki ha ‘eke ki he pule tau’ataina pe mafai ‘o ha fonua.

‘Atikolo 3 – Va ‘o e Konivesio ni pea mo e Konivesio ‘a e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha ‘i he Lao ‘o e Tahī

Kuo pau ‘e ‘ikai uesia ‘e ha me’ a ‘i he Konivesio ni ‘a e ngaahi totonu, mafai mo e ngaahi fatongia ‘o e ngaahi Fonua ‘i he lao fakavaha’apule’anga, kau ki ai ‘a e Konivesio ‘a e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha ki he Lao ‘o e Tahī. Kuo pau ki he Konivesio ni ke faka’uhinga’i mo ngaue’aki ‘i he tu’unga ‘o e pea ‘i ha founa ‘oku faitatau mo e lao fakavaha’apule’anga, kau ki ai mo e Konivesio ‘a e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha ki he Lao ‘o e Tahī.

‘Atikolo 4 – Va pea mo e lao ki he fakahaofi pea mo e lao ki hono ma’u

Kuo pau ki he ngaue felave’i mo e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘a ia ‘oku ngaue’aki ki ai ‘a e Konivesio ni ke ‘ikai pule’i ‘e he lao ki he fakahaofi pe lao ki hono ma’u, tukukehe kapau:

- (a) kuo fakamafai ‘e ha ma’u mafai fe’unga; pea
- (b) ‘oku faipau kakato ki he Konivesio ni; pea
- (c) fakapapau’i ‘oku matu’aki malu’i ‘aupito ‘a e koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi kuo ma’u mai.

6. ‘I he ngaahi fepotalanoa’aki fokotu’utu’u, fakahoko ‘o e ngaahi ngaue, fakahoko ‘o e ngaahi fekumi mo e/pe tukuatu ‘o e ngaahi fakamafai ‘o fakatatau ki he ‘Atikolo ni, kuo pau ki he Fonua Fokotu’utu’u ke ne fakahoko ia ma’ae Ngaahi Fonua Memipa fakalukufua ka e ‘ikai ko ‘ene kaunga tokotaha pe ‘o’ona. Kuo pau ke ‘ikai na’a hoko ‘a e ngaue ko ia ko ha taumu’a ‘oatu ha ngaahi totonu fakamanako pe fakamafai ‘oku ‘ikai ke tu’utu’uni ‘i he lao fakavaha’apule’anga, kau ai ‘a e Konivesio ‘a e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha ki he Lao ‘o e Tahi.
7. Fakatatau ki he ngaahi tu’utu’uni ‘o e palakalafi 2 mo e 4 ‘o e ‘Atikolo ni, kuo pau ‘e ‘ikai ‘i ai ha ngaue ‘oku fakataumu’a ki he ngaahi vaka mo e vakapuna ‘o e Pule’anga ‘e fakahoko te’eki ke ‘i ai ha felotoi ‘a e Fonua ‘o nautolu ‘a e fuka ‘oku fusi ‘i he vaka ko ia pea mo e Fonua Fokotu’utu’u.

‘Atikolo 11 – Lipooti mo e fanongonongo ‘i he ‘Elia

1. ‘Oku ‘i ai ‘a e fatongia ‘a e Ngaahi Fonua Memipa ke malu’i ‘a e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘i he ‘Elia ‘o fakatatau ki he Konivesio ni pea mo e ‘Atikolo 149 ‘o e Konivesio ‘a e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha ki he Lao ‘o e Tahi. Ko ia ai, ‘i he taimi ko e tangata’i fonua pe ko ha vaka ‘oku fusi ai ha fuka ‘o ha Fonua Memipa, ‘oku ma’u pe taumu’a ke ne fakahoko ha ngaue fakataumu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘oku tu’u ‘i he ‘Elia, kuo pau ke fiema’u ‘e he Fonua Memipa ‘a e taha tangata’i fonua pe ko e ‘eikivaka ‘o e vaka ke lipooti ange ki ai ‘a e ma’u pe ngaue ke fakahoko ko ia.
2. Kuo pau ki he Ngaahi Fonua Memipa ke ne fanongonongo ki he Talekita Lahi mo e Sekelitali Lahi ‘o e Ma’u Mafai Fakavaha’apule’anga ki he Kilisitahi ‘a e ngaahi ma’u pe ngaahi ngaue ke fakahoko ko ia kuo lipooti ange ki ai.
3. Kuo pau ki he Talekita Lahi ke ne tuku atu ‘i he vave taha ki he Ngaahi Fonua Memipa kotoa pe ha fakamatala kuo tuku atu ki ai ‘e he Ngaahi Fonua Memipa.
4. ‘E ngofua ki ha Fonua Memipa pe ke ne fakaha ki he Talekita Lahi ‘a ‘ene kaunga ki hono fale’i ‘i he founa ke fakapapau’i ‘a hono malu’i lelei ‘o e koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ko ia. Kuo pau ki ha fakaha pehe ke makatu’unga ‘i ha kaunga tonu ki he koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘oku fekau’aki mo ia, tautautefito fekau’aki mo e ngaahi totonu fakamanako ‘o e ngaahi Fonua ki he tupu’anga faka’ulungaanga tu’ufonua, fakahisitolia pe mahu’inga fakahisitolia.

‘Atikolo 12 – Malu’i ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘i he ‘Elia

1. Kuo pau ‘e ‘ikai foaki ki ha ngaue ‘oku fakataumu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘oku ‘i he ‘Elia tukukehe ‘o fakatatau ki he ngaahi tu’utu’uni ‘o e ‘Atikolo ni.

fiema’u ke fakahoko ‘a e ngaahi Tu’utu’uni ko ia ki he ngaahi ngaue ‘oku fakataumu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘i honau ngaahi potutahi fakalotofonua, ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu mo e potutahi fakavahefonua.

3. ‘I he ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu pea mo e potutahi fakavahefonua, ‘i he ngaue’aki ‘a e pule tau’ataina pea mo hono ngaue’aki ‘a e ngaahi founa ngaue fakalukufua ‘oku ngaue’aki ‘e he ngaahi Fonua, kuo pau ki he ngaahi Fonua Memipa ke fakaha ki he Fonua ‘o nautolu ‘a e fuka ‘oku fusi ‘a ia ko ha Fonua Memipa ki he Konivesio ni, ‘i he ‘uhinga ke fengau’aki ‘i he ngaahi founa lelei taha ki hono malu’i ‘o e ngaahi vaka mo e vakapuna ‘a e Pule’anga, pea ‘o kapau ‘e ala lau ko ia, ko e ngaahi Fonua kehe ‘oku ‘i ai hano kaunga tonu, faka’ulungaanga tu’ufonua, fakahisitolia pe mahu’inga fakahisitolia, ki he ‘ene felave’i pea mo hono ma’u ‘o e ngaahi vaka mo e vakapuna ‘a e Pule’anga ko ia ‘i he ngaahi potutahi fakalotofonua, ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu mo e potutahi fakavahefonua.

‘Atikolo 8 – Ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘i he konga tahi fepikitaki

‘Oku ‘ikai ‘i ai ha uesia ki he ‘Atikolo 9 mo e 10, pea fakatatau ki he ‘Atikolo 303, palakalafi 2, ‘o e Konivesio ‘a e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha ki he Lao ‘o e Tahi, ‘e ngofua ki he ngaahi Fonua Memipa ke pule’i mo fakamafai ‘a e ngaahi ngaue ‘oku fakataumu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘i honau konga tahi fepikitaki. ‘I he’ene pehe, kuo pau ke nau fiema’u ke ngaue’aki ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni.

‘Atikolo 9 – Lipooti mo e fanongonongo ‘i he konga tahi faka’ekonomika mavahe mo e konga fonua konitinentale

1. Ko e ngaahi Fonua Memipa kotoa pe ‘oku ‘i ai honau fatongia ke malu’i ‘a e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘i he konga tahi faka’ekonomika mavahe pea mo e konga fonua konitinentale ‘o fakatatau ki he Konivesio ni.

Koia ai:

- (a) kuo pau ki ha Fonua Memipa ke ne fiema’u, ‘i he taimi ko ha taha tangata’i fonua, pe vaka ‘oku fusi ai hono fuka, ‘oku ne ma’u pe ‘oku taumu’a ke ne kau atu ki he ngaahi ngaue fakataumu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘a ia ‘oku ‘i honau konga tahi faka’ekonomika mavahe pe ko e konga fonua konitinentale, kuo pau ki he taha tangata’i fonua ko ia pe koe ‘eikivaka ke ne lipooti ‘a e ma’u pe ko e ngaue ‘oku fakahoko ko ia;
- (b) ‘i he konga tahi faka’ekonomika mavahe pe konga fonua konitinentale ‘o ha Fonua Memipa kehe;

- (i) kuo pau ki he ngaahi Fonua Memipa ke nau fiema’u ‘a e taha tangata’i fonua pe koe ‘eikivaka ‘o e vaka ke ne lipooti ‘a e mau pe ngaue ‘oku fakahoko ko ia ki ai pea ki he ngaahi fonua memipa kehe.
  - (ii) ‘e ala fetongi ‘aki eni, kuo pau ki he Fonua Memipa ke ne fiema’u ‘a e taha tangata’i fonua pe ‘eikivaka ‘o e vaka ke ne lipooti ‘a e ma’u pe ngaue ke fakahoko ko ia pea kuo pau ke fakapapau’i ‘oku tuku atu ‘i he vave mo lelei ‘a e ngaahi lipooti ko ia ki he ngaahi Fonua Memipa kehe.
2. ‘I hono tuku atu ‘o e tohi ki hono ngaue’aki, tali, paasi pe faitatau mo ia, kuo pau ki ha Fonua Memipa ke ne fakaha ‘a e founa ‘a ia ke tuku atu ai ‘a e ngaahi lipooti ‘i he palakalafi 1(b) ‘o e ‘Atikolo ni.
  3. Kuo pau ke fakaha ‘e he Fonua Memipa ki he Talekita Lahi ‘a e ngaahi ma’u pea mo e ngaahi ngaue kuo lipooti ki ai ‘i he palakalafi 1 ‘o e ‘Atikolo ni.
  4. Kuo pau ke faka’ataa ‘e he Talekita-Lahi ‘i he vave taha ki he ngaahi Fonua Memipa kotoa pe ha fakamatala na’e fakaha ki ai ‘i he palakalafi 3 ‘o e ‘Atikolo ni.
  5. ‘E ngofua ki ha Fonua Memipa ke ne fakaha ki he Fonua Memipa ‘a ia ko hono kongatahi faka’ekonomika mavahe pe ko e kongatahi fonua konitinentale ‘a ia ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, ‘a ‘enau fekau’aki ‘o fakaha ai ‘a e founa ke fakapapau’i ‘oku malu’i lelei ‘a e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ko ia. Kuo pau ki ha fakaha pehee ke makatu’unga ‘i ha’ane kaunga tonu, tautautefito ki he kaunga faka’ulungaanga tu’ufonua, fakahisitolia pe mahu’inga fakahisitolia, ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘oku fekau’aki mo ia.

‘Atikolo 10 – Malu’i ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘i he kongatahi faka’ekonomika mavahe mo e kongatahi fonua konitinentale

1. Kuo pau ‘e ‘ikai foaki ha fakangofua ki ha ngaue ‘oku fakataumu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘a ia ‘oku ‘i he kongatahi faka’ekonomika mavahe pe ‘i he kongatahi fonua konitinentale tukukehe ‘o ka fakahoko ‘o fakatatau ki he ngaahi tu’utu’uni ‘o e ‘Atikolo ni.
2. ‘Oku ‘i ai ‘a e ngofua ‘o ha Fonua Memipa ‘a ia ko hono kongatahi faka’ekonomika mavahe pe kongatahi fonua konitinentale ke nau tapui pe fakamafai ha ngaue ‘oku fakataumu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ko ia ke ta’ofi mei hono uestia ‘a hono ngaahi totonu pule tau’ataina pe mafai ‘o hange ko ia ‘oku tu’utu’uni ‘i he lao fakavaha’apule’anga ‘o kau ki ai mo e Konivesio ‘a e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha ‘i he Lao ‘o e Tahi.

3. ‘I hano ma’u ‘o ha ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi pe ‘oku taumu’a ke fakahoko ‘a e ngaue kuo pau ke fakataumu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘i ha kongatahi faka’ekonomika mavahe pe kongatahi fonua konitinentale ‘o ha Fonua Memipa, kuo pau ki he Fonua Memipa ko ia ke:
  - (a) fepotalanoa’aki mo e ngaahi Fonua Memipa kehe ‘a ia kuo nau fakaha ha kaunga ‘i he ‘Atikolo 9, palakalafi 5, ‘a e founa lelei taha ke malu’i’aki ‘a e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi;
  - (b) fokotu’utu’u fakatu’unga ‘a e ngaahi fepotalanoa’aki ko ia ko e “Fonua fokotu’utu’u”, tukukehe ‘o ka fakaha mahino ‘oku ‘ikai ke ne loto ke fakahoko ia, ‘a ia kuo ‘osi fakaha ‘e he Fonua Memipa ‘a ‘enau kaunga ‘i he ‘Atikolo 9, palakalafi 5, kuo pau ke ne fokotu’u ha Fonua fokotu’utu’u.
4. ‘O ‘ikai uestia ‘a e ngaahi fatongia ‘o e ngaahi Fonua Memipa ke malu’i ‘a e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘aki hono fakakaukau’i ‘a e ngaahi founa ala ngaue’aki ‘o fakatatau ki he lao fakavaha’apule’anga ke ta’ofi ha fakatu’utamaki ‘e hoko ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, kau ai ‘a e kaiha’a, ‘e ngofua ki he Fonua fokotu’utu’u ke nau fakahoko ‘a e ngaahi founa kotoa pe ‘e ala fakahoko, mo e/pe ‘oatu ha me’a ‘e ngaahi fakangofua ‘e fiema’u ‘o fakatatau ki he Konivesio ni pea kimu’a ‘a e ngaahi fepotalanoa’aki, ke ta’ofi ‘a e ngaahi fakatu’utamaki ‘e hoko ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, ‘o tatau ai pe pe ko e tupunga mei he ngaahi ngaue fakahoko ‘e he tangata pe ko ha ‘uhinga kehe, kau ai ‘a e kaiha’a. ‘E ngofua ‘i hono fakahoko ‘o e ngaahi founa ko ia ke kole ha tokoni mei he ngaahi Fonua Memipa kehe.
5. Ko e Fonua Fokotu’utu’u:
  - (a) kuo pau ke ne fakahoko ‘a e ngaahi founa ki he malu’i ‘a ia kuo felotoi ki ai ‘a e ngaahi Fonua na’a nau fepotalanoa’aki, ‘a ia ‘oku kau ki ai ‘a e Fonua Fokotu’utu’u, tukukehe ka koe ngaahi Fonua na’a nau fepotalanoa’aki, ‘a ia ‘oku kau ki ai ‘a e Fonua Fokotu’utu’u, kuo nau felotoi ke fakahoko ‘e ha Fonua Memipa kehe ‘a e ngaahi founa ngaue ko ia;
  - (b) kuo pau ke tuku atu ‘a e ngaahi fakamafai kotoa pe ‘oku fiema’u ki he ngaahi founa ko ia na’e felotoi ki ai ‘o fakatatau ki he Ngaahi Tu’utu’uni, tukukehe ka koe ngaahi Fonua na’a nau fepotalanoa’aki, ‘a ia ‘oku kau ki ai ‘a e Fonua Fokotu’utu’u, kuo nau felotoi ke tuku atu ‘a e ngaahi fakamafai ko ia ‘e ha Fonua Memipa kehe.
  - (c) ‘e ngofua ke fakahoko ‘a e ngaahi fekumi kimu’a ko ia ‘e fiema’u fekau’aki pea mo e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi pea kuo pau ke ne tuku atu ‘a e ngaahi fakamafai ko ia ‘e fiema’u ki ai, pea kuo pau ke fakahoko ‘i he vave taha ki he Talekita Lahi ‘a e ngaahi ola, ‘a ia ‘e tuku atu ‘e ia ‘a e ngaahi fakamatala ko ia ke ‘ataa ki he Ngaahi Fonua Memipa kehe.

tukufakaholo, feitu’u ‘oku ‘i ai ‘a e koloa tukufakaholo, koloa tukufakaholo kuo keli hake pe ma’u hake ‘a ia ‘oku ‘ikai fakahoko ‘o fakatatau ki he Konivesio ni pe ‘oku ne maumau’i ‘a e lao fakavaha’apule’anga, ngaahi founa fakasaenisi mo fakatekinolosia angamaheni, pea mo e ngaahi fakalalaka fakalao felave’i mo e ngaahi koloa tukufakaholo ko ia.

3. Ko e ngaahi fakamatala ‘oku tuku atu ‘i he vaha’a ‘o e ngaahi Fonua Memipa, pe ‘i he vaha’a ‘o e UNESCO mo e ngaahi Fonua Memipa, fekau’aki mo hono ma’u pe ko e feitu’u ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, kuo pau ke fakahoko ‘o fenapasi mo honau ngaahi lao fakafonua, ke tauhi ia ke malu pea tuku atu ki he kau ma’u mafai fe’unga ‘o e Ngaahi Fonua Memipa ‘i ha pehee ‘e ala lava tupu ha fakatu’utamaki ‘i hono tuku atu ‘a e ngaahi fakamatala ko ia pe te ne ala uesia ‘a hono tauhi ‘a e tu’unga lelei ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ko ia.
4. Kuo pau ki he Fonua Memipa takitaha ke nau fakahoko ‘a e ngaahi founa kotoa pe ‘e ala ngaue’aki ke tuku atu ‘a e fakamatala, kau ai ‘a e ngaahi tanaki’anga fakamatala fakavaha’apule’anga felave’i mo e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘a ia na’e keli pe ma’u ‘oku ‘ikai ke fakatatau ki he Konivesio ni pe ‘oku ne maumau’i ‘a e lao fakavaha’apule’anga.

‘Atikolo 20 – Fakaha ke ‘ilo ‘e he kakai

Kuo pau ki he Fonua Memipa takitaha ke nau fakahoko ‘a e ngaahi founa kotoa pe ala ngaue’aki ke tuku atu ke ‘ilolahia ‘e he kakai ‘a e mahu’inga mo e ‘aonga ‘a e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi pea mo e mahu’inga ‘a hono malu’i ‘o fakatatau ki he Konivesio ni.

‘Atikolo 21 – Ako ki he ngaahi me’a mahu’inga fakahisitolia ‘i lalo tahi

Kuo pau ki he Ngaahi Fonua Memipa ke nau kau atu ki hono fakahoko ‘o e ngaahi ako ki he ngaahi me’a mahu’inga fakahisitolia ‘i lalo tahi, ‘i he ngaahi founa ki hono tauhi ke tolonga ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi mo e, ‘i ha ngaahi tu’unga ‘e felotoi ki ai, ‘i hono hiki ‘o e ngaahi tekinolosia felave’i mo e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi.

‘Atikolo 22 – Kau ma’u mafai fe’unga

1. Ko e ‘uhi ke fakapapai’i ‘a hono fakahoko lelei ‘o e Konivesio ni, kuo pau ki he ngaahi Fonua Memipa ke nau fokotu’u ha kau ma’u mafai fe’unga pe fakalelei’i ‘a e kau ma’u mafai lolotonga ‘i hano fiema’u, ki he taumu’a ki hono tu’utu’uni ke fokotu’u, tauhi mo tauhi ke kakato ‘o ha tauhi’anga ‘o ha ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, ko hono malu’i lelei, tauhi ke tolonga, tuku atu mo hono pule’i ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, pea pehe ki he fekumi mo e ako.
2. Kuo pau ki he ngaahi Fonua Memipa ke nau fakahoko ki he Talekita Lahi ‘a e ngaahi hingoa mo e ngaahi tu’asila ‘a honau ma’u mafai takitaha felave’i mo e koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi.

2. Kuo pau ke fakaafe’i ‘e he Talekita Lahi kotoa ‘a e ngaahi Fonua Memipa ‘a ia kuo nau fakaha ‘a ‘enau kaunga ‘i he ‘Atikolo 11, palakalafi 4, ke fepotalanoa’aki ‘i he founa lelei taha ki hono malu’i ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, pea ke fokotu’u ha Fonua Memipa ke ne fokotu’utu’u ‘a e ngaahi fepotalanoa’aki ko ia ke hoko ia ko e “Fonua Fokotu’utu’u”. Kuo pau ki he Talekita Lahi ke ne toe fakaafe’i foki mo e Ma’u Mafai Fakavaha’apule’anga ki he Kilisitahi ke nau kau mai ki he ngaahi fepotalanoa’aki ko ia.
3. ‘E ngofua ki he ngaahi Fonua memipa kotoa pe ke nau fakahoko ‘a e ngaahi founa kotoa pe ‘e ala ngaue’aki fakatatau ki he Konivesio ni, ‘o kapau ‘e fiema’u kimu’a ‘a e fepotalanoa’aki, ke ta’ofi ha hoko ha fakatu’utamaki ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, ‘o tatau ai pe pe koe tupunga mei he ngaue fakahoko ‘e he tangata pe ha toe ngaue kehe ‘o kau ai ‘a e kaiha’.
4. Kuo pau ki he Fonua Fokotu’utu’u ke:
  - (a) fakahoko ‘a e ngaahi founa ko ia ki he malu’i ‘a ia kuo felotoi ki ai ‘a e ngaahi Fonua fepotalanoa’aki, ‘a ia ‘e kau ai ‘a e Fonua Fokotu’utu’u, tukukehe kapau koe ngaahi Fonua fepotalanoa’aki, ‘a ia ‘oku kau ai ‘a e Fonua Fokotu’utu’u, kuo nau felotoi ke fakahoko ‘e he Fonua Memipa kehe ‘a e ngaahi founa ko ia; mo
  - (b) tuku atu ‘a e ngaahi fakamafai kotoa pe ‘oku fiema’u ki he ngaahi founa kuo felotoi ki ai, ‘o fakatatau ki he Konivesio ni, tukukehe ‘o kapau ko e ngaahi Fonua fepotalanoa’aki, kau ki ai ‘a e Fonua Fokotu’utu’u, kuo nau felotoi ke tuku atu ‘a e ngaahi fakamafai ko ia ‘e he Fonua Memipa kehe.
5. ‘E ngofua ki he Fonua Fokotu’utu’u ke ne fakahoko ha fekumi kimu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi pea kuo pau ke tuku atu ‘a e ngaahi fakamafai kotoa pe ‘oku fiema’u ki ai, pea kuo pau ke fakaha ‘i he vave taha ki he Talekita Lahi ‘a e ngaahi ola, ‘a ia kuo pau ke ne fakaha ‘e ia’ a e ngaahi fakamatala ko ia ki he Ngaahi Fonua Memipa kehe.
6. ‘I he ngaahi fepotalanoa’aki fokotu’utu’u, fakahoko ‘o e ngaahi founa, fakahoko ‘o e ngaahi fekumi, moe/pe tuku atu ‘o e ngaahi fakamafai ‘o fakatatau ki he ‘Atikolo ni, kuo pau ki he Fonua Fokotu’utu’u ke ne fakahoko ‘a e ngaahi me’a ki he lelei fakalukufua ‘a e tangata, ma’ae ngaahi Fonua Memipa kotoa. Kuo pau ke matu’aki fakatokanga’i ‘aupito ‘a e ngaahi totonu fakamanako ‘a e ngaahi Fonua ki he tupu’anga faka’ulungaanga tu’ufonua, fakahisitolia mo e mahu’inga fakahisitolia ‘i he’ene felave’i mo e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi fekau’aki mo ia.
7. Kuo pau ‘e ‘ikai ha Fonua Memipa te ne fakahoko pe fakamafai ha ngaahi ngaue fakataumu’a ki he ngaahi vaka mo e vakapuna ‘o ha Fonua ‘i he ‘Elia kuo te’eki ke ma’u ha fakangofua mei he Fonua ‘onautolu ‘a e fuka ‘oku fusi ‘i ai.

‘Atikolo 13 – Faka’ataa mei he pule tau’ataina

Ko e ngaahi vakatau mo e ngaahi vaka fakapule’anga pe vakapuna tau kehe ‘oku faka’ataa mei he pule tau’ataina, ‘a ia ‘oku fakalele ki he ngaahi taumu’ a ‘oku ‘ikai fakakomesiale, ‘oku ngaue pe ‘i he tu’unga angamaheni, pea ‘ikai ke kau ki ha ngaahi ngaue ‘oku fakataumu’ a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, kuo pau ‘e ‘ikai ke nau fatongia ‘aki kinautolu ‘a hono lipooti ‘a e ngaahi ma’u ‘o ha ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘i he ‘Atikolo 9, 10, 11 mo e 12 ‘o e Konivesio ni. Neongo ia, kuo pau ki he ngaahi Fonua Memipa ke nau fakapapau’i, ‘aki ‘enau ngaue’aki ‘a e ngaahi founa taau ‘oku ‘ikai te ne maumau’i ‘a e ngaahi ngaue pe founa fakahoko ngaue ‘a e ngaahi vakatau pe ngaahi vaka fakapule’anga kehe pe vakapuna tau ‘oku faka’ataa mei he pule tau’ataina ‘a ia ‘oku ngaue’aki ki he ngaahi taumu’ a ‘ikai fakakomesiale, ke nau faipau ki he taupotu taha ‘oku fakapotopoto pea ala lava, ki he ‘Atikolo 9, 10, 11 mo e 12 ‘o e Konivesio ni.

‘Atikolo 14 – Pule’i ‘o e hu atu ki he vahefonua, ngaue’aki mo e ma’u

Kuo pau ki he Ngaahi Fonua Memipa ke nau fakahoko ha ngaahi founa ke ta’ofi’aki ‘a e hu atu ki honau vahefonua, fakahoko hono ngaue’aki, pe ko hono ma’u ‘o e, ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘a ia ‘oku hu atu mo/pe ma’u ta’efakalao, ‘a ia koe ma’u ko ia na’e ‘ikai fakatatau ki he Konivesio ni.

‘Atikolo 15 – ‘Ika ngaue’aki ‘a e ngaahi ‘elia ‘i he mafai ‘o e Ngaahi Fonua Memipa

Kuo pau ki he Ngaahi Fonua Memipa ke nau fakahoko ha ngaahi founa ke tapui ‘a hono ngaue’aki ‘i honau vahefonua, kau ai honau ngaahi taulanga tahi, pea pehe ki he ngaahi ‘otu motu fa’u ‘e he tangata, ngaahi me’a kuo fokotu’u mo e ngaahi fa’unga ‘oku ‘i honau mafai pe pule ta’efakangatangata ki ai, mei he kau atu ki ha ngaue ‘oku fakataumu’ a ki ha ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘a ia ‘oku ‘ikai ke fakatatau ki he Konivesio ni.

‘Atikolo 16 – Ngaahi founa fakahoko ngaue felave’i mo e kakai mo e ngaahi vaka

Kuo pau ki he Ngaahi Fonua Memipa ke nau fakahoko ‘a e ngaahi founa kotoa pe ‘e ala lava ke fakapapau’i ko honau kakai mo e ngaahi vaka, ‘oku fusi ai honau fuka, ‘oku ‘ikai ke nau kau ‘i ha ngaue fakataumu’ a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘i ha founa ‘oku ‘ikai ke fakatatau ki he Konivesio ni.

‘Atikolo 17 – Ngaahi fakangatangata

1. Kuo pau ki he Fonua Memipa takitaha ke nau hilifaki ha ngaahi fakangatangata ‘i hono maumau’i ‘o e ngaahi founa kuo ngaue’aki ke fakahoko ‘a e Konivesio ni.

2. Kuo pau ko e ngaahi fakangatangata ‘e ala ngaue’aki felave’i mo e ngaahi maumau lao ke fe’unga ‘a hono mamafa ke lelei ‘a hono fakapapau’i ‘e faipau ki he Konivesio ni pea ke fakasi’isi’i ‘a e ngaahi maumau lao mei ha’ a ne hoko pea kuo pau ke ta’ofi ‘a e ma’u ha lelei ‘a e kau maumau lao mei he ‘enau ngaahi ngaue ta’efakalao na’e fakahoko.
3. Kuo pau ki he Ngaahi Fonua Memipa ke nau fengau’e’aki fakataha ke fakapapau’i ‘oku fakahoko ‘a e ngaahi fakangata kuo hilifaki ‘i he ‘Atikolo ni.

‘Atikolo 18 – Puke mo to’o ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi

1. Kuo pau ki he Fonua Memipa takitaha ke nau fakahoko ha ngaahi founa ke tu’utu’uni ki hono puke ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘i hono vahefonua ‘a ia na’e ma’u ‘i ha founa ‘oku ‘ikai fakatatau ki he Konivesio ni.
2. Kuo pau ki he Fonua Memipa ke ne lekooti, malu’i mo fakahoko ‘a e ngaahi founa kotoa pe ‘oku fakapotopoto ke tauhi ke maau ‘a e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘i he Konivesio ni.
3. Kuo pau ki he Fonua Memipa takitaha ke nau fakaha ki he Talekita Lahi mo ha Fonua kehe pe ‘oku ‘i ai ha’ a nau kaunga tonu, tautefito ki he kaunga faka’ulungaanga tu’ufonua, fakahisitolia pe mahu’inga fakahisitolia ki he koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi fekau’aki mo ia ‘o ha puke ‘o ha koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi na’e fakahoko ‘i he Konivesio ni.
4. Kuo pau ki ha Fonua Memipa kuo nau puke ha ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ke nau fakapapau’i ko hono to’o ko e taumu’ a ki he lelei ‘a e kakai, pea fakatokanga’i ai ‘a e fiema’u ke tauhi ke tolonga pea mo fakatotolo, ‘a e fiema’u ke fakatahataha’i ‘a e ngaahi me’a kuo movetevete; ‘a e fiema’u ke ‘ataa ki he kakai, faka’ali’ali mo e ‘ako; pea mo e ngaahi kaunga ‘o ha Fonua ‘oku ‘i ai ha’ane kaunga tonu ki ai tautefito ki ha’ane kaunga faka’ulungaanga tu’ufonua, fakahisitolia pe mahu’inga fakahisitolia, felave’i mo e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi.

‘Atikolo 19 – Fengau’e’aki fakataha mo e vahevahe ‘a e fakamatala

1. Kuo pau ki he ngaahi Fonua Memipa ke nau fengau’e’aki fakataha mo fetokoni’aki ‘i hono malu’i mo pule’i ‘a e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘i he Konivesio ni, kau ai, ‘i he taimi ‘e ala lava, ‘a e ngaue fakataha ‘i hono fakatotolo’i, keli, lekooti, tauhi ke tolonga, ako ki he pea mo hono fakamatala’i ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ko ia.
2. Ki he ngata’anga ‘a ia ‘oku fenapasi mo e ngaahi taumu’ a ‘o e Konivesio ni, ‘oku fatongia ‘aki ‘e he Fonua Memipa takitaha ‘a hono vahevahe atu ‘a e ngaahi fakamatala ki he ngaahi Fonua Memipa kehe fekau’aki mo e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, kau ai ‘a hono ma’u ‘o e ngaahi koloa

‘Atikolo 31 – Ngaahi Fakatonutonu

1. ‘E ngofua ki ha Fonua Memipa, ‘i ha fetu’utaki fakafaitohi ‘oku fakatu’asila ki he Talekita Lahi, ke ne fokotu’u atu ha ngaahi fakatonutonu ki he Konivesio ni. Kuo pau ki he Talekita Lahi ke ne tufaki takai ‘a e ngaahi fetu’utaki ko ia ki he ngaahi Fonua Memipa kotoa. Kapau, ‘i loto ‘i he mahina ‘e ono mei he ‘aho na’e tufaki takai ai ‘a e fetu’utaki ko ia, kuo te’eki ke fakahoko ha tali ‘oku loto ki ai ha tokolahi hake ‘i he vaeua ‘o e ngaahi Fonua Memipa, kuo pau ki he Talekita Lahi ke ne tuku atu ‘a e fokotu’u ko ia ‘i he fakataha hoko ‘a e Fakataha ‘a e Ngaahi Fonua Memipa ki hono alea’i pea mo ha faingamalie ‘e ala ‘o ngaue’aki.
2. Kuo pau ke ngaue’aki ‘a e ngaahi fakatonutonu ‘e he vahe ua ‘e tolu ‘o e tokolahi ‘o e Ngaahi Fonua Memipa ‘a ia ‘oku nau ‘i ai pea ‘oku nau paloti.
3. ‘I he taimi ‘oku ngaue’aki ai, kuo pau ki he ngaahi fakatonutonu ki he Konivesio ke fakahoko fakatatau ki he fakamo’oni, tali, fakangofua pe ngaue’aki ‘e he ngaahi Fonua Memipa.
4. Kuo pau ke ngaue’aki ‘a e ngaahi fakatonutonu, ka ‘e taafataha pe fekau’aki ki he ngaahi Fonua Memipa ‘a ia kuo fakamo’oni, tali, fakangofua, pe ngaue’aki kinautolu, ‘i he mahina ‘e tolu hili ‘a e ‘aho na’e fakahu atu ai ‘e he Fonua ko ia ‘a ‘ene tohi fakalao ‘o e fakamo’oni, tali, fakangofua pe ngaue’aki.
5. Ko e Fonua pe vahefonua ‘a ia ‘oku hoko ko ha Memipa ki he Konivesio ni hili ‘a e kamata ngaue’aki ‘o e ngaahi fakatonutonu ‘o fakatatau ki he palakalafi 4 ‘o e ‘Atikolo ni, kuo pau ke lau ia, ‘o ‘ikai ‘i ai ha taumu’ a kehe ‘a e Fonua pe vahefonua ko ia:

(a) ko ha Memipa ‘o e Konivesio ni ‘i hono fakatonutonu; pea

(b) ko e Memipa ‘o e Konivesio ‘oku ‘ikai ke fakatonutonu ‘i he’ene felave’i mo ha Fonua Memipa ‘oku ‘ikai ke kau ki he fakatonutonu.

‘Atikolo 32 – Fakaanga’i

1. ‘E ngofua ki ha Fonua Memipa, ke ne fakaha ‘i ha tohi, ‘o fakaanga’i ‘a e Konivesio ni, ‘o fakatu’asila ki he Talekita Lahi.
2. Kuo pau ki hono fakaanga’i ko ia ke fakahoko ‘i he mahina ‘e hongofulu-ma-ua hili ‘a e ‘aho hono ma’u ‘o e tohi fakaha, tukukehe kapau ‘oku fakaha ai ha ‘aho ‘amui ange.
3. Kuo pau ‘e ‘ikai uesia ‘e he fakaanga’i koia ha fatongia ‘o ha Fonua Memipa ke fakakato ha ngaahi ngaue ‘a ia kuo tu’utu’uni ‘i he Konivesio ni ‘a ia kuo pau ke fakahoko ‘o fakatatau ki he lao fakavaha’apule’anga ‘a ia ‘oku tu’u tau’ataina mei he Konivesio ni.

‘Atikolo 23 – Fakataha ‘a e ngaahi Fonua Memipa

1. Kuo pau ki he Talekita Lahi ke ne ui ha Fakataha ‘o e Ngaahi Fonua Memipa ‘i loto ‘i he ta’u ‘e taha mei he kamata ngaue’aki ‘o e Konivesio ni pea hili ia, tu’o taha ‘i he ta’u ‘e ua kotoa pe. ‘I ha kole ‘oku fakahoko mei kongahoko ‘o e Fonua Memipa, kuo pau ki he Talekita Lahi ke ne ui ha Fakataha Makehe ‘a e Ngaahi Fonua Memipa.
2. Kuo pau ki he Fakataha ‘a e Ngaahi Fonua Memipa ke nau tu’utu’uni ki honau ngaahi fatongia mo e ngaahi ngaue.
3. Kuo pau ki he Fakataha ‘a e Ngaahi Fonua Memipa ke nau ngaue’aki ‘a ‘enau ngaahi Tu’utu’uni Fakahoko Ngaue ‘a kinautolu.
4. ‘E ngofua ki he Fakataha ‘a e Ngaahi Fonua Memipa ke nau fokotu’u ha Sino Fale’i Fakasaienisi mo Fakatekinikale ‘o kau ki ai ‘a e kau mataotao kuo fili ‘e he Ngaahi Fonua Memipa ‘aki ‘enau fakakaukau’i ‘a e ngaahi tefito’i kaveinga ki he vahevahe totonu fakasiokalafi pea moe fiema’u ke faitatau ‘a e tangata mo fefine.
5. Kuo pau ki he Sino Fale’i Fakasaienisi mo e Fakatekinikale ke nau tokoni fe’unga ki he Fakataha ‘a e Ngaahi Fonua Memipa ‘i he ngaahi fehu’i ‘oku natula fakasaienisi pe fakatekinikale fekau’aki mo hono fakahoko ‘o e Ngaahi Tu’utu’uni.

‘Atikolo 24 – Sekelitali ki he Konivesio ni

1. Kuo pau ki he Talekita Lahi ke ne tokanga’i ‘a e ngaahi ngaue fakasekelitali ki he Konivesio ni.
2. Kuo pau ke kau ‘i he ngaahi fatongia ‘a e Sekelitali ‘a e :
  - (a) fokotu’utu’u ‘a e ngaahi Fakataha ‘a e Ngaahi Fonua Memipa ‘o hange ko ia kuo tu’utu’uni ‘i he ‘Atikolo 23, palakalafi 1; mo
  - (b) tokoni ki he Ngaahi Fonua Memipa ‘i hono fakahoko ‘o e ngaahi tu’utu’uni ‘i he ngaahi Fakataha ‘a e Ngaahi Fonua Memipa.

‘Atikolo 25 – Fakalelei’i melino ‘o e ngaahi faikehekehe

1. Ka ‘iai ha faikehekehe ‘i he vaha’ a ‘o ha ongo Fonua Memipa ‘e ua pe lahi hake felave’i mo hono faka’uhinga’i pe ngaue’aki ‘o e Konivesio ni, kuo pau ke fakahoko ‘o fakatatau ‘a e ngaahi alea ‘i he founa ‘oku totonu mo melino pe ngaahi founa fakalelei kehe te na fili ki ai.
2. ‘O kapau ‘e ‘ikai ke fakalelei ‘a e ngaahi faikehekehe ko ia ‘i loto ‘i ha vaha’ a taimi fakapotopoto, ‘e ngofua ke tuku atu ki he UNESCO ke fakamaau’i, ‘aki ha felotoi ‘i he vaha’ a ‘o e ongo Fonua fekau’aki.

3. ‘O kapau ‘e ‘ikai fakahoko hano fakamaau’i pe ‘o kapau ‘oku ‘ikai ke fakalelei’i ‘i hano fakamaau’i, e ngaue’aki ‘a e ngaahi tu’utu’uni, fekau’aki mo e fakalelei’i ‘o ha faikehekehe ‘a ia ‘oku ha atu ‘i he Konga XV ‘o e Konivesio ‘a e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha ki he Lao ‘o e Tahi, ki ha faikehekehe ‘i he vaha’ a ‘o ha ongo Fonua Memipa ‘o e Konivesio ni felave’i mo hono faka’uhinga’i pe ngaue’aki ‘o e Konivesio ni, ‘o tatau aipe pe ‘oku na fakatou Memipa ki he Konivesio ‘a e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha ki he Lao ‘o e Tahi pe ‘ikai.
4. Kuo pau ki ha founa kuo fili ‘e ha Fonua Memipa ki he Konivesio ni pea mo e Konivesio ‘a e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha ki he Lao ‘o e Tahi, fakatatau ki he ‘Atikolo 287 ‘o e Konivesio hono ua, ke ngaue’aki ki he fakalelei’i ‘o e ngaahi faikehekehe ‘i he ‘Atikolo ni, tukukehe ko e Fonua Memipa ko ia, ‘i hono fakamo’oni, tali, fakamafai pe ngaue’aki ‘o e Konivesio ni, pe ha taimi kehe hili ia, ‘oku ne fili ha founa ngaue kehe fakatatau ki he ‘Atikolo 287 ki he taumu’ a ko hono fakalelei’i ‘o e ngaahi faikehekehe ‘oku tupu mei he Konivesio ni.
5. Ko ha Fonua Memipa ‘o e Konivesio ni ‘a ia ‘oku ‘ikai ko ha memipa ‘o e Konivesio ‘a e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha ki he Lao ‘o e Tahi, ‘i hono fakamo’oni, tali, fakamafai pe ngaue’aki ‘o e Konivesio ni pe ‘i ha toe taimi kehe hili ia, kuo pau ke ne tau’ataina ke fili, ‘aki ha’ane fakahoko ‘i ha fakaha ‘i ha tohi, ha founa ‘e taha pe lahi hake kuo ha atu ‘i he ‘Atikolo 287, palakalafi 1, ‘o e Konivesio ‘a e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha ki he Lao ‘o e Tahi ki he taumu’ a ki hono fakalelei’i ‘o e ngaahi faikehekehe ‘i he ‘Atikolo ni. Kuo pau ke ngaue’aki ‘a e ‘Atikolo 287 ‘i ha fakaha pehee, pea pehee foki ki ha faikehekehe ‘a ia ‘e kau atu ki ai ‘a e Fonua ko ia, ‘a ia ‘oku ‘ikai ke kau atu ki ha fakaha ‘oku ngaue’aki. Ki he taumu’ a ki hono fakalelei’i pe fakamaau’i, ‘o fakatatau ki he Ngaahi Fakamatala Fakalahi V mo e VII ‘o e Konivesio ‘a e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha ki he Lao ‘o e Tahi, kuo pau ki he Fonua ko ia ke ‘i ai ‘a ‘ene totonu ke fili ‘a e kau fakalelei mo e kau fakamaau ke kau atu ki he lisi ‘oku lave ki ai ‘i he Fakamatala Fakalahi V, ‘Atikolo 2, mo e Fakamatala Fakalahi VII, ‘Atikolo 2, ki hono fakalelei’i ‘a e ngaahi faikehekehe ‘i he Konivesio ni.

‘Atikolo 26 – Fakamo’oni, tali, fakangofua pe ngaue’aki

1. Kuo pau ke fakahoko ‘o fakatatau ‘a e Konivesio ni ki he fakamo’oni, tali pe fakangofua ‘e he Ngaahi Fonua Memipa ‘o e UNESCO.
2. Kuo pau ki he Konivesio ke fakahoko ‘o fakatatau ki he ngaue’aki:
  - (a) ‘a e ngaahi Fonua ‘oku ‘ikai ke memipa ‘i he UNESCO ka ko e memipa ‘o e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha pe ‘o ha kautaha makehe ‘i he ngaahi ngaue ‘a e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha pe koe Kautaha Fakavaha’apule’anga ki he Ivi Faka’atomi, pehee ki he Ngaahi Fonua Memipa ki he Lao ‘o e Fakamaau’anga Fakavaha’apule’anga mo ha toe Fonua kehe ‘oku fakaafe’i ke ngaue’aki ‘a e Konivesio ni ‘i he Konifelenisi Lahi ‘o e UNESCO;

- (b) ‘a e ngaahi vahefonua ‘a ia ‘oku pule’i kakato fakaloto-pule’anga, ‘a ia ‘oku lau ko ia ‘e he Ngaahi Pule’anga Fakatahataha, ka ‘oku ‘ikai ke nau ma’u ‘a e tau’ataina kakato ‘o fakatatau ki he ngaahi tu’utu’uni ‘a e Konifelenisi Lahi 1514 (XV) pea ‘a ia ‘oku ‘i ai ‘a ‘enau mafai ki he ngaahi me’a fekau’aki mo e ngaahi me’a ‘oku pule’i ‘e he Konivesio ni, kau ai ‘a e mafai ke kau atu ki he ngaahi talite felave’i mo e ngaahi me’a ko ia.

3. Kuo pau ke tuku atu ‘a e ngaahi tohi fakalao ‘a e fakamo’oni, tali, fakangofua pe ngaue’aki ki he Talekita Lahi.

‘Atikolo 27 – Kamata hono ngaue’aki

Kuo pau ke ngaue’aki ‘a e Konivesio ni ‘i he mahina ‘e tolu hili ‘a e ‘aho hono tuku atu ‘o e tohi fakalao hono uangofulu ‘a ia ‘oku lave ki ai ‘i he ‘Atikolo 26, ka ‘oku taafataha pe ‘ene fekau’aki ki he ngaahi Fonua pe vahefonua ‘e uangofulu kuo nau ‘osi fakahu atu ‘a ‘enau ngaahi tohi fakalao. Kuo pau ke kamata ngaue’aki ‘e he ngaahi Fonua pe vahefonua takitaha ‘i he mahina ‘e tolu hili ‘a e ‘aho na’e fakahu atu ai ‘e he Fonua ko ia ‘a ‘enau tohi fakalao.

‘Atikolo 28 – Fakaha ‘o e ngaahi potutahi ‘i lotu fonua

‘I he taimi ‘oku fakamo’oni, tali, fakangofua pe ngaue’aki ‘a e Konivesio ni pe ‘i ha taimi kehe hili ia, ‘e ngofua ki ha Fonua pe vahefonua ke ne fakaha kuo pau ke ngaue’aki ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ki he ngaahi potutahi ‘i lotu fonua ‘oku ‘ikai ke ne ma’u ‘a e natula ‘o ha konga tahi.

‘Atikolo 29 – Ngaahi fakangatangata ki he ngaue fakasiokalafi

‘I he taimi ‘o e fakamo’oni, tali, fakangofua, pe ngaue’aki ‘o e Konivesio ni, ‘e ngofua ki ha Fonua pe vahefonua ke nau fakaha ki he feitu’u fakahu’anga fakamatala kuo pau ‘e ‘ikai ngaue’aki ‘a e Konivesio ni ‘i he ngaahi konga pau ‘a hono vahefonua, ngaahi potutahi fakalotofonua, ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu pe potutahi fakavahefonua, pea kuo pau ke ne fakaha ‘i ai ‘a e ngaahi ‘uhinga ki he ngaahi fakaha ko ia. Kuo pau ki he Fonua ko ia, ki he ngata’anga mo e vave taha ‘e ala lava, ke ne faka’ai’ ai ‘a e ngaahi tu’unga ko ia ‘a ia ‘e ngaue’aki ki ai ‘a e Konivesio ni ki he ngaahi ‘elia ‘a ia ‘oku fakahaa’i pau ‘i he fakaha, pea ki he ngata’anga ko ia, kuo pau ke ne fakafoki mai ‘a ‘ene fakaha kakato pe ko hano konga ‘i he taimi pe koe ‘oku kakato ai.

‘Atikolo 30 – Mafai ke ‘ikai fakahoko

Tukukehe ‘i he ‘Atikolo 29, ‘e ‘ikai ngofua ke ngaue’aki ‘a e mafai ke ‘ikai fakahoko ki he Konivesio ni.

- (m) ‘a e ngaahi fokotu’utu’u ki he fengaue’aki mo e ngaahi mesiume mo e ngaahi ngaue’anga kehe, oku fakatefito mo e ngaahi ngaue’anga fakaesaienisi
- (n) teuteu’i ‘o e lipooti; tauhi ha ngaahi tauhi’anga fakamatala, kau atu ki ai mo e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi kuo toe ma’u mai; mo e ha polokalama ke pulusi.

Tu’utu’uni 11. Kuo pau ke fakahoko ‘a e ngaahi ngaue taumu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘o faitatau mo e fa’unga ngaue kuo fakamafai’i ‘e he kau ma’u mafai.

Tu’utu’uni 12; Kapau ko ha ‘ilo fakafokifa pe kuo liliu ‘a e ngaahi tu’unga, kuo pau ke toe vakai’i pea fakatonutonu ‘a e fa’unga ngaue, ‘i hono fakangofua ‘e he kau ma’u mafai.

Tu’utu’uni 13; ‘I he taimi ‘oku fakatu’upake pe ‘ilo fakafokifa, ‘e ngofua ke fakamafai’i ‘a e ngaahi ngaue taumu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, kau ki ai mo e ngaahi ngaue ke tauhi ke tolonga pe ngaahi ngaue ‘i ha vaha’a taimi nounou pe, ‘o fakatefito ‘i ha feinga ke tauhi hono tu’unga lelei, neongo ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ‘a e fa’unga ngaue ke malu’i ‘a e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi.

III. Ngaue Talateu

Tu’utu’uni 14. Kuo pau ke kau ki he ngaue talateu ‘oku lave ki ai ‘a e Tu’utu’uni 10 (a) ha sivi ‘a ia ‘oku vakai’i ai ‘a e mahu’inga mo e ala uesia, ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi pea mo e ‘ataakai fakanatula ‘oku takatakai, ‘e ha maumau ‘e he ngaahi ngaue kuo fokotu’u atu, pea mo e ngaahi ivi ke ma’u ‘a e ngaahi fakamatala ‘e fenapasi mo e ngaahi taumu’a ‘o e ngaue.

Tu’utu’uni 15. Kuo pau ke kau atu ki he sivi ‘a e ngaahi ‘ako ki he puipuitu’a ‘o e ngaahi fakamo’oni fakahisitolia mo e mahu’inga fakahisitolia ‘oku ma’u, ngaahi ‘ulungaanga mahu’inga fakahisitolia mo e faka’ataakai ‘o e feitu’u koia, pea mo e ngaahi ola ‘o ha uesia kovi ki he tu’unga tonu ‘i ha vaha’a taimi loloa ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi kuo uesia ‘e he ngaahi ngaue.

IV. Ngaahi taumu’a, founga mo e founga ngaue ‘o e ngaue

Tu’utu’uni 16. Kuo pau, ‘i he founga ‘e ‘ikai ala lava uesia ai, ke faitatau ‘a e founga ngaue mo e ngaahi taumu’a, mo e ngaahi founga fakahoko ngaue ‘o e ngaue.

V. Tokoni fakapa’anga

Tu’utu’uni 17. Tukukehe ‘i ha ngaahi taimi ‘o e fakatu’upake ke malu’i ‘a e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, kuo pau ke fakapapau’i ha tokoni

‘Atikolo 33 – Ngaahi Tu’utu’uni

Ko e Ngaahi Tu’utu’uni ‘oku tanaki fakalahi mai ki he Konivesio ni ko e taha ia ‘o e tefito’i kongamahu’inga ‘o ia, tukukehe ‘o kapau ‘e ‘i ai ha tu’utu’uni fakamahino ‘e keheange, ko e ngaahi lave ki he Konivesio ni ‘oku kau ai ‘a e lave ki he Ngaahi Tu’utu’uni.

‘Atikolo 34 – Lesisita ‘i he Ngaahi Pule’anga Fakatahataha

Fakatahataha ki he ‘Atikolo 102 ‘o e Tohi Fa’unga ‘o e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha, kuo pau ke lesisita ‘a e Konivesio ni ‘i he Sekelitali ‘o e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha ‘i ha kole mei he Talekita Lahi.

‘Atikolo 35 – Ngaahi tohi mafai

Kuo pau ki he Konivesio ni ke hiki ‘i he lea faka-‘Alepea, faka-Siaina, faka-Pilitania, faka-Falanise, faka-Lusia mo e faka-Sipenisi, ‘a ia ko e ngaahi hiki ko ia ‘e mafai tatau.

TEPILE 6

**NGAAHI TU’UTU’UNI FEKAU’AKI MO E NGAahi NGAUE
TAUMU’A KI HE NGAahi KOLOA TUKUFAKAHOLO ‘I LALO
TAHI**

1. Ngaahi Tefito’i Kaveinga

Tu’utu’uni 1. Kuo pau ke fakakaukau’i ‘a e malu’i ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, ‘aki hono tauhi hono tu’unga lelei ‘i hono tu’unga totonu, ko e ‘uluaki fili. Kuo pau ko e fakamafai’i ‘o e ngaahi ngaue taumu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, ‘i ha founa ‘oku faitatau mo e malu’i ‘o e koloa ko ia, pea fakatatau ki he fiema’u ko ia ‘e ngofua ke fakamafai’i ki he taumu’a ko hono fakahoko ha tokoni lahi ki he malu’i pe ‘ilo pe fakalele’i ‘o e koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi.

Tu’utu’uni 2. Ko hono ngaue’aki fakakomesiale ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, ‘i ha fefakatau’aki pe fakatau atu pe ‘i ha mole atu ‘o ‘ikai to e ma’u mai, ‘oku matu’aki ‘ikai faipau ia mo e malu’i mo e pule’i lelei ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi. Kuo pau ko e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ke ‘ikai fefakatau’aki ia, fakatau atu, fakatau mai pe fakafetongi ia ko ha ngaahi koloa fakakomesiale.

‘E ‘ikai faka’uhinga’i ‘a e tu’utu’uni ni ke ta’ofi:

- (a) ‘a e tu’utu’uni ‘o e ngaahi ngaue fakamataotao ki he ngaahi koloa mahu’inga fakahisitolia pe ngaahi ngaue ‘oku fiema’u ki ai ‘i he taimi ko ia ‘a ia ko hono natula pe taumu’a ‘oku tatau kakato mo e Konivesioni pea ‘oku fakatatau ki he fakangofua mei he kau ma’u mafai.
- (b) ‘a e to’o ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, kuo ma’u mai ‘i ha ako ‘o ha ngaue fakatotolo ‘oku faitatau mo e Konivesio ni, kuo tu’utu’uni ko e to’o ko ‘eni ‘e ‘ikai uesia ai ‘a e mahu’inga fakasaienisi pe tukufakaholo pe totonu ‘o e koloa kuo ma’u mai pe fakatupu ha mole atu ‘o ‘ikai toe ma’u mai; ‘oku fakahoko fakatatau ia mo e ngaahi tu’utu’uni ‘o e Ngaahi Tu’utu’uni 33 mo e 34; pea ‘oku fakatatau ki he fakangofua mei he kau ma’umafai.

Tu’utu’uni 3. Kuo pau ke ‘ikai uesia ‘e he ngaahi ngaue taumu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, ‘a e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘o lahi hake ‘i he fiema’u ki he ngaahi taumu’a ‘o e ngaue.

Tu’utu’uni 4. Kuo pau ko e ngaahi ngaue taumu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, ke ngaue’aki ha ngaahi founa ‘oku ‘ikai faka’auha mo e ngaahi founa ngaue savea ‘oku lelei ki hono ma’u mai ‘o e ngaahi koloa. Kapau ko ha keli pe toe ma’u mai ‘oku fiema’u ki he taumu’a ‘o e fekumi fakasaienisi pe ki he malu’i ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, kuo pau ko e ngaahi founa mo e ngaahi founa ngaue ‘oku ngaue’aki

‘oku ‘ikai fakatupu faka’auha pea tokoni ki he tauhi ‘a e tu’unga ‘o e ngaahi toenga.

Tu’utu’uni 5. Kuo pau ko e ngaahi ngaue taumu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, ke ta’ofi ‘a e ngaahi uesia ‘oku ‘ikai ‘aonga ‘o e ngaahi sino ‘o e tangata pe ngaahi feitu’u pelepelengesi.

Tu’utu’uni 6. Kuo pau ke pule’i ‘a e ngaahi ngaue taumu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, ke fakapapu’i ‘a e lekooti totonu ‘a e ngaahi fakamatala tu’ufonua, fakahisitolia mo e mahu’inga fakahisitolia.

Tu’utu’uni 7. Kuo pau ke faka’ai’ai, hono faka’ata ke hu ‘a e kakai ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ‘i hono tu’unga totonu, tukukehe ka ko e ngaahi ngofua ko ia ‘oku ‘ikai faitatau mo e malu’i mo e pule’i lelei.

Tu’utu’uni 8. Ko e fengaue’aki fakavaha’apule’anga ‘i hono fakahoko ‘o e ngaahi ngaue taumu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, kuo pau ke poupu’i kae malava ke hoko atu ‘a e ngaue fakafetongi pe ngaue’aki ‘o e kau ngaue fakatotolo ki he ngaahi koloa mahu’inga fakahisitolia pea mo e ngaahi tu’unga mataotao felave’i.

II. Fa’unga ngaue

Tu’utu’uni 9. Kimu’a pea fakahoko ha ngaahi ngaue taumu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, kuo pau ke langa hake ha fa’unga ngaue ki he ngaue pea ‘oatu ki he kau ma’u mafai ki ha fakangofua mo e toe vakai’i ‘e he ngaahi memipa kehe ‘oku taau.

Tu’utu’uni 10: Kuo pau ke kau atu ki he fa’unga ngaue:

- (a) ‘a hono vakai’i ‘o e ngaahi ako kimu’a pe talateu;
- (b) ‘a e kaveinga mo e ngaahi taumu’a ‘o e ngaue;
- (c) ‘a e founa ke ngaue’aki mo e founa ngaue ke fakahoko;
- (d) ‘a e tokoni fakapa’anga ‘e ala ma’u;
- (e) ha taimi tepile fakangaanga ‘oku fiema’u ki hono fakakakato ‘o e ngaue;
- (f) ko e fa’unga ‘o e timi pea mo e ngaahi tu’unga fakaako, ngaahi ngaue mo e taukei ngaue ‘o e memipa takitaha;
- (g) ‘a e ngaahi palani ki hono analaiso kimu’a ‘o e ngaue kitu’a mo e ngaahi ngaue kehe;
- (h) ‘a e polokalama tauhi ke tolonga ‘a e ngaahi koloa mo e matanga ‘oku ngaue vaofi mo e kau ma’u mafai;
- (i) hono pule’i lelei ‘o e matanga mo e tauhi lelei ‘a e founa ngaue ki he taimi kakato ‘o e ngaue;
- (j) ko ha polokalama lekooti;
- (k) ha founa ngaue ‘oku malu;
- (l) ha founa ngaue faka’ataki;

pa’anga pau kimu’a ha ngaue, ‘o fe’unga ke fakakakato kotoa ‘a e fa’unga ngaue, kau ki ai mo e tauhi ke tolonga, lekooti mo e tauhi lelei ‘o e ngaahi koloa kuo ma’u mai, mo e teuteu mo tufaki atu ‘o e lipooti.

Tu’utu’uni 18. Kuo pau ki he fa’unga ngaue ke fakaha’ai ‘a e malava, ‘o hange ko e kau ki ha ponite, ke fakapa’anga ‘a e ngaue ki he ‘ene ‘osi.

Tu’utu’uni 19. Kuo pau ke kau atu ki he fa’unga ngaue ‘a e ngaahi palani talifaki ke fakapapau’i ‘a e tauhi ke tolonga ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi pea mo e ngaahi lekooti pou pou ‘i ha hoko ‘o ha uesia ‘o e tokoni fakapa’anga fakaangaanga.

VI. Taimi ‘o e Ngaue- taimitepile

Tu’utu’uni 20. Kuo pau ke fokotu’u ha taimitepile ke fakapapau’i ki mu’a ha ngaahi ngaue taumu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, ‘a e kakato kotoa ‘o e ngaahi tu’unga ‘o e fa’unga ngaue, kau atu ki ai ‘a e tauhi ke tolonga, lekooti mo e tauhi lelei’i ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, pea mo e lipooti mo e tufaki atu koia.

Tu’utu’uni 21. Kuo pau ke kau atu ki he fa’unga ngaue ha palani ke fakapapau’i ‘a e tauhi ke tolonga ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi pea mo e lekooti pou pou ‘i ha hoko ‘o ha uesia pe fakangata ‘o e ngaue.

VII. Tu’unga lelei mo e ngaahi tu’unga fakaako

Tu’utu’uni 22. Kuo pau ko e ngaahi ngaue taumu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi ke fakahoko pe ia ‘i he tu’utu’uni pe pule’i ‘o e, pea ‘i he lotolotonga pe ‘o ha mataotao ki he ngaahi mahu’inga fakahisitolia ‘i lalo tahi ‘a ia ‘oku ne ma’u ha ‘ilo tu’unga lelei fakasaienisi ‘oku taau kihe ngaue.

Tu’utu’uni 23. Kuo pau ke ma’u ‘e he taha kotoa pe ‘i he timi ngaue ‘a e poto fe’unga mo e fakahaa’i ‘o e tu’unga lelei ‘oku taau ki honau ngaahi fatongia ‘i he ngaue.

VIII. Tauhi ke tolonga mo e pule’i lelei ‘o e matanga

Tu’utu’uni 24. Kuo pau ke fakakau ‘i he polokalama tauhi ke tolonga, ‘a e faito’o ‘o e ngaahi koloa mahu’inga fakahisitolia lolotonga ‘a e ngaahi ngaue taumu’a ki he ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, lolotonga hono ‘ave atu mo e ‘i he vaha’a taimi loloa. Kuo pau ke fakahoko ‘a e tauhi ke tolonga ‘i ha founga’oku faitatau mo e ngaahi tu’unga mataotao lolotonga.

Tu’utu’uni 25. Kuo pau ke fakakau atu ‘i he polokalama pule’i lelei ki he malu’i mo e pule’i lelei ‘o e tu’unga totonu ‘o e ngaahi koloa tukufakaholo ‘i lalo tahi, ‘i ha taimi ‘o e mo e/pe fakangata ‘o e ngaue ki tu’a. Kuo pau ke kau atu ki he polokalama ‘a e fakamatala ke ‘ilo ‘e he kakai, tu’utu’uni fakapotopoto ki he feinga ke ma’u ‘a e tu’unga lelei ‘o e matanga, siofi mo e malu’i ki ha ngaahi uesia.

IX. Lekooti

Tu'utu'uni 26. Kuo pau ke fakaha atu 'i he polokalama lekooti 'i ha lekooti, kau ki ai mo ha lipooti ki he ngaahi fakalalakaka 'o e ngaahi ngaue taumu'a ki he ngaahi koloa 'i lalo tahi, ke faitatau mo e ngaahi tu'unga mataotao lolotonga.

Tu'utu'uni 27. Kuo pau ke kau atu ki he fakamatala tohi, ha lekooti kakato 'o e matanga, kau ki ai 'a e tupu'anga 'o e ngaahi koloa tukufakaholo 'i lalo tahi kuo to'o pe fakamavahe'i 'i ha ngaahi ngaue taumu'a ki he ngaahi koloa tukufakaholo 'i lalo tahi, ngaahi fakamatala, ngaahi palani, ngaahi ta fakatata, ngaahi kupu, mo e ngaahi 'ata pe lekooti 'i ha mitia kehe.

X. Malu

Tu'utu'uni 28. Kuo pau ke fa'u ha founa ngaue malu 'oku taau ke fakapapau'i 'a e malu mo e mo'ui 'o e timi ngaue pea mo e ngaahi paati hono tolu pea mo faitatau kihe ngaahi lao 'oku ngaue'aki mo e ngaahi fiema'u fakamataotao.

XI. Atakai

Tu'utu'uni 29. Kuo pau ke fa'u ha founa ngaue faka'ataakai 'oku taau ke fakapapau'i 'oku 'ikai uesia 'a kilisitahi mo e mo'ui 'i tahi.

XII. Lipooti

Tu'utu'uni 30. Kuo pau ko e ngaahi lipooti fakaangaanga mo aofangatuku ke fakaataa atu ke ma'u 'o fakatatau ki he taimitepile kuo ha atu 'i he ngaahi fa'unga ngaue pea fakahu atu 'i he ngaahi lekooti 'oku felave'i mo e kakai.

Tu'utu'uni 31. Kuo pau ke kau atu ki he ngaahi lipooti:

- (a) 'a hono fakakaukau'i 'o e ngaahi taumu'a;
- (b) 'a hono fakakaukau'i 'o e ngaahi founa mo e ngaahi founa ngaue ke ngaue'aki;
- (c) 'a hono fakakaukau'i 'o e ngaahi ola kuo ma'u;
- (d) 'a e ngaahi kalafi mo e lekooti 'ata 'i he ngaahi tapa kotoa 'o e ngaue;
- (e) 'a e ngaahi fokotu'u fekau'aki mo e tauhi ke tolonga mo e fakalelei'i 'o e matanga pe ha ngaahi koloa tukufakaholo 'i lalo tahi kuo to'o; pea
- (f) 'a e ngaahi fokotu'u ki he ngaahi ngaue 'i he kaha'u.

XI. Fakalelei'i 'o e ngaahi ngaue tauhi'anga fakamatala

Tu'utu'uni 32. Kuo pau ke fai ha felotoi kimu'a hono kamata ngaue'aki 'a e ngaahi fokotu'utu'u ki hono fakalelei'i 'o e ngaahi ngaue tauhi'anga fakamatala pea kuo pau ke fakaha atu 'i he fa'unga ngaue.

Tu'utu'uni 33. Kuo pau ke tauhi fakataha pea fakatahataha'i ke taha 'e he ngaue tauhi'anga fakamatala, kau ai 'a e ngaahi koloa tukufakaholo 'i lalo tahi kuo to'o pea mo ha tatau 'o e kotoa 'o e ngaahi lekooti poupu, 'i ha founa 'e ma'u 'e he kau mataotao mo 'ataa ki he kakai pehe foki ki hono fakalelei'i 'o e tauhi'anga fakamatala. Kuo pau ke fakahoko 'eni 'i he lahi taha ala lava pea 'i he taimi pe 'o 'ikai toe laka hake 'i he ta'u e 10 ki hono fakakakato 'a e ngaue, pea ke malava 'o faitatau mo e tauhi ke tolonga 'a e ngaahi koloa tukufakaholo 'i lalo tahi.

Tu'utu'uni 34. Kuo pau ke pule'i 'a e ngaue tauhi'anga 'o e ngaahi fakamatala 'o fakatatau ki he ngaahi tu'unga mataotao fakavaha'apule'anga, pea fakatatau ki he fakamafai 'a e kau ma'u mafai.

XIV. Tufaki

Tu'utu'uni 35. Kuo pau ke kau atu 'i he ngaahi ngaue 'a e ako 'a e kakai mo e fakamatala 'ilo ngofua ki he ngaahi ola 'o e ngaue 'i he'ene taau.

Tu'utu'uni 36. Kuo pau ko e ngaue aofangatuku'o ha ngaue ke:

- (a) 'oatu ki he kakai 'i he vavetaha ala lava, 'i he fekau'aki ki he faingata'a 'o e ngaue pea mo e fakapulipuli pe ngofua fakanatula 'o e fakamatala; mo
- (b) fakahu atu ki he ngaahi lekooti 'a e kakai 'oku felave'i.